
OSMED

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi – Journal of Ottoman Civilization Studies

Cilt 2, Sayı, 3, Temmuz 2016 / Volume 2, Issue 3, July 2016

ISSN: 2458-9519

OSMED

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi(OSMED)

Journal of Ottoman Civilization Studies (JOCS)

2015 yılında yayın hayatına başlamış Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Medeniyeti alanında özgün araştırmalara yer veren hakemli bir dergidir.

OSMED, Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanmaktadır. Dergimizde Türkçe ve İngilizce bilimsel makalelere yer verilir. Yıl içerisinde gerekli görüldüğü takdirde özel sayı(lar) da yayımlanmaktadır.

OSMED’de yayımlanan bilimsel makalelerde belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, alanlarında uzman en az iki hakeme çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle gönderilir. Hakemlerden birini olumsuz olması durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Son karar dergi danışma ve yayın kurulunda verilir.

Yazılarını dergiye gönderen yazarlar yazılarının telif haklarını dergimize vermeyi kabul etmiş sayılırlar. Kabul edilen yayınların tüm yayın hakları Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi(OSMED)’ne aittir.

OSMED, yurtiçi veya yurtdışında akademik konferans, sempozyum, çalıştay vb. düzenler veya bunlara destek olur. Bu tür çalışmalarda sunulan bildirilerin tam metinlerine başka yerde yayımlanmamış olması kaydıyla yer verir.

Editör / Editor

Dr. Selim Hilmi ÖZKAN

Alan Editörleri / Area Editors

Fatih Demirel

Gürsoy şahin

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ahmet Ali GAZEL, Ahmet KÖÇ, Ali YILMAZ, Fatih DEMİREL, Gürsoy şAHİN, Hasan BABACAN, İsmail KIVRIM, İbrahim SEZGİN, Mehmet Ali ÜNAL, Nurgül BOZKURT, Saim YÖRÜK, Tahir SEVİNÇ, Ümit KOÇ

Cilt: 2 Sayı: 3 – Temmuz 2016 / Volume: 2 Issue: 3 2016 – July

Yıldız Technical University, Department of Social Education 34220 Esenler / İstanbul, TURKEY

Tel: +9(0212) 3834864

E-mail: osmanlimedeniyeti@hotmail.com

www.osmanli-medeniyeti.com

Bu Sayının Hakemleri / Referees

Dr. Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi

Dr. Hüseyin Vehbi İmamoğlu, Sinop Üniversitesi

Dr. Mehmet Salih Erkek, Uşak Üniversitesi

Dr. Metin Kopar, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Nurgül Bozkurt, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Önder Duman, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi

Dr. Yüksel Kaştan, Akdeniz Üniversitesi

OSMED

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi – Journal of Ottoman Civilization Studies

Cilt 2, Sayı, 3, Temmuz 2016 / Volume 2, Issue 3, July 2016

ISSN: 2458-9519

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler/ Articles

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER (1912-1923) .. 1-16
Ahmet ALTINTAŞ

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE'DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ ... 17-32
Naziye ÖZDEMİR

CEMİYET-İ AKVAM'IN KURULUŞUNUN İSTANBUL BASININA YANSIMALARI 33-47
Cabir DOĞAN

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ANALİTİK BAKIŞ 48-73
Yüksel KAŞTAN

Kitap Tanıtımı / Reviews

DÜSTÛRU'L-AMEL LI ISLÂHI'L-HALEL 74-77
Vural GENÇ

Cilt: 2 Sayı: 3 – Temmuz 2016 / Volume: 2 Issue: 3 2016 – July
Yıldız Technical University, Department of Social Education 34220 Esenler / İstanbul, TURKEY

Tel: +9(0212) 3834864

E-mail: osmanlimedeniyeti@hotmail.com

www.osmanli-medeniyeti.com

ARŐIV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER (1912-1923)

*PRISONERS IN OTTOMAN – SERBIAN RELATIONS BASED ON ARCHIVES
(1912-1923)*

Ahmet ALTINTAŞ*

Öz

Balkan Savaşları ve ardından Birinci Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz sonuçlarından birisi de esirler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin elinde bulundurduğu Sırp savaş esirlerinin durumu, konuyla ilgili aracı devletlerin tutumu, aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Aynı Şekilde Sırbistan'da bulunan Osmanlı savaş esirlerinin sağlıkları, hayatlarına nasıl devam ettikleri, ilgili üçüncü ölkelerin tavırları ve bu konudaki çalışmalarını konuya ışık tutacak muhtevadadır.

Sırbistanlı subay ve askerlerin Osmanlı Devleti'ndeki çalışmaları, firar girişimleri, bunların bazılarının yakalanması sonucu vermiş olduğu bilgiler önemlidir. Bozkırdan Isparta'ya nakledilen Sırp sivil esirlerin masraflarının Amerikan yetkililer tarafından karşılanması, Afyonkarahisar Esir Kampı v.b. Osmanlı Esir Kampları'ndaki Sırp esirler, konuyu detaylandırıcı içeriğe sahiptir.

Sırbistan'da bulunan Osmanlı esirlerin serbest bırakılması ve nakli, Sırbistan'dan Selanik'e gelmekte olan Osmanlı esirlerinin sevkleri ve ihtiyaçları, özel vapurlarla nakl edilmeleri için teşebbüste bulunulması, ortaya çıkan güçlükler, subay ailelerinin sevklerindeki zorluklar, sevk masraflarının İslam Cemaati tarafından karşılanması dikkat çekicidir.

Sırbistan'daki Osmanlı esirleri, savaşın bitmesine yakın yeni bir tutumla karşı karşıya kalmışlardı. Sırp Hükümeti'nin tavır değişikliğinde esirlerin bakımları, savaş hukukuna göre esirlerin barınmalarının ortaya çıkardığı güçlükler, Osmanlı Devleti'nin elinde bulundurduğu Sırp esirlere karşı iyi muamele etmesi isteği, etkili olmuştu. Sırp Hükümeti Osmanlı esirlerini tamamen serbest bırakmaya karar vermişti. Sırp Hükümeti'nin bu kararı üzerine esirlerin parça parça ölkelerine dönmesi kararlaŐtırılmıştı. Ancak daha sonra bu durumun bazı sakıncalara yol açacağı görölmüşü. Güvenliklerinin sağlanması, yolculuk esnasında karşılaşılabilecek güçlükler, iaŐe sorunları, nerelerde konaklayacakları, hangi vasıtaları kullanacakları, kaçır kişiden oluşan gruplarla hareket edecekleri önemliydi. Bu değerlendirmelerin ardından daha pratik bir çözüm yolu üzerinde durulmuştu. Sırbistan'daki esirlerin tamamının aynı anda Osmanlı topraklarına sevk edilmesi fikri benimsenmiş ve bu yolda çalışmalara hız verilmişti.

Esirlerin Osmanlı topraklarına ulaŐtırılmasında kilit rolü Selanik oluşturmuştu. Selanik'e ulaşan esirler için özel bir ulaşım programı hazırlanmaya çalışılmış hazırlanan vapurlar aracılığıyla esirlerin sevk hızlandırılmıştı. Ayrıca sevk edilen esirlerin Anadolu'daki refahlarının temini için gayret gösterilmişti. Bunların rahatlarının temini için yeni bir bütçe oluşturulmaya çalışılmıştı.

Bu çalışmada; Osmanlı-Sırbistan ilişkilerinde esirlerin önemi, esirlerin iki öлке arasında nasıl bağ oluşturdukları, ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, savaş esirleri, sivil esirler, Selanik, Sırbistan, Osmanlı Devleti, Hollanda, Amerika

* (Doç. Dr.) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakóltesi, Tarih Bölümü, aaltintas@aku.edu.tr

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER (1912-1923)

Abstract

One of the inevitable consequences of Balkan War And World War 1 thereafter was the prisoners. The situation of the Serbian prisoners of war captured by the Ottoman Empire, the attitudes of the intermediary states related with the issue give us enlightening information. Likewise the health of Ottoman prisoners of war situated in Serbia, how they survived, the attitudes of the intermediary states related with the issue and studies on that matter shed light on this issue.

Works of Serb officers and soldiers in the Ottoman Empire, their attempts to escape, information taken from the ones recaptured are all important. Serb civilian prisoners transported from the steps to Isparta which was reimbursed by the Americans, Serb prisoners in Afyonkarahisar Prisoner Camp, and many other Ottoman prisoner camps contain detailed contents on that subject.

Transportation of the released Ottoman prisoners in Serbia, needs of Ottoman prisoners transported from Serbia to Thessaloniki, the attempt to transport them by specially appointed ferries, the emerging difficulties, difficulties in transporting family of officers, reimbursement of the transportation costs by the Islamic Community are all remarkable.

The Ottoman prisoners in Serbia faced with a new attitude near the end of the war. Care of prisoners, emerging housing difficulties of the prisoners of war complying with law of war, the desire of better treatment for Serb prisoners held by the Ottoman Empire had influence on the Serbian government. The Serbian government decided to release the Ottoman prisoners completely. Based on the Serbian government's decision it was decided to return the prisoners back to their countries in groups. However this situation was seen might cause some drawbacks. Ensuring their safety, difficulties that would be encountered during the journey, accomodation problems, where they would stay, which means they would use, number of rpeisoners per group were the main questions that were created. Following this assessment it was focused on a more practical solution. The idea of sending all prisoners in Serbia back to Ottoman soils at the same time were adopted and exercises based on this idea were speeded up.

The key role in the transport of prisoners to the Ottoman lands was Thessaloniki's. It was attempted to prepare a customized transportation program for the prisoners reached in Thessaloniki, transportation of the prisoners were speeded up by means of the ferries prepared for this mission. Besides, the welfare of the prisoners sent to Anatolia were especially strived for. It was attempted to create a new budget to provide them some comfort.

In this study; the importance of the prisoners in Ottoman – Serbia relations, how the prisoners created a link between two countries, if an opportunity is given. Thank you in advance for your attention.

Keywords: Balkan Wars, The World War I, Prisoners of war, Civilian prisoners, Thessaloniki, Serbia, the Ottoman Empire, Holland, America

GİRİŞ

Osmanlı Devleti Balkanlardaki genişlemesini I. Murat'tan itibaren başlatmış ve artan bir şekilde devam ettirmişti. Balkanların ve Sırbistan'ın kalbi olan Belgrad, Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedildikten sonra Osmanlı idaresi Sırbistan'ı bütünüyle ele geçirmişti. 19. yüzyıl başlarında Avusturya ve Rusya, Sırpıların Osmanlı yönetimine karşı isyana teşvik etmişler. Fransız İhtilali'nin de bölgedeki etkisiyle Sırp, 4 Şubat 1804'te ayaklanmışlardı¹. Ruslardan da aldığı destekle Kara Yorgi isyancıların başına geçmiş ve kısmen başarılı olmuştu. Osmanlı yönetimi asilerin bağımsızlık isteklerini reddetmiş bunun üzerine toplanan Sırp Ulusal Meclisi Kara Yorgi'yi Baş Knez seçmişti².

Bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Sırp, Viyana Kongresi'ne bir heyet göndermişler. bu çabalarından bir sonuç alamayınca tekrar isyan etmişler ve bağımsızlık hareketleri Ruslar tarafından da desteklenmişti³. Rusya ile yeni bir savaş istemeyen ve bölgeye yönelik muhtemel bir Rus müdahalesine engel olmak isteyen Osmanlı Devleti, Miloş Obrenoviç'i Baş Knez olarak tanıdı. Sırp'lar'a bazı imtiyazlar verilmesini kabul etti. Bu arada 1816 yılında Sırp Prensiği de kurulmuş 1878 yılındaki Berlin Antlaşması'yla da Sırbistan tamamen bağımsızlığına kavuşmuştu⁴. Sırbistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra sürekli olarak Rusya'nın desteğiyle Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane politikasını sürdürmüş, fırsat kollamaya siyasi gelişmeleri lehine değerlendirmeye çalışmıştı⁵. İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Trablusgarp Savaşı dönemindeki siyasi çalkantılar uzun süredir fırsat bekleyen Balkan Devletleri için bulunmaz bir nimet olmuştu. Bu devletlerin istekleri Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeyince savaş kaçınılmaz hale gelmiş, Karadağ'ın harp ilanı ile sıcak savaş başlamıştı⁶. Osmanlı Ordusu, Trablusgarp savaşı yorgunluğunu üzerinden atamadan Balkan Savaşları'na girmek zorunda kalmış iç siyasi gelişmeler, orduya siyasetin girmesi, emir komuta zincirinde yaşanan olumsuzluklar, lojistik hazırlık eksikliği v.b nedenlerden dolayı Gelibolu-Çatalca hattına kadar geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu arada Bab-ı Ali Baskını yapılmış İttihat Terakki Fırkası yönetimi tamamen ele geçirmişti. Balkan ülkelerinin toprak paylaşımında aralarında anlaşamamalarından yararlanan Osmanlı Ordusu, harekete geçerek Edirne'yi geri almayı başarmıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Sırbistanla ortak sınırı kalmamıştı. 13 Mart 1914'te İstanbul'da iki devletin imzaladığı antlaşmayla da Sırp topraklarında kalan Müslümanların haklarını içeren düzenlemeler yapılmıştı⁷. Sırp'larla yapılan anlaşma yürürlük aşamasındayken Birinci Dünya Savaşı patlak vermişti.

Birinci Dünya Savaşı; 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiyle başlamış ve daha sonra her iki devletin müttefiklerinin katılımıyla genel bir cihan savaşına dönüşmüştü. Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi Almanya'nın Avusturya, Rusya'nın da Sırbistan'a destek vermesi, Avrupa'yı bir hafta içinde dünya

¹ Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul 1995, s. 131.

² Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, (1789-1856) C. V, Ankara 1961 s. 105;

³ Richard C. Hall, Balkan Savaşları 1912-1919, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 15-16.

⁴ Uçarol, a. g. e. ,s. 353.

⁵ Süleyman Kocabaş, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi, Vatan Yayınları, İstanbul 2000, s. 111.

⁶ Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 19 Ekim 1912; İkdâm Gazetesi, 18 Ekim 1912.

⁷ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, C. I, Bilgi Yayınları, Ankara 1991, s. 32.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER (1912-1923)

çapında bir savaşa sürüklemişti⁸. Olayın özünde veliahdın bir suikasta kurban gitmesi, savaşın başlatılması için kıvılcım olarak kullanılmıştı. Savaşı başlatan nedenlerden ziyade, savaş ortamına gelme sürecine odaklanıldığında, 1908 Bosna-Hersek bunalımından itibaren gerginleşen Avusturya-Sırbistan ilişkilerinin etkili olduğu görülecektir. Ayrıca savaşın oluşumunda harbin arka planının daha ilginç olduğu görülmektedir. Düvel-i Muazzama'nın küresel nüfuz mücadelesi, savaştan yaklaşık 40 yıl önce ortaya çıkmıştı. Almanya ve İtalya'nın milli birliklerini sağlayarak güçlenmeleri Avrupa güç dengelerini alt üst etmişti. Avrupalı devletler zıt iki kampa ayrılmışlardı. İtilaf ve İttifak Devletleri olarak bölünen bu devletler arasındaki hesaplaşma beklendiği gibi dünyayı sarsan büyük bir savaşa dönüşecekti. Büyük Devletler, tahmin ettikleri bu gelişmelere hazırlıksız yakalanmamak için büyük bir çaba içine girmişler siyasi rakiplerinin zaafalarını daha yakından kollamaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti de 19. yüzyılın başlangıcından itibaren kendi gücünden daha çok, Düvel-i Muazzama arasındaki çıkar çatışmalarından doğan dengelerden yararlanarak varlığını sürdürmeye çalışmış, coğrafi avantajının da etkisiyle siyasetini belirleme yolunu tercih etmişti⁹.

a. Balkan Savaşları'nda Osmanlı-Sırp İlişkilerinde Esirler

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki esirler ilgili bu dönemdeki en önemli temaslar Balkan Savaşları esnasında olmuştu. Balkan Savaşları esnasında Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmer kuruluş hedeflerine ulaşmaya çabalamışlardı. Bu gayretlenmelerden en önemlisi hiç şüphesiz karşılıklı olarak savaş esirlerinin tespiti, sayıları, nerelerde hangi şartlarda muhafaza altında bulundurulduklarıydı. Bu konudaki çabaların karar altına alınması 1912 yılında Washington'da yapılan Besim Ömer'in Hilal-i Ahmeri temsilen katıldığı uluslararası konferans olmuştu. Bu konferansta alınan kararlar arasında savaş esirlerinin aileleriyle irtibatlarının sağlanması, gönderilerin karşılıklı olarak iletilmesi için bir komisyon kurulması olmuştu. Balkan Savaşları çıkınca Belgrad'da Cenevre Konsolosluluğu'nun "Salib-i Ahmer Merkez-i Umumisi'nin gözetimi altında" bir acente kurulmuştu. Belgrad'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti bunu 16 Kasım 1912 tarihli yazısı ile yürürlüğe koymuştu. Osmanlı Devleti sınırları içinde uygulanacak muameleleri koordine edip denetlemek için İstanbul'da "Usera Komisyon" kurulmuş komisyonun 1 Aralık 1912'de çalışmalarına başlaması sağlanmıştı¹⁰. Söz konusu teşkilatlanmalar gerçekleştirildikten sonra Sırbistan'da esir düşmüş Osmanlı vatandaşları ve askerleri için Bulgar yönetimindeki Uluslararası Komisyon marifetiyle esir defterleri istenmişti. Aynı şekilde karşılık olarak da Harbiye Nezareti aracılığıyla Osmanlı Ordusu'ndaki Sırp esirlerinin defterleri Bulgaristan'a gönderilmişti. Esirlerle irtibat sağlanması amacıyla gazetelerde duyurular yapılmış, 12 Şubat 1913'te halkın başvuruları kabul edilmeye başlanmış, bu metotla ailelerin bağlantı kurmasına aracılık edilmişti¹¹.

Dönemin getirdiği zor şartlar, taraflar arası güven bunalımı gibi nedenlerden dolayı bu anlaşmalar istenileni verememiş esirlerin sorunları iki taraf için de çözülememiştir.

⁸ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 100.

⁹ Uçarol, a. g. e., s. 387-388.

¹⁰ Akgün, s. 132.

¹¹ Akgün, s. 133.

Uluslararası konjonktür, maddi yetersizlikler, v.b sebepler yüzünden iki devlet de yükümlülüklerini istendiği ölçüde yerine getirememiştir. Bu ahval içinde; Osmanlı Devleti Sırbistan'la 13 Mart 1914 tarihinde barış antlaşması imzalamış ancak arzu edilen neticelere ulaşamamıştır. Osmanlı esirlerinin yurda dönmeleri beklendiği ölçüde mümkün olmamış, sağlık, ulaştırma, tedavi gibi alanlarda başarılı olunamamıştır¹².

Gençlerin kaçmasını önlemek amacıyla Sırp Hükümeti göç etmeyi kesinlikle men etmiş, hatta Sırbistan'dan ayrılmak isteyen ihtiyar ve kadınlara bile pasaport vermemeye başlamıştır. Yine hastalık dolayısıyla askerlik sorgusunda olmayan göçmenlerin geçişine izin verilmemiştir¹³. Sırp istilasını altındaki terk edilmiş arazilerin Müslüman ahalisinden Osmanlı ülkesine iltica edenlerin tabiiyet işlemlerini Hariciye Nezareti yapmıştır. Kaybedilen vilayetlerden Osmanlı ülkesinin diğer kısımlarına iltica ederek asıl ülkelerini terk ile Selanik- Dedeoğaç ve yahut Dedeoğaç-Urla deniz yolunu seçen Müslümanlar aslında Osmanlı Devleti'nde askerlikten muaf olmalarına rağmen düşman devletler tarafından savaş esiri ilan edilerek Kıbrıs, Malta v.b. yerlere sevk de edilmişlerdir¹⁴.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Sırbistan'ın düşman devlet tebaasının mal ve mülklerine el koymak için bir kanun hazırladığını *Jurnal* gazetesi ilan yazmıştı¹⁵. Sırbistan Hükümeti, Müslümanların, işgal altındaki arazilerde sahip oldukları emlak ve araziye ait tapu senetlerini 10 Nisan 1915 tarihine kadar göstermelerini, aksi takdirde tasarruf haklarının tanınmayacağını ilan etmişti¹⁶. Bu ilanın gazetelerde yayınlanmasıyla Konya ve Edirne vilayetlerindeki bazı hak sahipleri dilekçeler vermişti. Hüdavendigâr Valisi Dahiliye Nezareti'ne bu konudan söz etmişti. Bu konuyla ilgili olarak Hüdavendigâr Valiliği, bu durumda olan vatandaşlardan bir çoğunun Balkan Savaşları'nı takiben Sırbistan'dan ayrılıp öteye beriye dağıldıklarını ve göçmen olmalarından dolayı zor durumda kaldıklarını dile getirmişti. Valilik, bütün bu müşkülât ve türlü fedakârlıkla müracaat edebileceklerin dahi Sırp tebaası sayılarak Sırbistan Hükümeti tarafından askere alınacaklarını, Osmanlı tebaasından olanların da savaşan devlet vatandaşı olarak esir tutulacaklarını yazmıştı. Dahiliye Nezareti de Hariciye Nezareti'ne durumu bildirmiş ve diğer sebeplerle müracaat edemeyecek olan Müslüman ahalinin tasarruf haklarının Sırbistan nezdinde korunmasının sağlanmasını istemiştir¹⁷. Sırbistan'ın bu duyurusu üzerine Sırbistan'daki Müslüman ahalinin şahıslarının ve mallarının menfaatini korumak için Niş'teki İtalya Elçiliği'nden arabuluculuk istenmiştir¹⁸.

27 Nisan 1913 tarihinde Selanik Valisi Nazmi Bey'in İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir belgede; yirmi birinci rapordan söz edilmektedir. Raporda Sırların Osmanlı esirlerini Üsküp ve havalisinden katile katile Selanik'e gönderdiklerinden bahsetmektedir. Savaş esirlerinin iadesi veya mübadelesinin kabineler arasında kararlaştırılarak teslim yerlerinin belirlenmesi gerekirken ve henüz teslimine sıra gelmemişken Sırların neden bu esirleri

¹² Akgün, s. 133.

¹³ BOA. HR. SYS., 2378/3

¹⁴ BOA. HR. SYS., 2405/6. Düşman devletlerin sivil esirlere muameleleriyle ilgili bkz.

Ali Özuyar, *Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı Knockaloe ve Meçhul Türkler*, İstanbul, 2008.

¹⁵ BOA. HR. HŞ. İŞO., 209/12

¹⁶ BOA. DH. İ. UM. EK., 92/29; BOA, DH.İ.UM. 25/2-04

¹⁷ BOA. DH. İ. UM., 25/2-04

¹⁸ BOA. HR. SYS., 2409/74

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER (1912-1923)

alencele sevk ettikleri konusuna dikkat çekilmektedir. Raporda; Sırların bu esirleri apar topar kendi topraklarından sevk etmelerinden dolayı 27 Nisan tarihi itibarı ile (600) nüfusu aşan bir esir grubunun perişan bir halde Selanik'e geldiklerini, bunların iâşe, ikamet ve memleketlerine sevkleri konularının belirsiz olduğu dile getirilmiştir. Vali Bey raporunda; Anadolu ahâlisinden olan esirlerin, İzmir'e çıkarılmaları için Selanik'e bir vapur gönderilmesini, Rumeli kökenli esirlerin de trenle sevklerinin uygun olacağını, bunun için gerekli olan paranın gönderilmesini istemişti. Raporda; mevcut duruma göre Sırların elinde bulunan Osmanlı esirlerinin tamamen bu şekilde gönderileceğinin anlaşıldığını, bu nedenle sevkiyatın daha düzgün yapılabilmesi için İstanbul'dan yeterli sayı ve yetkide memur gönderilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştı¹⁹.

Osmanlı esirlerinin sevkleriyle ilgili bir başka belgede ise Sırların Selanik'e peyderpey gönderdikleri Osmanlı esirlerinin burada perişan olduklarını, sokaklarda yatıp kalktıklarını, esirlerin memleketlerine sevkleri için gerekli olan paranın gönderilmesi gerektiğinin daha önce belirtildiği ifade edilmektedir. Daha önce Selanik'e gelen Osmanlı esirlerinden Anadolu lu olanlarının bir kısmının Mısır Hilal-i Ahmer Vapuruyla İzmir'e gönderilmiş olduğunu, Rumelili olanların da Selanik İslam Cemaati'nin yardımlarıyla iâşe edilip ikametlerinin sağlandığından bahsedilmektedir. Belgede; bu dönemde 150 kişinin daha geldiğini 500 kişinin de Gümilcine İstasyonu'na geldiğinin haber alındığını, bunların bir camide ikamet ettirildiğinin öğrenildiğini, söz konusu esirlere günlük 1500 kıyye ekmek gönderildiğinden bahsedilmektedir. Gümilcine'de bulunan esirlerin biran önce Selanik'e getirilmeye çalışıldığından söz edilerek Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda bir an önce gerekli teşebbüslerde bulunmasının zaruri olduğunu, Selanik'te bulunan ve Osmanlı esirlerinin sevklerinden mesul heyetin sorumluluk alması gerektiği ifade edilmiştir²⁰. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere; Selanik'te bulunan ve henüz Sırbistan'dan hareket ederek Selanik'e gelmekte olan Osmanlı esirlerinin iâşeleri, ikametleri, sevk masrafları, bunların nerelerde konaklayacakları ne kadar kalacakları, hangi araçlarla nerelere gönderilecekleri konusunda bir planlamanın yapılmadığı görülmektedir. Bu konuda Selanik İslam Cemaati'nin elinden geldiği kadar gayret sarf ettiği anlaşılmaktadır.

28 Nisan 1913 tarihli bir başka vesikada ise Sırların 500 kadar Osmanlı esirini İşkodra'dan trenle Selanik'e gönderdiklerinden söz edilmektedir. Bu esirlerin de durumunun iyi olmadığı hasta ve zayıf düşmüş esirlerin Selanik'teki Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderildiğini, Selanik İslam Cemaati'nin Anadolu lu ve Rumelili esirlerin memleketlerine sevkleri için gerekli olan vapur ve tren masraflarını karşılamasının mevcut şartlar altında mümkün olmadığından bahsedilmektedir. Sırların ellerindeki Osmanlı esirlerinin tamamını serbest bırakacağını anlaşıldığını, bütün esirlerin Selanik'e gelmesi halinde durumun çok kötü bir vaziyet alacağı bildirilmişti. Sırların Manastır ve Kosova'dan da esir göndereceklerinin öğrenildiği, buralardan yaya olarak hareket eden esirler için gerekli tedbirlerin alınması gelecek esirlerin de memleketlerine sevkleri için vapur ve tren paralarının gönderilmesinin şart olduğu dile getirilmişti²¹. Söz konusu belgede; Osmanlı esirlerinin iâşesi, ikametleri kendilerine verilecek paraların dağıtımı ve

¹⁹ BOA. DH. SYS.,112-23/55-8

²⁰ BOA. DH. SYS.,112-23/55-8

²¹ BOA. DH. SYS.,112-23/55-8 (6/3); BOA. DH. SYS.,112-23/55-8 (1/1)

tüm bunların denetlenmesi işlemleri için komutanlardan Tabip Yarbay Nikolaki, Jandarma Tensik Memuru Filon Bey, Debre Mutasarrıfı Hilmi, Polis Müdürü Salih ve Hükümet Hukuk Memuru Adil Bey'lerden oluşan bir komisyonun kurulmasının uygun olacağı ifade edilmiştir²².

Osmanlı esirlerinin Selanik'teki vaziyeti ile ilgili 28 Nisan 1913 tarihli bir başka belgede de Selanik'teki durum hakkında diğer belgelerde verilen bilgilerin yanı sıra Edirneli olduklarını söyleyen esirlerin memleketlerine sevk isteklerinin yanında esir olanların arasında Kavalalı bulunanlardan söz edilerek bunların da memleketlerine sevklerinden bahsedilmektedir²³.

Sırbistan'daki Osmanlı esirlerinin çeteler tarafından katledildiği ile ilgili 12 Mayıs 1913 tarihli bir belgede; Sırbistan toprakları içindeki esirlerin kötü durumlarından bahsedilerek Sırp Hükümeti tarafından serbest bırakılan esir Osmanlı askerlerinin önemli bir kısmının çeteler tarafından kasden öldürüldüğü bunların daha çok Osmaniye ve Razlık gibi yerleşim bölgelerinde saldırıya uğrayarak katledildiklerinden söz edilmektedir²⁴.

Selanik Müftüsü'nün esirlerin genel durumuyla ilgili 23 Mayıs 1913 tarihli belgesi oldukça önemlidir. Belgede; Sırbistan ve diğer memleketlerindeki esir Osmanlı askerlerinin bir kısmının peyderpey Gümölcine İstasyonu'na kadar Sırp Hükümeti tarafından nakledilmiş olduğunu, oradan Selanik'e yarı aç yarı tok gelmekte olduklarını, bunların pek çoğunun yollarda hastalanarak vefat ettiklerini, gelenlerin de pek perişan bir şekilde Selanik'e ulaştıklarından bahsedilmektedir. Selanik Müftüsü söz konusu esirlerin durumunun yürek parçalayıcı olduğunu, her ne kadar İslam Cemaati'nin esirlere ekmek vermek suretiyle yardım etse de diğer ihtiyaçlarının tam olarak karşılanamadığını, bunların ikametlerinin sağlanmasını, savaş esiri olarak şurada burada kalmış ve gelip geçmekte olan Osmanlı askerlerinin durumunun yürekleri parçaladığını, çeşitli yörelere ait bu esirlere karşı Osmanlı Hükümeti'nin bu derece ilgisiz kalmasının nedenini anlayamadığını dile getirmiştir. Müftü Bey yazısında; öncelikli olarak esirlerin mümkün mertebe hastalıktan korunmaları için temizliklerinin sağlanmasını, elbiselerinin değiştirilip temizlenmesini, her birinin mensup olduğu mahallere sevkleri için Osmanlı Hükümeti'nin gerekli adımları atmasını istemiştir. Selanik Müftüsü, tasarruf konusuna da değinerek lüzum kalmadığı halde yevmiye altı, yedi lira maaş ve harcırah verilerek subay ailelerinin sevkleri göreviyle tayin edilmiş olan memurlara lüzum kalmadığından söz etmiştir. Müftü, bu gibi kalemlerden tasarruf edilecek paraların esirlerin iâşe, ibade ve sevkleri için kullanılmasının daha doğru olacağını dile getirmiştir²⁵.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 4 Haziran 1913 tarihli bir belgesinde de esirlerin durumuyla ilgili şu gözlemlere yer verilmektedir. Hilal-i Ahmer İkinci Başkanı Besim Ömer Bey imzalı belgede, Selanik'te bulunan Hilal-i Ahmer Muavenet Komisyonu Başkanlığı yazısından söz edilmektedir. Yazıda; Üsküp'ten Selanik'e yarı aç yarı tok perişan bir şekilde gelmekte olan 46 Osmanlı esirine rast gelindiğini, bu gibi perakende esirlerin sağlık durumları hakkında şüphe edildiğinden dolayı Selanik'e sokulmadıklarını,

²² BOA. DH. SYS.,112-23/55-8 (6/4); BOA. DH. SYS.,112-23/55-8 (5)

²³ BOA. DH. SYS.,112-23/55-8 (5)

²⁴ BOA. DH. SYS., 112-23/55-8 (4)

²⁵ BOA. DH. SYS., 112-23/55-8

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER (1912-1923)

perişan bir şekilde bırakıldıklarından bahsedilmektedir. Yazıda; araştırmalar neticesinde İşkodra'dan da buna benzer Osmanlı esirlerinin peyderpey Selanik'e geldiklerini, bu durumun esirlerin sağlıkları açısından büyük bir tehdit oluşturduğunu, konunun Uluslararası Kızıllıhaç Cemiyeti'ne bildirilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir²⁶.

Harbiye Nezareti'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18 Haziran 1913 tarihli bir belgede; Sırp Hükümeti tarafından serbest bırakılan Osmanlı esirlerinin Selanik'te karşılaştıkları zorluklardan söz edilmiş memur ve subay ailelerinin durumları hakkında Maliye Nezareti'ne yazı yazıldığından bahsedilmiştir. Yazıda; sevk edilen subay ve asker ailelerinin tamamının Rumeli halkından olduklarının zannedildiği halbuki esirlerin içinde Anadolulularında bulunduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı Sırp Hükümeti'nin Osmanlı esirlerini serbest bırakma konusunda kararının netleşmediğini, bu nedenle bütün esirlerin serbest bırakılması halinde Selanik'e para göndermekten ziyade Karadağ'da bulunan Osmanlı esirleri için uygulanan yöntemin yararlı olacağı belirtilmiştir. Yazıda; Selanik'te de Almanya Sefaret ve Konsolosları aracılığıyla söz konusu esirler için muayyen günlerde Selanik'e getirilmeleri ve gönderilecek özel vapurlarla nakillerinin uygun olacağı belirtilmiştir²⁷.

23 Haziran 1913 tarihli Maliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen bir başka belgede; Sırp Hükümeti tarafından serbest bırakılıp Selanik'e sevk olunan Osmanlı esirlerinin nakil masrafları, kimsesiz ailelerin celbi hakkında Selanik'e giden komisyon adına bin lira gönderilmesinin onaylandığından bahsedilmektedir. Komisyonun 152 askerin sevk ve iaşesi için bu parayı kullandığından söz edilmektedir. Adı geçen esirlerin kayıt defterinin Harbiye Nezareti tarafından gönderildiğini, sonradan gelecek esirlerin peyderpey sevk edileceği, kayıtlarının düzenli tutulacağı, Karadağ'da bulunan Osmanlı esirleriyle ilgili uygulanan yöntemin Sırbistan'ın serbest bırakacağı esirler için de geçerli olmasının daha doğru olacağı, bununla ilgili olarak Alman diplomatik temsilcilikleriyle temasın uygun olacağı tekrar dile getirilmiştir. Esirlerin Selanik'e peyderpey değil belirli günlerde getirilerek ikametlerinin sağlanması memleketlerine sevkleri için gerekli düzenlemelerin

²⁶ BOA. DH. SYS.,112-23/55-8; Esirlerin hastalıkları konusunda 21 Ağustos 1913 tarihli bir belgede Selanik'e gelen Osmanlı esirlerinde kolera ve diğer bazı hastalıklardan söz edilmektedir. BOA. DH. SYS.,112-23/55-8; Üsküp'te Balkan Savaşları'nın kötü etkilerini en aza indirmek Osmanlı askerlerini tedavi etmek amacıyla Üsküp Hastanesi açılmıştı. Bu hastane Hüseyin Hilmi Paşa'nın gayretleriyle hizmete sokulmuş Üsküp Asker Kulübü ve Vatan Gençleri Kulübü heyetlerinden binanın tahliye edilmesi istenerek Başhekim Tevfik Rüştü Bey, hastaneyi faal hale getirmesi için görevlendirilmişti. Tevfik Rüştü Bey, Balkan Savaşı'nın ilanından hemen önce Üsküb'e gelerek binanın tahliyesine refakat etmiş, liseden alınan ödünç yüz karyola kurularak yatak yorgan temin edilmişti. Üsküp'ün ileri gelenlerinden Kumbaracızaade Kemâl Bey'in yardımlarıyla eksiklikler tamamlanmış, Kumanova Savaşı'nın ardından 120 yaralı asker kabul edilmişti. Kumanova yenilgisinin ardından Üsküp tahliye edilip hükümsüz kaldığı halde Tevfik Rüştü Bey, Hilal-i Ahmer Üsküp Hastanesi Başhekimliği görevini sürdürmeye devam etmişti. Sırp komiteciler Üsküb'e girince Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne saldırıp yaralı ve hasta Osmanlı askerlerini esir alıp öldürmeye teşebbüs etmişlerdi. Ancak hastanede bulunan iki Fransız hastabakıcı madamı himaye için gelen konsülato kavasının müdahalesi sonucunda istediklerini tam olarak yapamamışlardı. Daha sonra Sırp Hükümeti Cenevre Sözleşmesi hükmüne uyarak Osmanlı Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin görevini sürdürmesine müsaade etmişti. Yaralı ve hasta Osmanlılar iyileşerek hastaneden çıktıkça yerlerine yaralı ve hasta Sırp askerleri yerleştirilmişti. Sırp askerleri öldürüp veya yaralayıp sokaklara attıkları Müslüman halkın yaralı olanlarından toplanabilenler de hastanede tedavi edilmeye çalışılmıştı. İşgalden yirmi gün sonra hastanede hiç Osmanlı tebaası kalmadığından Osmanlı Hilal-i Ahmer Heyeti'nin görevi de sona ermiştir. Doktorların ve çalışanların ücretleri ödenerek hastane Sırp Ordusu Sıhhiye Müfettişi Şuşfaluvic'e devir ve teslim edilmişti. Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızıllıhaç Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı, Haz: Ahmet Zeki İzgöer-Ramazan Tuğ, Türkiye Kızıllıhaç Yay, Ankara 2013, s. 111-112.

²⁷ BEO. 004185-313832-003-001; BOA. DH.SYS., 112-23/25. BEO. 4188/314058.

yapılması, vapur günlerinin tayini, gibi süre gerektiren durumlarda gerekli tedbirlerin alınmasının uygun olacağı ifade edilmişti. Ayrıca her taraftan Selanik'e gelen ve gelecek esirlerin tüm işlemlerinin yukarıda söz konusu edildiği şekilde yapılması için üç kişiden oluşan heyetin yeterli olamayacağı dile getirilmişti. Bunun yanı sıra topluca gelecek esirlere yönelik konuları çözüme kavuşturmak için Selanik'e Harbiye Nezareti tarafından özel bir görevlinin gönderilmesi gerekliliğinden bahsedilerek konularla ilgili Dışişleri Bakanlığı'nın gerekli girişimlerde bulunması istenmiştir²⁸.

Sırbistan'da bulunan Türk esirlerinin sayısı bunların nerelerde bulunduğu konusu gerek Balkan savaşlarında ve sonrasında her zaman büyük bir sorun olmuştu. Konuyla ilgili Türk Kızılay Arşivi'nde çok sayıda belge mevcuttur. Genel olarak değerlendirildiğinde Sırbistan'daki Türk esirlerin listesi ve sayıları nerelerde oldukları tam olarak hiç bir zaman net olarak ortaya konulamamıştır²⁹. Bunun yanı sıra Sırbistan'daki Türk esirlerin yazmış oldukları mektupların ailelerine ulaşmadığı hakkında çok sayıda yazışma mevcuttur³⁰. Konuyla ilgili olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen bir yazıda ailesinin Asteğmen İsmail Hakkı Bey'e çok sayıda mektup gönderdiğini ancak herhangi bir cevap alınamadığı, bu hususta gerekli yardımların yapılması istenmektedir³¹. Sırbistan'daki Türk esirlerinin karşılaştığı sorunlardan birisi de kendilerine aileleri tarafından gönderilen koli, eşya ve paraların ulaşmamasıdır³². Bütün bu sorunların yanı sıra zaman zaman Sırbistan'daki Türk esirlerin muhafaza altında bulunduruldukları yerler değiştirildiğinden dolayı irtibatsızlıklar ortaya çıkmış bu durum kendilerine gönderilen mektup, koli, para, v.b.'nin ellerine geçmemesine neden olmuştur. Konuyla ilgili olarak Sırbistan Harbiye Nezareti'nin Kruçevatz'da bulunan Sivaslı Asteğmen Ahmet Cemil hakkındaki yazısı dikkat çekmektedir. Yazıda; uzun araştırmalar sonucu Asteğmen Ahmet Cemil'in yerinin belirlenerek kendisiyle temasın sağlandığı bilgisi Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla bildirilmiştir³³. Bütün bunların yanı sıra Sırbistan'ın çeşitli yerleşim birimlerinde çok sayıda hasta, yaralı Türk esirinin bulunduğu bunların bir kısmının hayatlarını kaybettikleri yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bunlarla ilgili olarak Çatsak ve Valçova Hastanelerinde, Kladova Kalesi'nde, Negotin'de yaralanmalar ve hastalıklar nedeniyle hayatını kaybeden Türk esirlerinin kimler olduğu sayılarının adeti, Sırbistan Harbiye Nezareti ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı arasında uzun yazışmaların yapılmasına yol açmış kesin bilgilere maalesef ulaşılammıştır³⁴.

b. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı-Sırp İlişkileri

İstanbul Antlaşması'yla Sırbistan'da muhafaza altında bulundurulan Osmanlı esirlerine karşılıklı olarak belirli güvenceler verilmişti. Ancak yukarıda söz konusu ettiğimiz gerekçelerden dolayı hızlı ve istenilen neticelerin alınması tam anlamıyla mümkün

²⁸ BEO. 004196-314645-003-001; BEO.004188-3104058-001; BEO. 004185-313832-001-002.

²⁹ K.A, 226/282; 226/288; 226/305.

³⁰ K.A, 226/52; 226/53; 226/58; 226/74; 226/97; 226/99.

³¹ K.A, 226/53.

³² K.A, 226/71.

³³ K.A, 226/106. Bu konudaki başarı sağlanan örneklerden birisi de Trabzonlu Yüzbaşı Mehmet Muhlis'in mektubunun ailesine ulaştırılmasıdır. K.A, 226/262.

³⁴ K.A, 226/88; 226/106;226/120; 226/127; 226/156; 597/1.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER (1912-1923)

olamamıştı. Bütün bu olumsuz şartların üstüne, 28 Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 1 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki ilişkiler kesilmişti³⁵. 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin de savaşa dâhil olmasıyla Sırbistan ve Osmanlı Devleti, iki ayrı düşman kampta yer almışlardır. Osmanlı Hükümeti ile siyasi münasebetleri kesilmiş bulunan devletler muhasım devletler statüsünde mütalaa edilmiş olup bunların tebaaları düşman devletler tebaası gibi değerlendirilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında karşılıklı savaş ilanı olmaksızın münasebetleri kesilen devletler ile Osmanlı Hükümeti arasında ortaya çıkan hukuki vaziyet, diplomatik ilişkinin normal olmayan şekilde kesilmesinden kaynaklanan bir durumdu. İlişkilerin kesilmesi savaş halinden ötürü olduğundan dolayı farklılık arz etmekteydi. Ayrıca münasebetleri kesilen devletlerin her biri Osmanlı Devleti'nin fiilen muharip bulunduğu devletlerin müttefikleri olduğundan dolayı hasım devlet statüsünde kabul edilmişlerdi. Bütün bu hukuki değerlendirmelerden dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından hasım devlet tebaası hakkında neşredilen kanun hükümleri, onların müttefikleri tebaasını da kapsamıştı. Bundan dolayı Sırbistan vatandaşları da hasım devlet statüsü kapsamında değerlendirilmeye tabi tutulmuşlardı³⁶. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ile ilgili sergilediği tutumun aynısını Sırbistan Hükümeti de sergilemiş, iki taraf da Birinci Dünya Savaşı sırasında birbirlerini hasım devletler olarak tanımlamış uygulamaları bu çerçevede gerçekleştirmişlerdi.

Sırbistan, hasım devlet vatandaşlarına uygulanan hukuki ve idari yaptırımların bütün çeşitlerini ülkesindeki Osmanlı vatandaşlarına uygulamıştı. Sırbistan, ülkesindeki Müslümanlara karşı angarya yükleme, askere alma ve emlâka el koyma şeklinde icraatlarda bulunmuş ve bu yaptırımlar Müslümanların şikâyetlerine ve başkaldırmalarına neden olmuştur.³⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Sırbistan doğrudan bir çatışma içine girmediklerinden dolayı karşılıklı olarak yoğun bir esir alma hadisesi yaşanmamış taraflar dolaylı olarak birbirlerinden esir almışlardır. Bu esirlerin hangi tarihlerde nerede esir edildikleri, sayıları, bunların nerelerde hangi esir kamplarında muhafaza altında bulunduruldukları konularında maalesef kesin bilgiler mevcut değildir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Sırp esirlerin daha çok Almanlar tarafından ele geçirilen Sırp esirler olduğu, bunların yol yapımı, maden çıkarma, kömür ocaklarında çalıştırılması amacıyla Osmanlı Devleti'ne teslim edildiği yönetimleri daha çok Almanlarda olmak kaydıyla Anadolu'daki esir kamplarına gönderildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin muhafaza altında bulundurduğu Sırp esirlerin önemli bir kısmının Kütahya-Tavşanlı kampında bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Harbiye Nezareti'nden Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ocak 1919 tarihinde gönderilen bir belgede; Kütahya-Tavşanlı yolunun Derbent mıntıkasında yol yapım işinde çalışmak üzere Almanlar tarafından daha önceden getirilen Sırp esirlerden söz edilmektedir. Söz konusu Sırp esirlerin ikamet ettikleri zeminlikteki lambanın yere düşerek yerde bulunan otların tutuşmasından 22 kişinin yanarak hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Söz konusu esirlerin

³⁵ BOA. HR. SYS., 2090/10-8.

³⁶ BOA. HR. SYS., 2090/10-8.

³⁷ Ayşe Özkan; I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu, Akademik Bakış Cilt 7 Sayı 14 Yaz 2014, s.49.

feci şekilde yanarak yaşamlarını yitirmesinin tahkik edilerek bildirilmesi istenmektedir. Aynı konuyla ilgili 4 Şubat 1919 tarihli belgede; söz konusu Derbent mevkisindeki zeminlikte 22 Sırp esirinin yanarak hayatlarını kaybetmesi hakkında mahalli garnizon komutanlığı ve mutasarrıflık tarafından gerçekleştirilen tafsilatlı soruşturma dosyasının İngiliz Ordusundan Teğmen "Bekım" tarafından incelendiği belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak ait olunan şubenin not defterinde olayla ilgili detaylar belirtilmiştir. Defterdeki bilgilere göre; söz konusu esirlerin daha önceden Almanlar tarafından getirilerek bölgede istihdam ve idare edilmekte ve doğrudan doğruya Alman İnşaat Komisyonu emrinde bulunmakta olduğu belirtilerek Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Sırp esirlerin sevk ve idaresinin Osmanlı Hükümeti'ne geçtiği belirtilmiştir. Defterde; Sırp esirleri sevk edecek memur ve subayın esirlere katıldığı gece, bu olayın gerçekleştiği dile getirilmiştir. "Zeminlik, damı, zemin tesviyesinde duvarları zemine doğrudan kazılmış olup tek giriş kapısından merdivenle girilip çıkılan bir yer" olarak tarif edilmiştir. Zeminlikte o anda 114 neferin bulunduğu yangının çıktığı esnada bütün esirlerin dışarı çıkmak isteyerek kapıya hücum ettiğini, 22 kişinin birbirlerinin çıkmalarına mani olduğundan dolayı öldükleri, bilgisi verilmiştir. Aynı mevkide bulunan İtalyan esirleriyle muhafız askerleri tarafından zeminliğin arka tarafından damın yıkılmasıyla geriye kalan 92 neferin kurtarılabildiği, ifade edilmiştir³⁸.

Anadolu'daki Sırp esirlerinin bir kısmı Balıkesir-Balya, Afyonkarahisar, Isparta v.b yerlerde mevcut esir garnizonlarında muhafaza altında tutulmuşlardır³⁹. Ancak bu esir garnizonlarında ne kadar Sırp esirinin olduğu, bunların sağlık durumları, çeşitli sebeplerden dolayı vefat edenlerin sayısı, bunların mübadeleleri konusunda net bilgiler mevcut değildir.

Bu dönemde Sırp esirlerle ilgili olarak İçişleri Bakanlığı'ndan İçel Mutasarrıflığı'na gönderilen 13 Ekim 1920 tarihli bir belge oldukça dikkat çekicidir. Belgede; Fransa Fevkalade Komiserliği'nden alınan bir yazıdan bahsedilerek çeşitli işlerde çalıştırılmak üzere Almanlar tarafından Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiş olan sivil ve asker Sırp tebaasından söz edilmektedir. Söz konusu Sırp tebaasından bazı kişilerin çeşitli şekillerde Anadolu'da bulunduğu, Sırbistan'a dönemeyecek bir halde buldukları, bunların isimleri, yerleri hakkında kesin bilgiler bulunmadığı, ifade edilmiştir. Sırp Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi tarafından bildirilen söz konusu esirlerin araştırılarak memleketlerine dönüşlerinin sağlanması, gerekli kolaylıkların gösterilmesi, İstanbul'a dönüşlerinin bir an önce sağlanmasının istendiği dile getirilmiştir⁴⁰.

³⁸ BOA. HR. SYS., 2232/55

³⁹ BOA. DH. EUM. 5. Şb., 34/30.

⁴⁰ BOA. DH. İUM E-61/7.

Sonuç

1912'den itibaren Güney Sırbistan olarak adlandırılan Kosova, Makedonya ve Sancak'ı elinde tutan Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında, Balkan Savaşları sonrasında 14 Mart 1914'te İstanbul'da bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu barış antlaşmasıyla Sırbistan'da yaşayan Müslümanların hakları güvence altına alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki ilişkiler kesilmiştir. 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin de savaşa dâhil olmasıyla Sırbistan ve Osmanlı Devleti, iki ayrı düşman kampta yer almışlardır. Dolayısıyla Sırbistan, ülkesindeki Müslümanlara karşı angarya yükleme, askere alma ve emlak el koyma şeklinde uygulamalara başlamıştır. Sırbistan hükümeti, Müslümanların işgal altındaki arazilerde sahip oldukları emlak ve araziye ait tapu senetlerini 10 Nisan 1915 tarihine kadar göstermelerini, aksi takdirde tasarruf haklarının tanınmayacağını ilan etmiştir. Sırbistan'ın bu duyurusu üzerine Sırbistan'daki Müslüman ahalinin şahıslarının ve mallarının menfaatini korumak için Niş'teki İtalya Elçiliği'nden arabuluculuk istenmiştir.

Osmanlı-Sırbistan esir ilişkilerinde Selanik önemli bir yere sahip olmuştur. Belgelerden de anlaşılacağı üzere Selanik'te bulunan ve henüz Sırbistan'dan hareket ederek Selanik'e gelmekte olan Osmanlı esirlerinin işeleri, ikametleri, sevk masrafları, bunların nerelerde konaklayacakları ne kadar kalacakları, hangi araçlarla nerelere gönderilecekleri konusunda bir planlamanın yapılmadığı görülmektedir. Bu konuda Selanik İslam Cemaati'nin imkanları ölçüsünde Osmanlı esirlerine yardım etmeye çalıştığı, bunlara hiç olmazsa ekmek verdiği, ikametlerine yardımcı olmaya çalıştığı görülmektedir.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti; Sırbistan sınırları içinde Osmanlı esirlerinin durumlarını gözlemlene fırsatı bulmuştur. Cemiyet, Sırp Hükümeti tarafından serbest bırakılan esir Osmanlı askerlerinin önemli bir kısmının çeteler tarafından kasden öldürüldüğünü bunların daha çok Osmaniye ve Razlık gibi yerleşim bölgelerinde saldırıya uğrayarak katledildiklerini gözlemlemiştir.

Osmanlı Devleti nezdinde sayıları az da olsa Sırp savaş esirlerinin olduğu görülmektedir. Anadolu'da bulunan Sırp esirlerin nerelerde olduğu, bunların nasıl istihdam edildikleri, hangi esir kamplarında muhafaza edildikleri, sayıları ve isimleri ile ilgili sağlıklı bilgiler mevcut değildir. Bu esirler daha çok çeşitli işlerde çalıştırılmak üzere Almanlar tarafından Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiş olan sivil ve asker Sırp'lardan oluşmaktadır.. Söz konusu Sırp tebaasından bazı kişilerin çeşitli şekillerde Anadolu'da bulunduğu Sırbistan'a dönemeyecek bir halde buldukları, bunların isimleri, yerleri hakkında kesin bilgiler bulunmadığı belgelerden de anlaşılmaktadır.

Gerek Balkan Savaşları döneminde gerekse Birinci Dünya Savaşı esnasında Sırbistan'da bulunan Osmanlı asker ve sivil esirleriyle, Osmanlı Devleti'nde bulunan Sırp savaş ve sivil esirleri bir hayli güçlük çekmişler, savaş ortamının getirdiği olumsuzluklara hep birlikte şahit olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

A.ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ (BOA)

BOA. BEO., 004185-313832-003-001; BEO., 4188/314058; BEO., 004196-314645-003-001;
BEO., 004188-3104058-001; BEO., 004185-313832-001-002.

BOA. DH. EUM. 5. Şb., 34/30.

BOA. DH. İ. UM., 25/2-04; E-61/7; BOA. DH. İ. UM. EK., 92/29.

BOA. DH. SYS.,112-23/55-8 (1/1, 4, 5, 6 , 6/3); 2090/10-8; 2232/55; 2378/3 ; 2405/67;
2409/74.

BOA. HR. HMŞ., İŞO. 209/12 1333.S.23 (10.01.1915)

TÜRK KIZILAY ARŞİVİ BELGELERİ (K.A)

K.A., 226/52; 226/53; 226/58; 226/71; 226/74; 226/88; 226/97; 226/99; 226/106; 226/120;
226/127; 226/156; 226/282; 226/288; 226/305; 597/1.

B.KİTAP VE MAKALELER

Armaoğlu, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980), C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, (1789-1856) C. V, Ankara 1961.

Hall, Richard C; Balkan Savaşları 1912-1919, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Kocabaş, Süleyman; Son Haçlı Seferi Balkan Harbi, Vatan Yayınları, İstanbul 2000.

Özkan, Ayşe; I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu, Akademik Bakış Cilt 7 Sayı 14 Yaz 2014.

Özuyar, Ali; Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı Knockaloe ve Meçhul Türkler, İstanbul, 2008.

Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı, Haz: Ahmet Zeki İzgöer-Ramazan Tuğ, Türkiye Kızılay Yay, Ankara 2013.

Turan, Şerafettin; Türk Devrim Tarihi, C. I, Bilgi Yayınları, Ankara 1991.

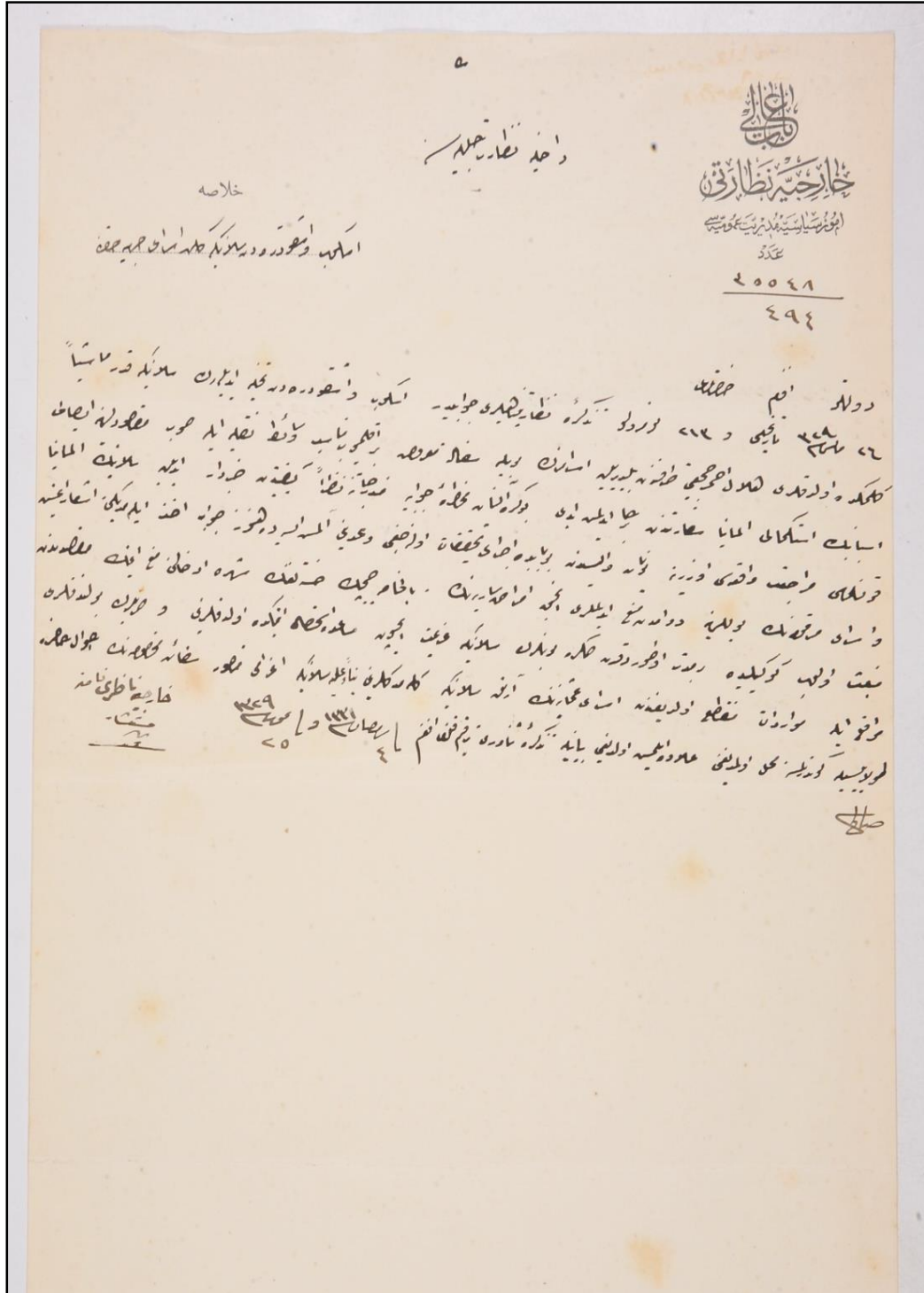
Uçarol, Rifat; Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul 1995.

C. GAZETELER

İkdam Gazetesi, 18 Ekim 1912.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 19 Ekim 1912;

EKLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
ذات صدارت
تحریر اولدی
۱۸۹۶

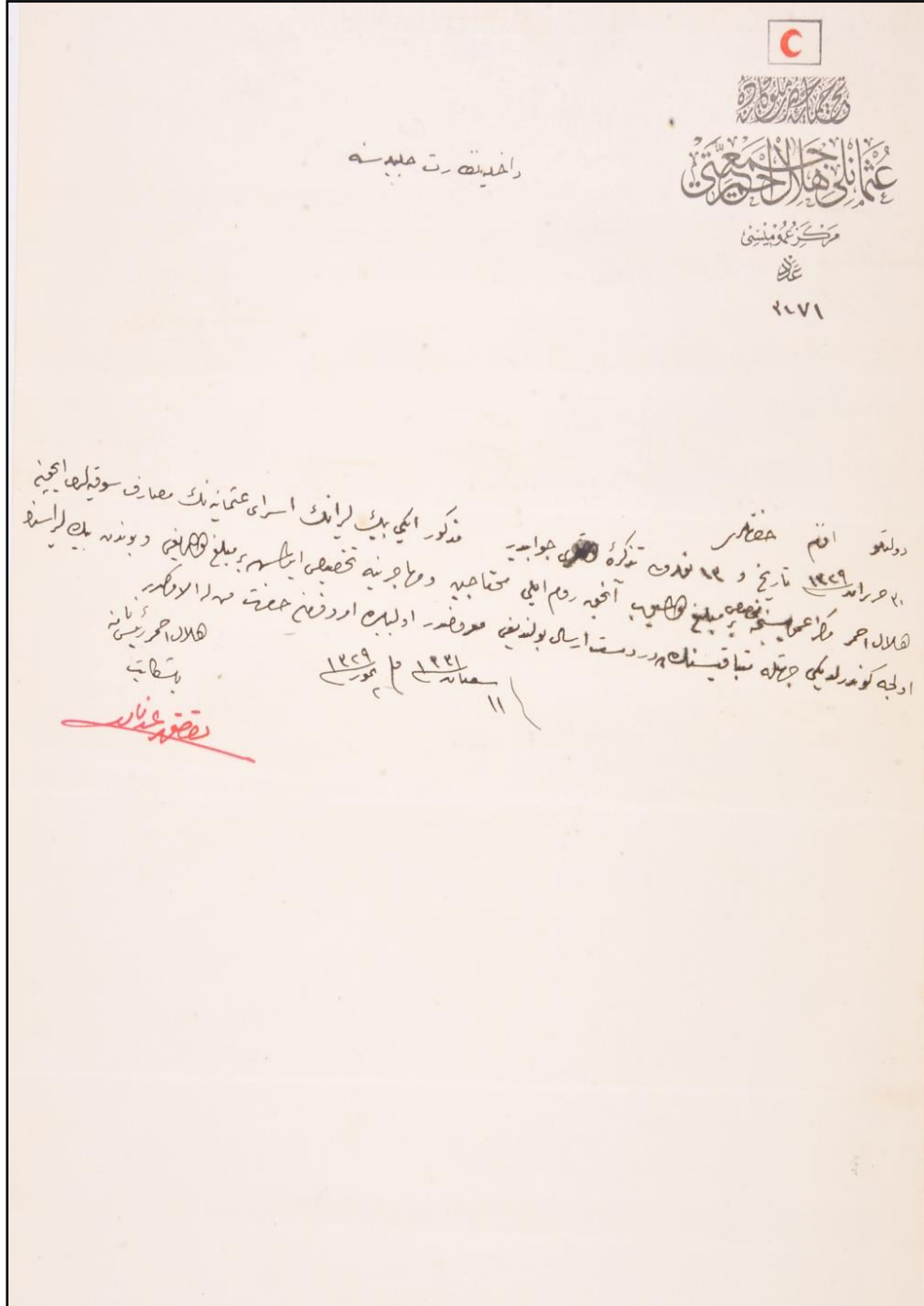
واظف نفقه حلیله سنه

دولتو اوقم هفتدیق
صدیه حکومتی طرفندن سیرت برقیلوب سونکیم سوته اولدایه اسرای عثمانیه نیت شهر مذکوره کوبه بیلر قوسوبه جاننده اطعام و اساید ممالک عثمانیه سوته و نقل
اولدی صغده جماع مقصیه نیت سهرت اسرا مقصیه المایا سفارت افاده سنه علفاً هاریجه نفقه رقیله سنه واقع اولوب اسرا وزیریه اسرای مذکوره نیت
مصروف سوته سنه مدار اولوب اوزره مذکور قوسوبه بیت لرا کوبه بیلر مجلس دکلو قاریله مالیه نفقه رقیله سنه یاریشیدی بوزره هوایا الوب لفا صوب دولتیه
اسرا قلمه ۱۷ مورخه ایلی و ۹۹ نومردلو مذکور هم اسرا سوته باشد تره مقدم در سعادت و از میره سوته ایلمه اولوب صغفا و اسرای عثمانیه و ایور نول
اولوب جماعت اسویه طرفنده صرف اولدایه بزمی بیت درت بوزر القمه بیه غروت نیت مذکور بیت لرادیه و بیلان لازم کلوب کلمه جندره نرد اولدین بیا در قلمسه
نظراً واقع اولوبه معه نفقه علیه لیت سیرفا اناسه و موقوفات اعاده سنه همت بوزر سیاقده نکره ماوری نیرم اولدی اوقم
صدا عظمه اوقم
مستک
مدت

صدا عظمه اوقم
۹۹
۵۹

BOA. DH. SYS., 112-23/55-8

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLI- SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ'NDE ESİRLER
(1912-1923)

BOA. DH. SYS, 112-23/55-8/23

**İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL
GELİŞİMİ (1850-1938)**

*HISTORICAL DEVELOPMENT OF ELECTRICITY FROM EMPIRE TO REPUBLIC TURKEY
(1850-1938)*

Naziye ÖZDEMİR*

Öz

Elektrik enerjisi modern dünyanın vazgeçilmez bir parçasıdır. Türkiye’de elektrik enerjisi kullanılmadan önce aydınlatma ve ısıtmada odun, kömür, tezek, gazyağı gibi enerji kaynaklarından yararlanılmıştır. Elektrik enerjisi, Osmanlı toplumuna telgrafın kullanılmaya başlamasıyla gelmiştir. 20. yüzyılın en önemli enerji kaynağı olan elektrik, sosyalleşme, sanayileşme, modernleşme anlamında Osmanlı toplumuna büyük katkılar sağlamıştır. Cumhuriyet’in ilanı sonrası bir yandan Osmanlı’dan kalan elektrik üretim imtiyazları devam ederken diğer yandan yeni santraller kurulmaya başlanmış, ülke çapında elektrik üretim ve tüketim miktarlarında artış yaşanmıştır. Elektriğin kullanılmaya başlanmasıyla sanayide çeşitlilik sağlanmış, evlerde, işyerlerinde, hastanelerde elektrikli aletler, ulaşımda elektrikli tramvaylar ile gündelik ve sosyal yaşam renklenmiştir. Elektrik eğitiminin yüksek okul ve üniversitelerde verilmesi suretiyle yabancı teknik personel yerine ülkenin ihtiyacı olan yerli teknik personelin yetiştirilmesine gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, elektrik, elektrik tarihi, Atatürk, İmparatorluktan Cumhuriyete Elektrik

Abstract

Electrical energy is an indispensable part of the modern world. Before using electricity for lighting and heating in Turkey wood, charcoal, dung, kerosene was used as the energy source. Electrical energy has become the introduction of the telegraph in the Ottoman society. 20th century electricity is the most important source of energy, socialization, industrialization has contributed greatly to the Ottoman society in terms of modernization. After the proclamation of the Republic, while on the one hand, continue electricity production concession remaining from the Ottoman Empire, on the other hand began to set up new plants, there has been a nationwide increase in electricity production and consumption. It ensured diversity in the industry with the introduction of electricity in homes, workplaces, electrical appliances in the hospital, daily and social life is colored by electric trams in transportation. Electrical training were allowed to high school and the country needs foreign technical personel rather than by giving the technical staff of the growth in university.

Key Words: Turkey, electric, electric date, Atatürk, Electricity from Empire to Republic of Turkey

* Ankara Üniversitesi Doktora Öğrencisi, naziye.ozdemir@teias.gov.tr

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

Giriş

Endüstri öncesi toplumların gelişmesi; odun, rüzgâr ve hayvan gücü gibi geleneksel denilen bazı enerjilere dayanmıştır. Bugünün gelişmiş ülkelerinin enerji tüketimlerinin %80’inden fazlası, 15. yüzyılda, odun ile insan ve hayvan enerjisinden oluşuyordu¹.

Taşkömürü, linyit, petrol ve doğalgaz, odun, tezek, artıklar, jeotermal, güneş ve rüzgâr birincil enerji kaynakları; elektrik, kok, havagazı birincil enerji kaynaklarının çeşitli yöntemlerle kullanılmaları sonucu elde edilen ve bu kaynaklara bağımlı olan ikincil enerji kaynaklarıdır².

İngiltere’de 1750-1830 yılları arasında ortaya çıkan ve batı insanının hayat tarzını köklü biçimde değiştiren Sanayi Devrimi’nden sonra nüfus artışı ve hayat standardı yükselmeye başlamış, mal ve hizmet sektörleri, madencilik, metalürji, tekstil alanında elektrik ve mekanik güçten artan ölçüde yararlanılmaya başlanmıştır.

Odunun aşırı kullanılması sonucu azalan ormanların tükenmeye başlamasıyla araştırmacılar, kömürün damıtılmasından elde edilen zifti üreterek yanabilir gazların aydınlatma özelliğini fark etmişlerdir. 19. yüzyılın başlarında havagazı, cadde, sokak, ev, işyerleri ve şehirlerin aydınlatılmasında kullanılmıştır. Uzun yıllar yalnız aydınlatmada kullanılan havagazının pişirmede kullanılmasına 1850’de, konutların ısıtılmasında kullanılmasına 1880’de geçilmiştir³.

1880 yılında Edison, elektrik üreten ilk şirketi kurduktan sonra elektrik tüm dünyada kırsal alandan şehirlere kadar yayılmıştır⁴. Elektriğin bulunup, sanayide, ulaşımda, aydınlatmada, sosyal ve ekonomik hayatta kullanımı ile de buharlı makinelere, buharlı lokomotiflere, buharlı gemilere ve havagazının elde edilmesinde kullanılan kömüre bağımlılık azalmıştır.

Araştırmamızın amacı, elektriğin bulunmasından önce Dünya’da ve Türkiye’de aydınlatma çalışmaları hakkında kısaca bilgi vermektir. Havagazının aydınlatma amacıyla kullanılmaya başlamasının ardından elektriğin icadı ve kullanım alanının genişlemesi incelenecektir. Türkiye açısından inceleme, Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet’in ilanından Atatürk Dönemi’ne kadar olan süreci kapsamaktadır.

Elektriğin Bulunuşu ve Gelişimi

Eski Yunanca’dan gelmekte olan elektrik ve mıknatıs sözcüklerinin kökeni “kehribar” anlamına gelen Yunanca “elektron” sözcüğüdür⁵. Thales; statik elektriği, William Gilbert; statik elektrikle manyetizma arasındaki farkları bulmuştur. Stephan Gray; çeşitli maddeleri iletken ve yalıtkan olarak sınıflandırmış, Benjamin Franklin ise elektrik yüklerini artı ve eksi olarak adlandırmıştır. Alessandro Volta, elektrik pilini bularak kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürerek sürekli bir akım elde edilmesini sağlamıştır. 1831’de Michael Faraday, magnetik alanın içinde, içinde hareket eden bir iletkende bir elektromotor kuvvet indüklediğini bulmuş; bu buluş, dinamo, elektrik motoru ve transformatörün geliştirilmesine yol açmıştır. James Clark Maxwell, 1864’te yayımladığı alan denklemleriyle, elektrik, magnetik ve optik olguları elektromagnetizma adı verilen tek bir evrensel

¹ F.Behçet Yücel, *Enerji Ekonomisi*, Akay Ofset Matbaacılık, 1.B., Ankara, 1994, s.126.

² Tuncay Ercan, “Enerji ve Enerji Kaynakları”, *Enerji Dünyası*, DEKTMK Bülteni, Sayı 2, 1995, s.33, 34.

³ A.g.e., s.75.

⁴ Semra Kayabaşı, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Tüketimi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s.14.

⁵ Osman Bahadır, *Elektriğin Kısa Tarihi*, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.13.

olguda birleştirmiştir. Bu girişim, 19. yüzyıl biliminin en önemli başarısını oluşturmuştur. Andrea Marie Ampere, elektrodinamiği kuran yasaları belirlemiş, elektrik akımının nasıl ölçüleceğini gösteren aletler yapmıştır. George Simon Ohm ise elektrik akımının gerilim ve direnç ilkelerini formüle etmiştir. Elektriğin sanayide ve günlük yaşamda kullanımı 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 1873'te Gramme, elektrik enerjisinin havai hatlar aracılığıyla etkin bir biçimde iletilebileceğini göstermiştir. Thomas Edison'un 1879'da akkor lambayı icadı ile ilk elektrik üretim merkeziyle dağıtım şebekesini 1881'de New York'ta kurması, elektrik enerjisinin evlerde ve sanayide yaygın olarak kullanılmasının başlangıcı olmuştur. Telgraf ve telefonun bulunmasıyla da elektrik iletişim alanına etkin olarak girmiştir⁶.

Elektrik, enerjinin bir biçimidir. Isıtma, aydınlatma, hareket elde etme, haberleşme gibi kullanım alanlarıyla büyük önem taşır. Elektrikle ilgili keşif ve icatların ardından elektrik gücünden yararlanan tesislerin sayısı da artmaya başlamıştır.

19. yüzyılın sonları, dünyanın birçok yerinde elektrik enerjisi üretimindeki gelişmelerin hız kazandığı yıllardır. Bu dönemde pek çok yerde elektrik santralleri kurulmaya ve böylece elektrik enerjisi yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, elektrik üretimi ve dağıtımındaki teknolojik gelişmelerle birlikte, Avrupa ve Kuzey Amerika'da birçok büyük ölçekli elektrik santrali birbiri ardına faaliyete geçmiştir⁷.

1800'lerin sonuna gelindiğinde elektrikle aydınlanma artık büyük bir talep yaratmış, Amerika'da birçok şehirde ve hemen ardından da Londra'da küçük istasyonlar kurulmaya başlamıştır⁸. Elektriğin uzak mesafelere iletilmesi ile de elektrik enerjisi geniş bir alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Elektriğin fabrikalarda kullanılmasıyla sanayileşmede önemli adımlar atılmıştır. Artan elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla hidrolik santraller kurulmuş, büyük barajlardan yararlanılmaya başlanmıştır. Dünya'da 1900 yılında 1000 MW kurulu gücünde olan hidrolik enerjinin yıllık üretimi 4 milyar kWh iken 1920 yılında 17.000 MW kurulu güce ve 50 milyar kWh'e ulaşmıştır⁹.

Osmanlı Devleti'nde Aydınlatma Çalışmaları

Türkiye'nin aydınlatma konusunda Avrupa veya Amerika'dan çok da geride kaldığını söyleyemeyiz. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Osmanlı toplumu enerjiyi odun, tezek, kömür gibi kaynakları kullanarak elde etmekteydi. Bugün için çok basit diyebileceğimiz enerji kaynaklarından aydınlatma amacıyla faydalanılırken, toplumun ihtiyaçlarının artması, dünyadaki gelişmelerden etkilenmeler, sanayinin gelişmesi için enerjiye duyulan ihtiyaçtan dolayı gerek aydınlatmada, gerek ısıtmada önce havagazı kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra havagazının geçtiği kablolardan elektrik geçmiştir. Bu konuya geçmeden önce Osmanlı'da ilk aydınlatma çalışmalarına değinilecek, daha sonra havagazının kullanımının yaygınlaşması, ardından elektriğin Türkiye'ye gelişinden bahsedilecektir.

Türkiye'de aydınlatmada uzun yıllar çıra, mum, yağ lambaları kullanılmıştır. İstanbul elektrikle tanışmadan önce evler mumlarla, sokaklar ise fenerler ve kandillerle aydınlatılmıştır¹⁰. Osmanlının başkenti İstanbul'un geceleri 16. yüzyıl başlarına dek karanlıkta olup, hiçbir aydınlatma aracı olmadığından hırsızlık, soygun gibi adi zabıta olaylarının önlenmesi için arada bir geceleri fenersiz sokağa çıkmama yasağı konmuş, bekçi başına 20 sokak düştüğünden uygun ve yeterli bir aydınlatma sağlanamamıştır¹¹. Osmanlı kentlerinde sokakların düzenli aydınlatılması ilk kez Tanzimat Fermanı

⁶ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt 8, 1998, s.98.

⁷ Asu Aksoy vd., *Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004*, Ofset Yapımevi, İstanbul, 2009, s.3.

⁸ A.g.e., s.6.

⁹ Bilgi için bkz. Yücel, a.g.e., s.128, 129, 130.

¹⁰ Aksoy vd., a.g.e., s.13.

¹¹ R.Sertaç Kayserilioğlu vd., *Osmanlı'dan Günümüze Havagazı'nın Tarihiçesi*, 1.B., Cilt 1, İBB, İstanbul, 1999, s.38.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

(1839) sonrasında gündeme gelmiş ve halktan konaklarının ve dükkânlarının önüne kandil koyması istenmiştir. Fakat kandiller birbirinden çok uzak mesafelere yerleştirildiğinden sokaklar yine de yeteri kadar aydınlatılamamıştır. Evlerde ise aydınlatma aracı olarak varlıklı kesim tarafından balmumu kullanılmış, fakir olanlar ise yağ mumu ya da zeytinyağı, hatta yerine ve bolluğuna göre sadeyağ kullanmıştır¹². 1846 tarihli hükümet bildirisinde “*geceleri sokakların aydınlatılması kamu yararı gereği*” olarak belirtilmiş, ev sahiplerinin kapılarının önlerine, dükkâncıların da dükkânlarına kandil asmalarının padişah buyruğu gereği olduğu halka duyurulmuştur¹³. Bu karar ile halkın, esnafın evlerine ve dükkânlarına kandil ya da fener asmaları zorunluluğu konulmuştur. Aynı sıralarda İstanbul’da Şehremaneti’nin (Belediye) kurulmuş olması, temizlik ve aydınlatma hizmetlerinin daha düzenli olmasını sağlamıştır¹⁴.

Osmanlı padişahlarından Sultan Abdülmecit, Batı tarzında inşa edilen Dolmabahçe Sarayı’nın aydınlatılması işi için Saray’a yakın bir yerde gazhane kurulmasını istemiştir. 1853 yılında kurulan ve önceleri sadece sarayların aydınlatılmasında kullanılan Dolmabahçe Gazhanesi’nden 1855 yılında Şehremaneti’nin girişimleri sonucu fazla üretilen havagazıyla ilk olarak Beyoğlu Caddesi aydınlatılmıştır¹⁵. Böylece, sokaklarında havagazı fenerlerinin yandığı ilk semtler Beyoğlu, İstiklal caddesi ve Yüksek Kaldırım olmuştur¹⁶. Bundan sonra, bu yöredeki pek çok Pera sakini evlerine havagazı tesisatı döşetmiştir¹⁷.

19. yüzyılda havagazı sokakların ve evlerin aydınlatılmasında geniş çapta kullanılmaktaydı. Sokaklarda havagazı ile yanan fenerler, evlerde havagazı ile yanan lambalar yaygındı¹⁸. Havagazının ülke genelinde kullanılmasıyla havagazı tesisleri de yaygınlaşmıştır.

1857 yılında Andre Morchais, Paris Gaz Şirketi adına İzmir’de bir havagazı fabrikası kurmak için Osmanlı Devleti’ne başvurarak 1859’da yapılan bir sözleşmeyle 40 yıl süreli imtiyaz almıştır. Havagazı üretim tesisinin yapımına merkezi Glasgow’da bulunan Fransız “Lanloux and Sons” fabrikası tarafından 1862 yılında başlanmıştır¹⁹.

İstanbul’un ikinci gazhanesi Anadolu Yakası’nın ilk sanayi tesislerinden biri olan ve Beylerbeyi Sarayı’nın aydınlatılması için 1865 yılında kurulan Kuzguncuk Gazhanesi’dir. Saray aydınlatması için kurulan gazhane, zamanla artan üretim fazlası gaz ile Üsküdar’ın cadde ve sokaklarının aydınlatılmasını sağlamıştır²⁰.

İstanbul ve Anadolu Yakası’nı aydınlatmak amacıyla 1880 yılında Yedikule Gazhanesi ve 1891 yılında Kadıköy Hasanpaşa Gazhanesi kurulmuştur²¹. Söz konusu Gazhanelerin ürettiği havagazı ile Başkent İstanbul’un birçok sokağı aydınlatılmıştır.

¹² Aksoy vd., *a.g.e.*, s.13.

¹³ Kayserilioğlu vd., *a.g.e.*, s.38.

¹⁴ *A.g.e.*, s.39.

¹⁵ *A.g.e.*, s.46-47.

¹⁶ *A.g.e.*, s.32.

¹⁷ *A.g.e.*, s.50.

¹⁸ Nusret Alperöz, “İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi* 15:179, Kasım 1971, s.23.

¹⁹ Berrin Kaya, “Endüstri Mirasımızın Korunmasında Planlama Yaklaşımı”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Uzmanlık Tezi*, İzmir, 2012, s..91.

²⁰ Mehmet Mazak, İstanbul’da Aydınlatma, 2 Haziran 2011, <http://www.mehmetmazak.com/istanbuldaaydinlatma.html>.

²¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:2, Cilt 5, İstanbul, 1995, s.2635.

Osmanlı'nın İlk Elektrik Tesisi Tarsus'ta Kuruluyor

Osmanlı Devleti'nin ilk elektrik santrali 1902 yılında Adana Tarsus'ta kurulan küçük bir su santralidir.

Tarsus'ta elektrik tesisi yapma fikrinin sahibi, Tarsusluların Torfil diye adlandırdığı belediyenin teknik işleriyle ilgilenen Avusturyalı Dörfler'dir. Dörfler, ilk müracaatı zamanın Belediye Reisi Fahri Sungur Bey'e yapmıştır. Elektrik, telefon, uçak gibi teknolojik gelişmelere, anonim şirket, ticaret borsası gibi kapitalist gelişme potansiyellerine kuşkuyla ve kuruntuyla bakan Padişah II. Abdülhamit, bu gibi teşebbüsleri desteklemediği ve Yıldız Suikastı'ndan sonra dinamite benzettiği dinamodan kuşkulandığından saraydan ancak hatırı sayılır Karamüftüzade Hulusi Paşa'nın nüfuzu ile gerekli izin alınmıştır. Tarsus'a 1800 metre uzaklıktaki Bentbaşı mevkiinde bulunan Berdan Nehri üzerinde su değirmeni milinin transmisyon kayışıyla çevrilerek 2 kW'lık bir dinamo ile oluşturulan santral daha sonra hidroelektrik santraline dönüştürülerek gücü 60 kW'a çıkartılmıştır. Bentlerin altında Fahri Sungur Bey'den sonra Belediye Reisi olan Müftüzade Sadık Paşa'ya ait un değirmenleri vardı. Dörfler Bey, Sadık Paşa'yla da görüşerek elektrik santralinin yapılması ile un fabrikasına daha fazla ve düzgün su sağlanabileceği düşüncesini kabul ettirmiş ve santral Bentbaşı'nda suyu ikiye ayırarak tesis edilmiştir. Başlangıçta yalnız sokaklar ile Belediye Reisi Sadık Paşa ve Sorgu Yargıcı Yakup Efendi'nin evi elektrikle aydınlatılabiliştir. Elektriğe yabancı olduğundan tesisat sırasında "Elektrik tellerinin altından geçerseniz ölürsünüz" propagandası yapılmıştı. I. Dünya Savaşı sırasında gaz sıkıntısı baş gösterince herkes evine elektrik almaya çalışmıştır. Fakat elektrik üretimi yeterli olmadığından ancak mümkün olan verilebilmiştir. Savaş sırasında askeri müesseseler Tarsus'ta yerleşmiş ve elektrik istemişler, tesis yetmeyince de harp sonuna kadar kullanılan Avenye Bendi üzerine bir tesis daha yapılmıştır. 1918 yılında Fransızlar, Tarsus'u işgal ettiğinde şehrin elektriğe ilgisinden yararlanıp kazanç sağlamak amacıyla evlerden lamba başına ücret almaya başlamışlardır. 27 Aralık 1921'de Tarsus ve 5 Ocak 1922'de Çukurova işgalden kurtulunca türbin ufak tefek tamirden sonra işler hale gelmiş ve bir jeneratör getirilmiş, bir adet trafo konularak diğer tesis sökülüştür²².

Osmanlı Devleti'nde Uygulanan İmtiyaz Yöntemleri

Necmi Osten, "İdari Mukavele ve Amme Hizmeti İmtiyazlarının Hukuki Mahiyeti" isimli eserinde imtiyazı şöyle tanımlamıştır; "İmtiyaz, eskiden beri Fransa'da uygulanan bayındırlık hizmetlerinin bir müteşebbis tarafından yerine getirilmesi işidir". İmtiyaz ile imtiyaz sahibine belli bir iş üzerinde intifa hakkı tanınmaktadır²³. İmtiyaz sözleşmelerinde denmiştir ki "bir şahsın masrafı, vukuunda zarar ve ziyarı kendisine ait olmak üzere bir amme hizmetinin işletilmesini ve işletilen amme hizmetinden istifade edeceklerden tahsil edeceği rüsum ile masraf ve sermayesinin amorti ve temettüünü ve muhtemel zarar ve ziyanların hissesini karşılamayı taahhüt ettiğini bildiren sözleşmedir." Yani hizmetin imtiyazı alan kişinin nam ve hesabına işlemesi demek imtiyazı alanın kamu hizmetinin işlemesi için lazım olan sermayeyi bulup getirmesi ve her türlü iktisadi teşebbüslerde olduğu gibi teşebbüsün zarar ve ziyanını (riskini) üzerinde taşımasıdır²⁴. Kamu hizmeti imtiyazı işletilecek hizmet için büyük sermaye gerektirmektedir. Havağazı, su, elektrik, tren ve tramvay gibi tatmin edici bir işletme için iktisabı ancak zamanla temin edilebilen adetlerin halk arasında yerleşmesine ihtiyaç olduğundan imtiyaz süresi birkaç ay değil, 25-30-40-50-60-75 yıl gibi uzun süreler için verilmekteydi. Bu sebeple de imtiyaz sahibi her ne suretle olursa olsun hizmeti işletmeye mecburdur. İdare ve halk hizmetin işletilmesini ondan beklemekteydi. Sözleşmede iktisadi

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Dinçel, "Türkiye'de Elektriklendirme Hizmetlerinin Anı ve Belgelerle Tarihçesi", 50. Yıl, TEK, Ankara, 1973, s.87-89.

²³ Necmi Osten, *İdari Mukavele ve Amme Hizmeti İmtiyazlarının Hukuki Mahiyeti*, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1938, s.17. İntifa hakkı: taşınır ve taşınmaz malların, hakların ve bir mal grubunun kullanımıyla ilgili hukuk terimidir.

²⁴ A.g.e., s.23.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE'DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

hükümlerin değiştirilebilecek şartları oluşabileceğinden, kamu hizmetinin devamı için idare, gerekli tedbirleri almak zorunda olduğundan, gerektiğinde imtiyaz sahibine nakdi yardımda bulunabilirdi. Bunda amaç imtiyaz sahibini zengin etmek değil fakat kamu hizmetinin devamını sağlamaktır²⁵. Osmanlı'da imtiyazlar, emanet usulü, iltizam usulü, ruhsat usulü gibi değişik uygulamalar adı altında verilmekteydi.

Osmanlı'da kamu hizmetlerinin hemen hemen tamamı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı müteşebbislere verilmiştir²⁶. Osmanlı'da toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik birçok faaliyet, Devletin idari teşkilatı tarafından değil, halk, bazı gruplar, esnaf, askerler ve vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi. Devletin son dönemlerinde, teknik gelişmeler, vakıfların yetersiz kalması ve dış borçlanmadaki artış gibi sebeplerle yabancı sermayeye tanınan kamu hizmeti imtiyazlarında önemli bir artış olmuştur²⁷. Osmanlı'da Avrupa sermayesi, demiryolları ve limanlar başta olmak üzere bankacılık, sanayi, su, gaz ve elektrik gibi belediye hizmeti sayılan alanlara yoğun ilgi göstermiştir²⁸. Osmanlı'da kamu hizmeti imtiyazlarının başlıcaları; posta, telefon, telgraf imtiyazları, fenerler, liman, rıhtım, dok ve antrepo imtiyazları, tramvay ve tünel imtiyazları, elektrik, gaz, su ve demiryolu imtiyazlarıdır²⁹.

Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde, ülkede faaliyet gösteren yerli ve yabancı şirketleri özendirici bazı kararlar alınmıştır. Hükümetin teşviklerinden birisi, üretim yapmak üzere fabrika kurmak isteyen girişimcilerin yurtdışından getirecekleri alet, edevat ve makinelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasıydı. Ayrıca, imtiyaz bölgesi dâhilinde aynı işi yapma ruhsatının başka bir şirkete verilmemesi, fabrikaların kurulacağı devlete ait boş arazilerde bulunan bazı hammadde kaynaklarından ücretsiz faydalanmaları gibi teşvikler sağlanmıştır³⁰.

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan anonim şirketlerin büyük çoğunluğu imtiyazlı yabancı şirketlerdi. Bankacılık, sigortacılık, demiryolu, rıhtım, madencilik, elektrik, su, havagazı, tramvay, tünel vb. hizmetlere yönelik bu şirketler genellikle Londra ve Paris gibi Avrupa başkentlerinden yönetiliyordu³¹.

Osmanlı'nın son yüzyıllık döneminde yabancı sermaye ithali sanayi devrimi ülkelerindeki ekonomik gelişmelerden kaynaklandığından bu ülkelerde özellikle demiryolları, tramvay, tünel, telgraf, telefon, elektrik, su, havagazı, gemi ve liman işletmeciliği gibi kamu mal ve hizmetleri üreten işletmeler özel teşebbüs olarak ortaya çıkmış, I. Dünya Savaşı sonuna kadar bu özelliklerini korumuşlardır³².

Başkent İstanbul'da Havagazı ve Elektrik İmtiyazları

İstanbul'un elektrik, su ve tramvay gibi belediye hizmetleri daha çok Fransız şirketlerince yürütülmüştür. İstanbul'da Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi'nin Anadolu yakasının havagazı ile

²⁵ A.g.e., s.30-31.

²⁶ Gülhanım Sızlı Erol, "Kamu Hizmetlerinin Görülmesinde İmtiyaz Yöntemi ve Türkiye Uygulaması", *İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müd. Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi*, Yayın No 2487, Uzmanlık Tezi, 1999, s.106.

²⁷ Çağdaş Evrim Ergün, *Elektrik Piyasasında Kamu Hizmeti*, Çakmak Yayınevi, Ankara, 2010, s.28, 29.

²⁸ Emine Erol, "Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi 1902-2000", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.48.

²⁹ S.Erol, a.g.t., s.138.

³⁰ Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri "Ottoman Securities"*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilingual Edition Turkish-English, İstanbul, 2001, s.28.

³¹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s.40.

³² Kazgan, Haydar; Sami Önal; *İstanbul'da Suyun Tarihi*, 1.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.68.

aydınlatılması imtiyazı 1807'de yapılan bir sözleşme ile 50 yıllığına bir Fransız mühendise verilmiştir. İmtiyaz sahibi imtiyazını Osmanlı kanunlarına göre bir anonim şirket kurarak ona devredecek, imtiyaz süresi sonunda tüm menkul ve gayrimenkuller bedelsiz olarak devlet adına belediyeye devredilecekti. Bu konuda diğer bir imtiyaz sözleşmesi Beyoğlu ve Yeniköy Belediye Daireleri'nin görev alanı içindeki mahallerde havagazı dağıtımını konusunda belediye başkanı ile Fransız müteşebbisler arasında 50 yıllığına yapılmıştır³³.

İstanbul ve Anadolu yakasını aydınlatmak amacıyla 1880 yılında Yedikule Gazhanesi kurulmuştur. Yedikule Gazhanesi, Dolmabahçe Gazhanesi'yle birlikte 1886 yılına kadar Emanet (Belediye) tarafından idare olunmuş ve 1887 yılında Hasan Tahsin Efendi'ye kırk sene süreyle Eyüp, Bakırköy ve Yeşilköy bölgelerini kapsayacak şekilde imtiyaz verilmiştir³⁴.

Anadolu yakasındaki Üsküdar ve Kadıköy'ün gaz ve elektrikle aydınlatılması imtiyazı, 27 Temmuz 1891 tarihinde Paris'te oturan mühendis ve demir fabrikatörü Mösyö Charles Georgi'ye aitti. İmtiyazın amacı, Kadıköy ve Üsküdar ile Anadolu yakasını Sekizinci Belediye Dairesi'nin sınırlarına kadar gaz ve elektrikle aydınlatmaktır. Herhangi bir nedenden dolayı feshedilmedikçe veya uzatılmadıkça imtiyaz süresi 50 yıldır. Bu sürenin 40 senelik bölümünde şirketin devlete karşı herhangi bir sorumluluğu yoktu. Ancak son 10 sene içinde kârın %6'sı hisse senetlerine verildikten sonra geri kalan kısmının ¼'ü hükümetin payı olarak ayrılacaktı. Şirketin teknik elemanlarının dışında kalan bütün elemanlarının Osmanlı uyruklu olmaları ve fes giymeleri iç tüzük gereği idi³⁵.

Alman İmparatoru II. Guileme ile birlikte İstanbul'a gelmiş olan Prens De Bülow, 1898 senesinde yazmış olduğu "Memories du Chancelier" adlı kitabında Sultan II. Abdülhamit'in donanma ve elektrikle ilgili korkularına değinmiş, İstanbul'un Siemens tarafından elektrikle ışıklandırılması teklifini yaptıklarını ve bunun sanayiye faydasını anlattıkları halde Han'ı ikna edemediklerini yazmıştır. İstanbul gazetelerinden The Levant Herald'ın 21.07.1906 tarihli nüshasında Almanya'da 1895 yılında 168 elektrik fabrikası olduğu, 1905 yılı sonunda bu sayının 175'e ulaştığı yalnız elektrikli tramvaylar için 140 fabrika bulunduğu bildiriliyor. Oysa o dönemde İstanbul gazeteleri İstanbul'da atlı tramvay yerine elektrikli tramvay işletilmesini ve konuyla ilgili hiçbir yazıyı kaleme alamamıştır. Elektriğin Osmanlı payitahtına gelişinin gecikmesini şehremaneti mektupçusu Osman Nuri Ergin de dâhil birçok yazar Sultan II. Abdülhamit'in güvenlik kaygısına, elektriğin en uzak mesafelerden bile bir tel vasıtasıyla sanayi alt üst edebileceği şeklindeki tarifi imkânsız bir korku içinde olmasına bağlamaktadır. Hatta devlet, Şam, Selanik gibi diğer kentlerde elektrik donanımı için izin verdiği halde İstanbul'da elektrik kullanımına geçememiş, bu nedenle tramvaylar da elektrik gücüyle işletilememiştir. Hala atlı tramvaylar ve gazla ışıklandırma hüküm sürdüğünden şehirde yabancıların kontrolünde bulunan bazı yerlerde elektrik tesis edilmiş, toplantı yerleri olan Cerc I D'orient (Büyük Kulüp) ancak 7 Nisan 1906'dan itibaren elektrikle aydınlanmaya geçmiştir³⁶.

Elektriğin İstanbul'a geç gelmesinin diğer sebepleri arasında elektrikten kaynaklanacak yangınların o dönemde ahşap olan evleri küle çevireceği korkusudur. Bununla birlikte, istibdat döneminin geceleri elektrikle aydınlanacak olan kentte hareketliliğe neden olacağı kaygısıdır. Ayrıca, elektrik konusunda eğitimsizlik ve teknik bilgi eksikliği ile havagazı şirketlerinin elektriğin kullanımına karşı olumsuz propagandaları sayılabilir³⁷.

³³ S.Erol, a.g.t., s.85.

³⁴ Ergin, a.g.e., s.2635-2636.

³⁵ Akyıldız, a.g.e., s.132.

³⁶ R.Sertaç Kayserilioğlu, *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1*, İBB Genel Müd, 2.B., İstanbul, 2003, s.143, 129.

³⁷ Ahmet Aktepe, "Osmanlı Devleti'nde Elektrik", *TEİAŞ E-Bülten Dergisi*, 7 Şubat 2012, <http://www.teias.gov.tr/ebulten/makaleler/2012/OSMANI%20ELEKTR%C4%B0K/>.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

Başkent İstanbul’un İlk Elektrik Santrali: Silahtarağa Santrali

İstanbul’un Avrupa yakasındaki iki ana bölgeyi (surlar içinde kalan, eski İstanbul denilen bölge ile Pera-Galata bölgesi) iki şirket, Asya yakasını (Üsküdar bölgesi) ise üçüncü bir şirket imtiyaza dayalı olarak kendi bölgelerindeki kamusal aydınlatma ve özel aydınlatma tekeline sahipti. Gün geçtikçe gaz ile aydınlanmanın ihtiyaçlara cevap veremediği görülmeye başlayınca büyük çaplı bir elektrik üretiminin ve dağıtımının avantajları göz ardı edilemez hale gelmişti. 1910 yılında ihtiyaca cevap veremediği gerekçesiyle, Pera bölgesini aydınlatan Dolmabahçe Gazhanesi’nin işletme imtiyazını elinde bulunduran şirketin anlaşmasına son verilmişti. 1910 yılında yabancı şirketlere verilen imtiyazları düzenleyen yeni yasanın çıkartılmasının ardından, hükümet İstanbul’a elektrik sağlamak üzere bir şartname hazırlamış ve gerekli tesislerin kurulması için bu şartname doğrultusunda uluslar arası bir ihale açmıştı. Şartname, konu ile ilgili ayrıntılı maddeleri ve yapılacak işlemleri içermekteydi. Toplam sekiz şirketin katıldığı bu ihale, 1 Kasım 1910’da sonuçlanmıştır³⁸. İstanbul Rumeli yakasında telgraf ve telefon dışında diğer hizmetleri kapsamak üzere elektrik enerjisi genel dağıtım imtiyaz hakkını, merkezi Macaristan-Budapeşte’de bulunan Ganz isimli Elektrik Anonim Şirketi kazanmıştır³⁹.

Ganz Elektrik Anonim Şirketi adına Mösyö Leopold Stark ile Bank General de Credit Avengrava ve Brüksel Bankası İstanbul’un elektrik dağıtımına ait imalatın idare ve işletilmesi hakkını 50 yıllığına almıştır. Ganz Elektrik Şirketi, 1911 yılında “Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi” adını almış, merkezi İstanbul olmak üzere devlet kanunlarına tabi olarak kurulmuştur⁴⁰.

1913 yılında tamamlanması planlanan “Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi” gerek dünya savaşı sebebiyle gerekse İstanbul’da yaşanan sel felaketi sebebiyle Silahtarağa Elektrik Santrali’ni ancak 1914 Şubat ayında işletmeye açabilmiştir. İstanbul’da ilk ticari amaçlı elektrik üretimi böylece başlamıştır. Silahtarağa’nın çalışmaya başlamasıyla ulaşımda elektrikli tramvaylar kullanılmaya başlanmıştır. Böylece uzak mesafelere ulaşım daha rahat olmuştur⁴¹.

Silahtarağa Elektrik Santrali işletmeye alındıktan bir sene sonra hisse senetleri tamamen Belçika’daki “Sofina (Societe Financiere de Transports et d’Enterprises Industrielles a Bruxelles)” müessesesine devredilmiş ve Şirket’e bu müessese hâkim olmuştur⁴².

Osmanlı Devleti’nin Diğer Şehirlerinde Elektrik ve Havagazı İmtiyazları

İstanbul’un elektrikleendirilmesi çalışmalarının yanında Osmanlı Devleti’nin İzmir, Şam, Beyrut, Edirne, Adana, Halep, Eskişehir ve Samsun gibi belli başlı şehirlerinde de elektrikle aydınlatma için imtiyaz almak amacıyla verilen teklifler ve elektrik üretme girişimleri söz konusu olmuştur.

İzmir havagazı imtiyazı 1859’da yapılan bir sözleşme ile M. Edvars aracılığı ile kurulacak şirkete verilmiş olup, imtiyaz süresi 40 yıldır. 1895’te yapılan yeni sözleşme ile imtiyaz süresi 40 yıl daha uzatılmıştır⁴³. İzmir’e elektrik 1905 yılında İstanbul merkezli “Selanik ve İzmir Tenvirat ve Kudret-i Elektrikiye Anonim Osmanlı Şirketi”nin kurulmasıyla gelmiştir⁴⁴.

³⁸ Aksoy vd., *a.g.e.*, s.19.

³⁹ S. Erol, *a.g.t.*, s.87.

⁴⁰ Ergin, *a.g.e.*, s.2720.

⁴¹ Ahmet Aktepe, “Osmanlı Devleti’nde Elektrik”, *TEİAŞ E-Bülten Dergisi*, 7 Şubat 2012, <http://www.teias.gov.tr/ebulten/makaleler/2012/OSMANI%20ELEKTR%C4%B0K/>.

⁴² Alperöz, *a.g.m.* s.25.

⁴³ S. Erol, *a.g.t.*, s.85-86.

⁴⁴ 1860-1918 yılları arasında gaz ve elektrikle aydınlatma amacıyla kurulan şirket isimleri ve yılları için bkz. Erol, *a.g.t.*, s.67.

Aydın Gar'ına ve iskeleye yakın olması sebebiyle İzmir'in elektrikle aydınlatılması imtiyazı 1913 yılında İzmir tramvaylarını işleten Belçikalı Traction-Electricite Şirketi'ne verilmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ortamı şirketin çalışmasını engellemiştir⁴⁵.

Beyrut'ta gaz imtiyazı 1877 yılında Alex de Girardin'e verilmiştir. İmtiyazı gerçekleştirmek için Beyrut Gaz Anonim Şirketi kurulmuştur⁴⁶. 1906 yılında Beyrut'ta elektrikli tramvay inşa etmek ve işletmek ve şehrin elektrikle aydınlatılması amacıyla merkezi İstanbul'da bulunan Beyrut Tramvay ve Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi kurulmuştur. Şirketin imtiyaz süresi 90 yıldır⁴⁷.

16 Nisan 1903 tarihli sözleşme ile Şam'da elektrikli tramvaylar inşa etmek ve işletmek, şehirde telefon şebekesini kurmak ve işletmek, şehri elektrikle aydınlatmak üzere 1904 yılında merkezi İstanbul'da "Şam-ı Şerif Elektrik Tramvay ve Tenviri Anonim Şirket-i Osmaniyesi (Société Anonyme Impériale Ottomane de Tramways et d'Eclairage Electriques de Damas)" kurulmuştur. Şirketin imtiyaz süresi 99 yıldır⁴⁸.

Bazı şehirlerdeki elektrik imtiyazları yerli veya yabancı şahıslara değil belediyelere aittir. Örneğin, elektrik üretim imtiyazı Edirne'de 1909 yılında belediyeye, Adana'da 1913 yılında elli yıllığına Osman Vehbi Bey'e, Halep'te 1914 yılında Mühendis Osman Vehbi Bey'e verilmiştir. Eskişehir'in elektrikleendirilmesi 1919 yılında belediyeye verilen imtiyazla gerçekleştirilmiştir. Samsun'un elektrik imtiyazı da 1920 yılından itibaren 60 yıllığına belediyeye verilmiştir⁴⁹.

Atatürk Dönemi Elektrik Sektörü

1923 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa, yabancı sermayeye devletin çıkarlarına ters olmadığı müddetçe her zaman açık olduklarını belirtmiştir⁵⁰. Cumhuriyet ilan olduğunda Türkiye'de toplam kurulu gücü 32.8 MW ve yıllık üretimi 44.5 GWh olan 38 santral bulunuyordu. Çoğunluğu motor gücü ile çalışan bu santrallerin 14 tanesi kişilere, 13 tanesi ortaklıklara ve 11 tanesi belediyelere aittir. Yalnızca İstanbul, Adapazarı ve Tarsus elektrikli kent durumunda olup, halkın %94'ü elektriksiz kesimde yaşamaktadır. Kişi başına yıllık elektrik tüketimi yaklaşık 3 kWh idi⁵¹.

Cumhuriyet döneminde elektrik imtiyazı alan kişi veya şirketlerle var olan sözleşmelerin devamı sağlanmış ve uygulamalara aynen devam edilmiştir. Ankara Hükümeti, Osmanlı'dan kalan sözleşmelerin yanı sıra Alman kökenli şirketlere Ankara ve Adana'da, İtalyan kökenli şirketlere Balıkesir, Bursa, Mersin, Gaziantep, Tekirdağ, Edirne'de elektrik üretimi ve satışı imtiyazı vermiştir. Cumhuriyet ilan edildiğinde Adapazarı, Mersin, İzmir ve İstanbul'un bazı bölgelerinde elektrik üretimi yapılmakla birlikte yetişmiş personel ve sermaye yetersizliğinden dolayı yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıklar kurulmuştur⁵².

1922'ye kadar havagazı kullanılan İzmir'in aydınlatılmasında 1924 yılından itibaren hem havagazı hem elektrikten faydalanılmıştır⁵³.

⁴⁵ Bahadır Bayrıl vd., *Önce Ateş Vardı, Türkiye'de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi*, 1.B., Mehmet Zorlu Vakfı, İstanbul, 2009, s.114.

⁴⁶ S. Erol, a.g.t., s.86.

⁴⁷ Erol, a.g.t., s.71.

⁴⁸ Akyıldız, a.g.e., s.178.

⁴⁹ Erol, a.g.t., s.71.

⁵⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 5.B., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 1997, s.113.

⁵¹ *21.Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi*, TÜSİAD, Yayın No. TÜSİAD-T/98-12/239, 1998, s.243-244.

⁵² Erol, a.g.t., s.66.

⁵³ Bayrıl vd., a.g.e., s.114.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

Ankara’da ilk elektrik santrali, 1924 yılında Şehremaneti tarafından Bentderesi mevkiinde kurulmuştur. İkinci elektrik santrali, 1925-1926 senelerinde 8.km olarak anılan yerde (İstanbul Yolu-Yenimahalle) kurulmuştur⁵⁴. Üçüncü elektrik santrali ise 1927 yılında 60 sene müddetle (1970 yılında hipodrom olarak adlandırılan yerde) elektrik üretim ve dağıtım imtiyazını alan “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi” Alman Stettiner Chamotte-Fabrik (Didier) tarafından kurulmuştur⁵⁵.

Elektrik konusunda imtiyazlı ortaklıklar politikası gereğince Alman MAN ve Alman AEG şirketlerine verilen imtiyazla 1925 yılında dizel jeneratörle Ankara elektriğe kavuşturulmuştur⁵⁶. Alman, Belçika, İtalyan, Macar yabancı ortaklıklarının faaliyet gösterdiği elektrik sektöründe ilk yerli özel şirket, Kayseri ve çevresindeki yerleşim birimlerinin elektrik enerjisi üretimi, iletimi, dağıtımını ve ticareti hizmetlerini yapmak üzere 1926 yılında imzalanan imtiyaz sözleşmesi ile kurulan Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi’dir⁵⁷.

Kadıköy Gaz Şirketi, 1926 yılında İstanbul Havagazı Şirketini satın alarak “İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsâtı Sınaiye Türk Anonim Şirketi (SATGEZEL)” ni kurmuştur. Bu Şirket, Elektrik Şirketi ile anlaşma yaparak Elektrik Şirketi’nden satın aldığı enerjiyi 1 Ekim 1926 tarihinden itibaren (İstanbul’un Avrupa Yakası’nın elektriğe kavuşmasından 12-13 yıl sonra) Anadolu Yakası’nda kendi imtiyaz sahası dâhilinde elektrik dağıtımını yaparak bu yakayı aydınlatmıştır⁵⁸.

Ankara’da, 1929 yılında Bentderesi ve Güvercinlikte kurulan fabrikalarla elektrik ve havagazı üretimine başlanmıştır. 1929 yılında tesisleri Didier adlı firma devralmıştır⁵⁹.

1929’da şiddetlenen ekonomik bunalım Türkiye’de enflasyonist ortamda elektrik fiyatlarını aşırı yükseltmiş⁶⁰, elektrik üretimi arttığı halde elektrik fiyatları düşmemiş, 1930’da İstanbul’da elektrik fiyatı 14; Adana ve Ankara’da 28,3; İzmir’de 25; Bursa’da 19,2; Konya’da 10; Trabzon’da 15 liraya yükselmiştir⁶¹.

1920-1930 yılları arasında Türkiye’de kurulan yabancı sermaye yalnız İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana şehirlerinde toplanmış durumdaydı. Bu yıllar arasında kurulan 201 Türk Anonim Şirketinden 9’u elektrik ve havagazı üretimi, elektrik araç ve gereçlerinin satımı ile uğraşmak, elektrik imtiyazları almak gibi amaçlarla kurulmuşlardır. Elektrik ve havagazı şirketlerinin büyük bir çoğunluğunun kurucu, hissedar ve idare meclisi üyeleri arasında yabancılar bulunmaktaydı⁶².

⁵⁴ Dinçel, a.g.m., s.99.

⁵⁵ *Türkiye Birinci İstisari Enerji Kongresine Ait Raporlar, Konuşmalar ve Alınan Kararlar 6-11 Nisan 1953*, Bayındırlık Vekâleti, Akın Matbaacılık, Ankara, 1953, s.52.

⁵⁶ *21.Yüzyıla Girenken Türkiye’nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi*, s.244.

⁵⁷ *BCA 30..18.1.1.29.40..9*.

⁵⁸ Alperöz, a.g.m., s.26.

⁵⁹ *Zaman Gazetesi*, 5 Ağustos 2000, s.16.

⁶⁰ *21.Yüzyıla Girenken Türkiye’nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi*, s.244.

⁶¹ Mehmet Şevki, “Elektrikli Türkiye”, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası: 13*, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Cilt 2, İkinci kanun 1933, s.41.

⁶² A.Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:324, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.116, 147, 148.

Kurtuluş Savaşı sırasındaki duraksamadan sonra tüm ülkeye elektrik hızla yayılmış ve 1923'te Adapazarı, Samsun, 1925'te Ankara⁶³, İzmir, Giresun⁶⁴, İnebolu, Artvin, Trabzon⁶⁵, Sivas⁶⁶, 1926'da, Adana⁶⁷, Aksaray, Konya⁶⁸, Ayvalık, Bursa⁶⁹, Malatya⁷⁰, İzmit, Kütahya, Antalya⁷¹, 1928'de Nazilli, Kırkağaç, Afyon, Kırklareli, Samsun⁷², Çorlu, Eskişehir, Yozgat, 1929'da Mersin⁷³, Bandırma, Biga, Milas, Ordu, Bafra, Urfa⁷⁴, 1930'da Balıkesir, Kastamonu, Tekirdağ elektrikleştirilmiştir⁷⁵.

Cumhuriyetin ilk 10 yılında il ve ilçeler dâhil 105 yerleşim merkezi elektriğe kavuşmuştur⁷⁶. Nüfusun yıldan yıla artması ve kişi başına elektrik tüketiminin artış göstermesi, şehirlerdeki endüstri ve şehir santrallerinin artması ile 1930'da kurulu güç 78 MW'a ulaşmış, elektrik üretimi 106.3 GWh ve kişi başına yıllık elektrik tüketimi 6.7 kWh olmuştur⁷⁷. 1929'daki krizin etkilerinden özel teşebbüsün liberal yöntemleriyle kurtulması mümkün görülmediğinden devlet müdahalesi özellikle özel teşebbüsün çok güçlü olmadığı Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde daha etkili olmuştur⁷⁸. 1930'da pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye de devlet politikalarını buhrandan koruma amacıyla "devletçi" politikaları uygulamaya başlamıştır.

Başbakan İsmet İnönü, 1932'de İzmir'de yaptığı bir konuşmada iktisatta milli varlığı savunmak ve milletin geri bırakıldığı mesafeleri kapatmak amacıyla devletçilikten yana olduğunu ifade etmiştir⁷⁹.

1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediyeler kanununa göre "*Beldeler dâhilinde belde ihtiyacı olan elektrikle veya havagazi aydınlatması, tramvay, su tesisatı gibi nafia işleri belediyelerin işleri olarak düzenlenmiştir. Genellikle sanayi müessesesi ve fabrikaların, elektrik, aydınlatma tesisatının, makine ve motor ve inbiklerinin kazan, ocak ve bacalarının gerek ilk önce ve gerek sonradan düzenli olarak muayenelerini yapmak, ...zararlarına mani olmak...*" şeklinde devam eden kanun maddesi ile belediyelerin görevleri tanımlanmıştır⁸⁰.

⁶³ 1925 yılında Güvercinlikteki Ankara çimento fabrikasının idare binasının bulunduğu yerde (8.km) bir elektrik santrali kurulmuş, üretilen elektrik ile şehir abonelerine elektrik verilmiştir. Güzide Erkuş, "Ankara'da İlk Elektrik Enerjisi," *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Haber Bülteni*, Sayı:2009/4, s. 7.

⁶⁴ 1925 yılında Giresun Kudret-i Miyah Elektrik TAŞ kurulmuştur. *BCA*, 30..18.1.1.13.17..15.

⁶⁵ Trabzon Türk Elektrik Anonim Şirketi'nin kurulması. *BCA*, 30..18.1.1.13.26..10.

⁶⁶ Sivas'ın elektrikleştirilmesi için Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırrı ile Sivas Belediye Başkanı Rıza arasında imzalanan anlaşma ve şartname. *BCA*, 230..0.0.0.144.29..1.

⁶⁷ 1926 yılında merkezi İstanbul olmak üzere Adana Elektrik TAŞ kurulmuştur. *BCA*, 30..18.1.1.19.39..15.

⁶⁸ 1926 yılında Konya Elektrik TAŞ kurulmuştur. *BCA*, 30..18.1.1.20.59..5. Konya şehrinin elektrikleştirilmesi ve tramvay işletilmesi imtiyazının Konya belediyesine verilmesiyle buna ait sözleşme ve işlemler için bkz. *BCA*, 230..0.0.0.139.10..1.

⁶⁹ Bursa Elektrik Şirketi'nin çalışmaları için bkz. *BCA*, 230..0.0.0.12.48..1.

⁷⁰ Malatya'nın Dermesih deresinden elektrik üretimi ve dağıtım imtiyazı, Malatya Teşebbüsat-ı Snaiyye TAŞ ve Sanayi ve Maadin Bankası'na verilmiştir. *BCA*, 30..18.1.1.19.29..19.

⁷¹ Antalya Elektrik TAŞ'nin kurulması. *BCA*, 30..18.1.1.19.43..20.

⁷² 1923 yılında Samsun Belediyesine su, elektrik, tesisat ve elektrikli tramvay hattı tesisat izni verilmiştir. *BCA*, 30..10.0.0.157.102..1. 1928 yılında Samsun Belediyesine verilen elektrik ve su tevziatı, elektrikli tramvay inşaa ve işletilmesi imtiyazına dair mukavele için bkz. *BCA*, 230..0.0.0.143.24..14.

⁷³ Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketi Sözleşmesi'nin tasdik edilmesi. *BCA*, 30..18.1.2.3.27..2.

⁷⁴ 1929 yılında Urfa Şehri Elektrik TAŞ kurulmuştur. *BCA*, 30..18.1.2.3.25..16.

⁷⁵ Dinçel, a.g.m., s.98.

⁷⁶ Kayabaşı, a.g.t., s.64.

⁷⁷ TEİAŞ, Türkiye ve Kişi Başına Kurulu Güç, Brüt üretim ve Net Tüketimin Yıllar İtibariyle Gelişimi, <http://www.teias.gov.tr/istatistikler/27.xls>, 11.05.2010.

⁷⁸ Temuçin Faik Ertan, *Kadro Hareketi (Görüşler Yorumlar Değerlendirmeler)*, Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları Dizisi/29, 1.B., Ankara, 1994, s.31.

⁷⁹ *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933)*, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1933, s.419.

⁸⁰ *Resmi Gazete* 14 Nisan 1930, Sayı:1471.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

Elektrik enerjisi üretimi pahalı olduğundan ve yoğun sermaye gerektirdiğinden sanayi şirketleri kendi elektriklerini üretmişler, 1933 yılında belediyelere elektrik tesisi kurma ve işletme hakkı verilerek kurulu gücü arttırılmıştır⁸¹.

1933 yılında “Belediyeler Bankası (İller Bankası)” kurulmuş, Banka’ya elektrik tesisleri yapımı ve belediyelere finansman temini görevi verilmiştir. 1935 yılında elektrik konularında faaliyet gösterecek Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. İller Bankası elektrifikasyon işlerini Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi ile beraber yürütmüştür⁸².

Karabük Demir Çelik, Seka, Sümerbank fabrikaları ve şeker fabrikaları gibi kuruluşlar elektrik ihtiyaçlarını kendileri üreterek ilk otoprodüktör kuruluşlar olmuşlar, ihtiyaç fazlası elektriği civar yerleşim yerlerinin kullanımına sunmuşlardır⁸³.

İlk defa, 8 Kasım 1937 tarihinde Celal Bayar Hükümeti Programında harita, imar planı, su, elektrik, kanalizasyon, kültür ve spor işleri, kısaca şehrin güzelliğini ortaya çıkaracak işlerin belediyelere verilmesi gerekliliği beş yıllık planların içinde yer almıştır. Elektriklendirme Dairesi’nin su kuvvetlerinden faydalanması için Sakarya Nehri, Adana, Kayseri bölgesi suları, Ege suları, Fırat Nehri ve kolları ve Kızılırmak üzerinde devam etmekte olan etütlere devam edilmesi kararı alınmıştır⁸⁴.

Türk Anonim Elektrik Şirketi’nde (Cumhuriyet’in ilanından önce ismi Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi idi.) fabrika gücünün zaman içerisinde elektrik ihtiyacına göre artırılması gereken birimlerinin artırılmaması, 1930’lu yıllarda verilen yeni makine gruplarının temininde Sofina’nın borçlarını ödeyemez duruma gelmesi, dış borçlarının artması, mevcut tesisatında yenilikler yapamaması ve şartnamedeki sözünü tutamaması, gümrük işleri ile ilgili kaçakçılık davası sebebiyle sıkıntılar yaratmıştır. Şirket, 31 Aralık 1937 tarihinde⁸⁵ bütün mal ve tesisatıyla bütün hukuki borçlarıyla birlikte hükümet tarafından satın alınmıştır.

Elektrik kullanımının günden güne artması elektrik imtiyazı alan şirket sayısını arttırmış, ancak şirketlerin sözleşme ve yatırım şartlarına uymamaları, yatırım ve hizmet odaklı olmayan davranışları, yaklaşan II. Dünya Savaşı’nın yarattığı huzursuzluklar nedeniyle Cumhuriyet idaresi elektrik konusunda yaşanılacak sıkıntılara izin vermemek için bu işletmelerin satın alınmasına ve yapılan özel kanunlarla belediyelere bırakılmasına karar vermiş, elektrikleendirme işleri belediyelere devredilmiştir. 1938 yılından 1944 yılına kadar İstanbul, Ankara, Adana, Bursa, Mersin, Balıkesir, Gaziantep, Tekirdağ, Edirne, İzmir, Antalya, Trabzon, Malatya şehirlerindeki işletmeler çıkarılan kanunlarla satın alınmışlardır⁸⁶. Yerli özel sermayeli “Kayseri ve Civarı Elektrik TAŞ” ise devletleştirilmemiştir.

Cumhuriyet hükümetleri gerek Osmanlı zamanında gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında verilmiş olan demiryolu, liman, telefon, elektrik, tramvay, su, havagazı imtiyazlarının Hükümet tarafından değer bedelleri verilmek suretiyle satın alınmaları için büyük çaba harcamıştır⁸⁷.

⁸¹ Kayabaşı, a.g.t., s.54.

⁸² *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile İlgili Mer’i Mevzuat*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, DSİ Matbaası, Ankara, 1970, s.518.

⁸³ *ETMD Bizden Haberler Dergisi*, İstanbul, 2009, s.26.

⁸⁴ *Hükümet Programları (1920-1965)*, Derleyen İsmail Arar, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.70, 104.

⁸⁵ 1910 yılında kurulan “Türk Anonim Elektrik Şirketi”nin yolsuzluk ve suiistimallerine dair rapor için Bkz: *BCA* 30..10.0.0/157.104..2. Ayrıca Bkz: Elektrik Şirketinin Kaçakçılık Davası *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Nisan 1937, s.1.

⁸⁶ Leyla Dolun, *Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kullanılan Kaynaklar*, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, 2002, s.2-3.

⁸⁷ Dinçel, a.g.m., s.95.

Türkiye’de 1938 yılında tüketilen enerji 282 milyon kWh dolayında olup kurulu gücü 178.5 MW’a ulaşmıştır. Bu enerjinin 172 milyon kWh’ı ev ve şehir ihtiyaçlarında, 110 milyon kWh’ı endüstride kullanılmıştır. Üretim kaynaklarına göre ise maden kömüründen % 82.3, linyitten % 0.7, akaryakıttan % 10, sair mahrukattan (yakıt) % 0.8, sudan % 6.2 elde edilmiştir. 1938 yılında en elverişli enerji kaynağı olan su ve linyitten üretilen enerji miktarı toplamda % 7 olmuştur⁸⁸.

Cumhuriyet döneminde sanayi ve kalkınma amacıyla birçok tesis kurulmuştur. Bu tesislerin işletilmesinde kullanılacak elektriğe duyulan ihtiyaç yeni santrallerin kurulmasını gerektirmiştir. Elektrik kullanımını artırmaya yönelik yayımlanan dergi ve gazete ilanları ile elektrikli aletlerin kullanımı teşvik edilmiştir. Dükkânların vitrinleri, sinema ve tiyatro salonları, evlerde elektrikle çalışan birçok alet sayesinde sosyal yaşam elektrik kullanımıyla birlikte renklenmiştir. Elektrik kablosu ve ampul ticareti amacıyla çeşitli markalar (osram, philips, astra, luma, tungsrâm, kripton) piyasaya sürülmüştür. Pilli radyolar yerine elektrikle çalışan radyolar, saç kurutma makineleri, fırınlar, çamaşır makineleri, elektrikli ocaklar gündelik yaşamda yer almaya başlamıştır.

Atatürk Türkiye’de Elektrik Mühendisliği Eğitimi-Öğretimi

Türkiye’de mühendislik eğitimi ve öğretimine ilişkin bilgiler İTÜ’nün nüvesini (aslını) oluşturan, askeri mühendis yetiştirmeyi hedefleyen ve 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ile başlamıştır⁸⁹. Dünya’da Elektrik Mühendisliği öğretimi ilk olarak 1880’li yıllarda başlamış ve 1884’te Amerika Elektrik Mühendisleri Enstitüsü oluşturulmuştur⁹⁰.

Türkiye’de 1926 yılında İstanbul-Darülfünun Fen Fakültesi’ne bağlı olarak kurulan Makine-Elektrik Enstitüsü’nde başlayan Makine-Elektrik Mühendisliği eğitimi sadece bu yerde devam etmiştir⁹¹. Bu kurum 4 yılda Makine Elektrik Mühendisi unvanlı mezunlar vermiş, sonradan mezunlara Yüksek Mühendis unvanı verilmiştir. Türkiye’de ilk Elektrik Mühendisi, 1925 yılında Robert Kolej’den mezun olmuş, aynı kurumdan 1926 yılında 2, 1927’de 4, 1928’de 3, 1929’da 3, 1930’da 11 elektrik mühendisi mezun olmuştur⁹².

1927’de Türkiye’de yüksek öğrenim kurumlarında elektrik mühendisliği ve sanat okullarında elektrik teknisyenliği öğretimi yapılmamaktaydı. İstanbul Üniversitesi’nden Elektromekanik Mühendisleri 1932’den sonra mezun olmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi, ondan sonra da Ankara ve İzmir’deki üniversitelerde elektrik mühendisliği öğrenimine başlanmıştır⁹³.

Darülfünun, 1933 yılında lağvedildiğinde, Makine Elektrik Enstitüsü, Yüksek Mühendis Mektebi’ne Elektromekanik Şubesi olarak bağlanmıştır⁹⁴. Elektromekanik Enstitüsü’nde verilen elektrik dersleri, elektrokimya, elektronik, elektrik ölçme, elektrik uygulamaları, telgrafçılık ve telefonculuk gibi derslerdir. Enstitüyü bitiren öğrencilere Makine-Elektrik Mühendisi diploması verilmiştir⁹⁵.

Elektrik mühendisliği, elektrik teknikerliği, elektrik teknisyenliği gibi bölümler üniversite ve okullarda okutulmaya başlayınca yıldan yıla öğrenci sayısı da artış göstermiştir. Osmanlı döneminde

⁸⁸ Suad Erten, *EİE 33 Yıl 1935-1967*, Ankara, Nisan 1970, s.100.

⁸⁹ Orhan Örcü, “Elektrik, Elektronik, Bilgisayar Mühendisliği Tarihi”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, Sayı 424, Aralık 2004, s.90.

⁹⁰ Yurdakul Ceyhun, *Geçmişten Bugünlere Anılar, Görüşler, Söyleşiler 1954*, Elektrik Mühendisleri Odası, Cilt 1, Ankara, 2006, s.41.

⁹¹ Örcü, *a.g.e.*, s.90.

⁹² Ceyhun, *a.g.e.*, s.41.

⁹³ Dinçel, *a.g.m.*, s.95.

⁹⁴ Ceyhun, *a.g.e.*, s.41.

⁹⁵ Bahadır, *a.g.e.*, s.37.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

elektrik şirketlerinin yabancı kaynaklı olmasından dolayı yabancı teknik personel tercih edilmiş, Türk mühendis veya teknik personel tercih edilmemiştir. Cumhuriyet ile bu alanda da Türk teknik personelinin yetişmesi için okul ve üniversitelerde çalışmalar yapılmış ve Türk öğrencilere yurtdışında eğitim imkânı da tanınarak ülkelerine döndüklerinde elektrik enerjisi alanında yapılacak yatırım ve çalışmalarda yer alması sağlanmıştır.

Sonuç

Türkiye’de elektrik uygulamalarına geçiş sürecinin anlaşılabilir olması için Osmanlı Dönemi’ndeki elektrik çalışmalarının iyi incelenmesi gerekmektedir. Elektrik, telgrafın kullanılmaya başlamasıyla Türkiye’ye gelmiştir. Yabancı sermaye elinde bulunan elektrik yatırımlarının Cumhuriyet döneminde devamı sağlanmıştır. Ancak, yabancı kökenli elektrik şirketlerinin hizmet odaklı olmayan ve kâr amacı güden çalışmaları sebebiyle 1938-1944 yılları arasında millileştirilmeler gerçekleştirilmiştir. Elektriğin gündelik yaşama geçmesiyle gece hayatı başlamış, aydınlatılan mekânlarda eğlenceler ve sohbetlerin gerçekleştiği salonlar, bol ışıklı caddeler ve aydınlatılan vitrinlerle, sinema ve (ışık gösterisinden yararlanan) tiyatro kavramları gündelik yaşamın sosyal aktiviteleri arasına girmiştir. Elektrik kullanımını teşvik edici kurs ilanları, dergi ve gazetelerde afişe edilmiş, elektrikli radyolar, çamaşır makinesi, saç kurutma makinesi, fırın, buzdolabı gibi elektrikli araç kullanımı teşvik edilmiştir. Otellerde, mağazalarda, hastanelerde, fabrikalarda, işyerlerinde, ulaşımda, nakliyede kullanılan elektrik sayesinde yaşam kolaylaşmıştır. Osmanlı döneminde elektrik sektöründe yabancı teknik personel tercih edilmiş iken Cumhuriyet ile Türk mühendis ve teknik personeline eğitim ve iş imkânı verilmeye başlanmıştır. İhtiyaca göre artan elektrik enerjisi talebinin karşılanması amacıyla termik ve hidroelektrik santraller kurulmaya başlanmıştır. Elektrik, kalkınmada, sanayileşmede öncü güç olmuştur.

Kaynakça

- Aktepe, Ahmet; “Osmanlı Devleti’nde Elektrik”, *TEİAŞ E-Bülten Dergisi*, 7 Şubat 2012, <http://www.teias.gov.tr/ebulten/makaleler/2012/OSMANI%20ELEKTR%C4%B0K/>.
- Akyıldız, Ali; *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri “Ottoman Securities”*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilingual Edition Turkish-English, İstanbul, 2001.
- Alperöz, Nusret; “İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi* 15:179, Kasım 1971.
- Aksoy, Asu; vd.; *Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004*, Ofset Yapımevi, İstanbul, 2009.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt 8, 1998.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 5.B., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 1997.
- Bahadır, Osman; *Elektriğin Kısa Tarihi*, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bayrıl, Bahadır, vd.; *Önce Ateş Vardı, Türkiye’de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi*, 1.B., Mehmet Zorlu Vakfı, İstanbul, 2009.
- BCA, 30..18.1.1.13.17..15.

BCA, 30..18.1.1.13.26..10.

BCA, 230..0.0.0.144.29..1.

BCA, 30..18.1.1.19.39..15.

BCA, 230..0.0.0.139.10..1.

BCA, 230..0.0.0.12.48..1.

BCA, 30..18.1.1.19.29..19.

BCA, 30..18.1.1.19.43..20.

BCA, 30..10.0.0.157.102..1.

BCA 30..10.0.0/157.104..2.

BCA, 230..0.0.0.143.24..14.

BCA, 30..18.1.2.3.27..2.

BCA, 30..18.1.2.3.25..16.

BCA 30..18.1.1.29.40..9.

Ceyhun, Yurdakul; *Geçmişten Bugünlere Anılar, Görüşler, Söyleşiler 1954*, Elektrik Mühendisleri Odası, Cilt 1, Ankara, 2006.

Cumhuriyet Gazetesi, 29 Nisan 1937.

Diñçel, Adnan; "Türkiye'de Elektriklendirme Hizmetlerinin Anı ve Belgelerle Tarihçesi", *50. Yıl*, TEK, Ankara, 1973.

Dolun, Leyla; *Türkiye'de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kullanılan Kaynaklar*, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, 2002.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile İlgili Mer'i Mevzuat, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, DSİ Matbaası, Ankara, 1970.

Ercan, Tuncay; "Enerji ve Enerji Kaynakları", *Enerji Dünyası*, DEKTMK Bülteni, Sayı 2, 1995.

Ergin, Osman Nuri; *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:2, Cilt 5, İstanbul, 1995.

Ergün, Çağdaş Evrim; *Elektrik Piyasasında Kamu Hizmeti*, Çakmak Yayınevi, Ankara, 2010.

Erkuş, Güzide; "Ankara'da İlk Elektrik Enerjisi," *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Haber Bülteni*, Sayı:2009/4.

Erol, Emine; "Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi 1902-2000", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Erol, Gülhanım Sızlı; "Kamu Hizmetlerinin Görülmesinde İmtiyaz Yöntemi ve Türkiye Uygulaması", *İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müd. Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi*, Yayın No 2487, Uzmanlık Tezi, 1999.

Ertan, Temuçin Faik; *Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler Yorumlar Değerlendirmeler)*, Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları Dizisi/29, 1.B., Ankara, 1994.

Erten, Suad; *EİE 33 Yıl 1935-1967*, Ankara, 1970.

ETMD Bizden Haberler Dergisi, İstanbul, 2009.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE’DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1850-1938)

- Hükümet Programları (1920-1965)*, Derleyen İsmail Arar, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.
- İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933)*, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1933.
- Kaya, Berrin; “Endüstri Mirasımızın Korunmasında Planlama Yaklaşımı”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Uzmanlık Tezi*, İzmir, 2012.
- Kayabaşı, Semra; “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Tüketimi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 1999.
- Kayseriioğlu, R.Sertaç, vd., *Osmanlı’dan Günümüze Havagazı’nın Tarihçesi*, 1.B., Cilt 1, İBB, İstanbul, 1999.
- Kayseriioğlu, R.Sertaç; *Dersaadet’ten İstanbul’a Tramvay 1*, İBB Genel Müd, 2.B., İstanbul, 2003.
- Kazgan, Haydar, vd.; *İstanbul’da Suyun Tarihi*, 1.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Mazak, Mehmet; İstanbul’da Aydınlatma, 2011,
<http://www.mehmetmazak.com/istanbuldaaydinlatma.html>.
- Osten, Necmi; *İdari Mukavele ve Amme Hizmeti İmtiyazlarının Hukuki Mahiyeti*, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1938,
- Ökçün, A.Gündüz; *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No 324, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- Örücü, Orhan; “Elektrik, Elektronik, Bilgisayar Mühendisliği Tarihi”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, Sayı 424, Aralık 2004.
- Resmi Gazete* 14 Nisan 1930, Sayı:1471.
- Şevki, Mehmet; “Elektrikli Türkiye”, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası:13*, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Cilt 2, İkinci kanun 1933.
- TEİAŞ, Türkiye ve Kişi Başına Kurulu Güç, Brüt üretim ve Net Tüketimin Yıllar İtibariyle Gelişimi, 11.05.2010, <http://www.teias.gov.tr/istatistikler/27.xls>.
- Toprak, Zafer; *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.
- Türkiye Birinci İstişari Enerji Kongresine Ait Raporlar, Konuşmalar ve Alınan Kararlar 6-11 Nisan 1953*, Bayındırlık Vekâleti, Akın Matbaacılık, Ankara, 1953.
- 21.Yüzyıla Girerken Türkiye’nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi*, TÜSİAD, Yayın No. TÜSİAD-T/98-12/239, 1998.
- Yücel, F.Behçet; *Enerji Ekonomisi*, Akay Ofset Matbaacılık, 1.B., Ankara, 1994.
- Zaman Gazetesi*, 5 Ağustos 2000.

CEMİYET-İ AKVAM'IN KURULUŞUNUN İSTANBUL BASININA YANSIMALARI

REFLECTIONS OF FOUNDATION OF LEAGUE OF NATIONS ON ISTANBUL PRESS

Cabir DOĞAN*

Özet

I. Dünya Savaşı sonrası yapılan Paris Barış Konferansı ve savaş sonrası dönemi dizayn etmede büyük beklentilerin yer aldığı Cemiyet-i Akvam projesi önemli bir tarihsel süreçtir. Yenilen devletlerin kaderinin belirleneceği bu dönem çok uluslu bir yapıya sahip olan devletler için ayrı bir önem arz ediyordu. ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından gündeme getirilen Cemiyet-i Akvam projesi Osmanlı Devleti ile birlikte yenilen diğer devletler için ümit kaynağı olmuştur. Konunun önemine ve hassasiyetine binaen Cemiyet-i Akvam projesi süreci İstanbul basını tarafından yakından takip edilmiştir. Cemiyetin kuruluşu ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalardan farklı bir şekilde dönemin İstanbul basınının haberlerinden ve yorumlarından yola çıkarak bu çalışma yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Cemiyet-i Akvam, Paris Barış Konferansı, İstanbul Basını, Başkan Woodrow Wilson,

Abstract

Paris Peace Conference which convened after the 1st World War and League of Nations project which brought about designing post-war period are an important historical process. This period, when the defeated states' destiny were set, had another distinct significance for many countries with multinational structures such as Ottoman Empire. League of Nations project which was brought forward by the US President Woodrow Wilson became a light of hope for Ottoman Empire and other defeated states. Given the importance and sensitivity of the subject League of Nations project process was followed closely by Istanbul press regarding the foundation of this league. In this research, news and comments by İstanbul picos in that period about the establishment of the Nations League was studied in a different way than the previous research.

Keywords: League of Nations, Paris Peace Conference, Istanbul Press, President Woodrow Wilson, League of Nations

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gokdereli32@yahoo.com

Giriş

XIX. yüzyıldan önceki tarihsel süreci uluslararası örgütlenme açısından ele alındığında bu düşüncenin büyük ölçüde aydınların bir “ütopyası” olarak kaldığını, dönemin idarecileri ve devlet adamları tarafından pek de kabul görmediğini müşahede edilmektedir.¹ Ancak Avrupa’da aydınlanma ve reform dönemi ile birlikte bu coğrafyadaki örgütlenme biçimi ve değerler yargısı dinsel alandan uzaklaşarak laik bir hüviyet kazanmıştır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa’da örgütlenme daha çok savaş ve barış konuları çevresinde şekillenmiştir. Bu dönem düşünür ve siyasetçilerininin barışı koruma ve sürdürme amaçlı kurulacak uluslararası örgütlerin yapısı ve işleyişi konusundaki çalışmaları gelecekte kurulacak uluslararası örgütlerin kuramsal alt yapısını oluşturmuştur. Otuzyıl Savaşları sonrasında imzalanan Westfalya Barış Antlaşması örgütler bakımından bir dönüm noktasıdır (1848). Bu antlaşma tarihte ilk defa çok sayıda devletin katılımıyla gerçekleşmiş bir antlaşma olup uluslararası hukukun gelişmesi açısından önemli bir başlangıçtır.²

1789 Fransız İhtilâli sonrasında Napolyan ile başlayan ve 1815 yılına kadar devam eden Fransa ile Avrupa devletleri arasındaki savaşta Avrupa’nın güçler dengesi ve siyasi yapısı büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu durum uluslararası ilişkilerde yeni gelişmelere neden oldu.³ 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa’nın önde gelen devletleri Napolyan savaşları sonrası kıtalarında ortaya çıkan sorunları çözmek için çok taraflı diplomasi uygulamasına geçmişlerdir.⁴ Bu uygulama ile barışın korunması ve sürekliliğin sağlanması için bir takım konferans ve kongreler düzenleyerek Avrupa’daki güçler dengesi yeniden düzenlenmiş ve “Avrupa Ahengi” sistemi kurulmuştur. Ancak kurulan sistemin çok sistematik olduğunu belirtmek mümkün değildir. Viyana Kongresi sonrası oluşturulan bu yapının kurumsallaşamaması, ortak karar alma ile eylem oluşturma konusunda birliktelikten yoksun oluşu ve Avrupa devletleri arasında başlayan gizli diplomasi, bu sistemin uluslararası bir örgüt olmasının önündeki engeller olmuştur. Buna rağmen “Avrupa Ahengi” 19. yüzyıl boyunca Avrupa’da barışın korunmasında önemli rol oynamıştır.⁵

19.yüzyılın ikinci yarısında sanayi devrimi sonrası teknolojik alandaki gelişmeler ekonomik döngüleri değiştirmiş, söz konusu gelişmeler uluslararası ticarete birbirine karşı bağımlılığı artırmış ve ticarete uluslararası bir takım düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.⁶

Uluslararası sorunların ele alındığı ve bu sorunların çözümü için görüşmelerin yapıldığı diğer bir oluşum ise 1899 ve 1907 tarihli Lahey Barış Konferanslarıdır. Bu örgüt kendisinden önceki uluslararası örgütlere göre daha geniş katılımlı ve küçük devletlerin de kendilerini temsil etme imkanı bulduğu bir yapıdadır. Lahey Barış Konferanslarının uluslararası teşkilatlanmaya sağladığı en büyük kazanım evrenselliştir.⁷ Fakat bu yapı I. Dünya Savaşı öncesi Avrupalı devletler arasındaki sorunları çözmeye başarılı olamamıştır. Bu da devletler arasında işbirliğini sağlayacak,

¹Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 525.

²Haydar Çakmak, *Uluslararası İlişkiler’e Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara 2007, s. 93; Richard A. Falk, *Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Politikası*, Çev. Neşenur Domaniç- Nusret Ardan, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 26-34; Zeynep Dağı “Çatışma ve İşbirliğinin Dili” *Uluslararası Politikayı Anlamak, Ulus-Devletten Küreselleşmeye*, İstanbul 2007, s.306-307. Westfalya Antlaşması (1648) ile bir sistem kurulmuş ama uluslararası bir örgüt kurulamamıştır. 1815 Viyana Kongresi ise uluslararası örgütlenmenin bir temeli olmuştur. Çakmak, *a.g.e.*, s. 395.

³Vefa Toklu, *Uluslararası İlişkiler*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006, s.140.

⁴Gönlübol, *a.g.e.*, s. 530; Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Çev. Nasuh Uslu- Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara 2007, s.512.

⁵Toklu, *a.g.e.*, s. 140.

⁶Çakmak, *a.g.e.*, s. 93.

⁷Toklu, *a.g.e.*, s. 142.

barış döneminde sorunlara çözümler getirecek, bütün devletleri içine alacak yeni uluslararası bir örgütlenmeye gidilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.⁸

Avrupa devletlerinin I. Dünya Savaşı öncesi kendi aralarında oluşturdukları bloklaşma tam dört yıl sürecek olan kitlesel bir savaş ile sonuçlanmıştır. Bu savaş özellikle Avrupa’da çok büyük yıkıma neden olmuş ve sosyo-ekonomik ve askeri yönden bu coğrafyayı çökertmiştir. Daha savaşa devam ederken bu tür hadiselerin yaşanmaması ve devletler arasında barışı korumak için uluslararası bir örgütün kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır.⁹ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, Dünya Savaşı devam ederken (8 Ocak 1918) yayınladığı “14 nokta” bildirisinde bütün devletlerin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti edecek, “Cemiyet-i Akvam”ın kurulması fikrini dünya gündemine getirmiştir.¹⁰ Bu uluslararası örgütte artık gücün yerini ahlaka uygunluk, silah gücünün yerini kamuoyu yönetimi alacaktır.¹¹

Milletler Cemiyeti Fikrinin Paris Barış Konferansı’nda Görüşülmesi

1918 yılının başlarından itibaren Avrupa’da savaştan çıkan devletlerin hemen hemen tamamı barışı dillendirmeye başlamıştır. Bu süreçte sonradan İtilaf devletlerine katılan ABD Başkanı Woodrow Wilson¹², savaştan sonra barışın esaslarını belirlemek üzere “Wilson’un On Dört Noktası” diye bilinen bildiriye yayınlamıştır. Bu ilkelerin içerisinde en dikkat çekenini “Barış antlaşmalarının açık yapılması ve açık diplomasinin esas alınması” maddesidir. Oysa bu savaşa giren bütün Avrupa devletlerinin savaşın sonucundan farklı çıkar ve beklentileri vardır. Aralarında bir takım gizli antlaşmalar yaparak savaş sonrası için paylaşımlar yapmışlardır. Onun için savaşa giren bütün devletler daha önce yapılmış olan gizli paylaşım projelerinin hayata geçirilmesini istemiştir. Bu durum açık anlaşma ve açık diplomasi isteyen Wilson İlkeleri ile çelişmektedir. Savaştan sonra kazanan devletler barış koşullarını kendi aralarında görüşüp karar verdikten sonra yenilen devletlerle masaya oturmaya karar verdiler.¹³

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı savaş sonrası Avrupa’da bozulan dengeleri düzenlemek ve yenilen devletlerle imzalanacak barışın şartlarını görüşmek üzere 18 Ocak 1919’da Paris Barış Konferansı toplanır. Toplantıda savaşa galip devletler tarafında ya da onlara destek veren toplam 32 devletin temsilcisi katılmıştır.¹⁴ Toplantıya katılan devletleri 4 grupta toplamak mümkündür. 1) Merkezi devletlere karşı savaşmış beş büyük devlet: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya 2) Savaşa bu devletlerin yanında katılmış veya destek vermiş devletler 3) Merkezi güçlerle her türlü diplomatik ilişkiyi kesmiş, fakat savaşa katılmamış devletler 4) Savaştan her iki tarafa karşı tarafsız

⁸Gönlübol, *a.g.e.*, s.531.

⁹Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 638.

¹⁰Toklu, *a.g.e.*, s. 143; Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev. Mehmet Özyay, Açılım Kitap, İstanbul 2006, s.277.

¹¹Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994, s. 44.

¹²1913-1921 yılları arasında ABD başkanlığı görevinde bulunan Woodrow Wilson, Prestiberyen bir papazın oğlu olarak dünyaya geldi. 1902-1910 yılları arasında Princeton Üniversitesi’nin başkanlığını yaptı. 1911-1913 yılları arasında New Jersey’in Demokrat valisi olarak görev yaptı. 1913 yılında ABD başkanı seçildi. Başlangıçta ABD’yi I. Dünya Savaşı’nın dışında tuttu. Fakat dünyayı demokrasi açısından daha güvenli bir yer haline getirmek için Nisan 1917’de savaşa girme mecburiyetinde hissetti. Wilsonculuk olarak isimlendirilen onun idealist uluslararasılığı Ocak 1918’de kongrede yaptığı konuşmada kalıcı barışın temeli olarak ortaya koyduğu On Dört Nokta’da açık şekilde ifadesini bulmuştur. Bu konuşmada ortaya koyduğu fikirler arasında ulusal self-determinasyon, açık anlaşmalar, gizli diplomasiye başvurulmaması, ticaret ve denizcilik serbestisi ile ulusların örgütlenmesiyle ortaya çıkarılacak silahsızlanma ve ortak güvenlik bulunmaktadır. Woodrow Wilson’un liberalizmi genellikle ABD’nin model alınmasıyla oluşturulacak demokratik ulus devletler sisteminin savaş önleminin etkin yolu olduğu düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir. Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Çev. Nasuh Uslu-Haluk Özdemir, Liberte Yayınları, Ankara 2013, s.277.

¹³Uçarol, *a.g.e.*, s. 621-622.

¹⁴Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1990)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 145.

kalan devletler. Bu barış görüşmelerine mağlup devletlerden hiç biri davet edilmemiştir.¹⁵ Başkan Woodrow Wilson görüşmelere ABD temsilcisi olarak katılır. Ona göre geleneksel diplomasi yöntemleri ile ne Avrupa'nın ne de dünyanın problemlerinin çözülmesi mümkün değildir. I. Dünya Savaşı da klasik Batı diplomasinin kusurlu uygulamalarından çıkmıştır.¹⁶ Onun için Başkan Woodrow Wilson kendisinin hazırladığı 14 maddelik ilkelerden yola çıkarak uluslararası işbirliğini kurumsallaştırmak için Cemiyet-i Akvam projesini ortaya atmıştır. Bu evrensel barış projesinin gözetimi ve denetimi altında gücün yerine ahlak, silah gücünün yerini kamuoyu yönetimi alacaktır. Barışın korunması artık geçmişte olduğu gibi askeri güç ile değil, ortak güvenlik sistemi ve açık anlaşmalarla sağlanacaktır. Bunun için de Avrupa'nın üç asır uyguladığı uluslararası sistemin yeniden ele alınması gerekecektir.¹⁷

Başkan Woodrow Wilson düşüncelerini hayata geçirmek için Cemiyet-i Akvam meselesinin bir an önce görüşülerek karara bağlanmasını istemiştir.¹⁸ Paris Barış Konferansı'nda 12 Ocak günü yapılan Onlar Kurulu'nda bu konudaki önerisini ilk defa dile getirdi.¹⁹ Konu ile ilgili birkaç maddelik teklif verir. Fakat Onlar Kurulu'nun diğer üyeleri tarafından üzerinde fazla durulmayarak konu gündem dışı kalır. Konunun kurulda görüşülememesinin nedeni ise barış müzakereleri sırasında toprak ve para meselesinin görüşülmesidir. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın Cemiyet-i Akvam'ın bu süreç içerisinde ele alınmasının bu sorunların çözümünde kendileri açısından güçlük çıkaracağı düşüncesi vardır.

Cemiyet-i Akvam projesi Başkan Woodrow Wilson tarafından ilk oturumdan dört gün sonra tekrar Onlar Kurulu'nun gündemine getirilir. Kurulda şiddetli tartışmalar olur. Başkan Woodrow Wilson burada yaptığı konuşmada Cemiyet-i Akvam Antlaşması ile barış antlaşmalarının birlikte değerlendirilmesini ve bir bütün olarak ele alınmasını istemiştir. Fakat kurulun diğer üyeleri ikircikli bir tutum içerisindeydiler. Özellikle İngiltere ve Fransa geleneksel diplomasinin bir sonucu olarak Cemiyet-i Akvam projesini savaş sonrası kendi menfaatlerinin önünde bir engel olarak görmekte ve cemiyetin kuruluşunu uzun bir zaman dilimine yayarak onun bağlayıcı hükümlerinden kurtulma çabasında olmuşlardır. Uzun görüşmelerden sonra İngiltere ve Fransa Cemiyet-i Akvam konusunda taktik değiştirerek uzlaşmacı bir tavır sergilemiş ve Cemiyet-i Akvam konusunda tutum değişikliğine gitmişlerdir. Paris Barış Konferansı'nda Cemiyetin kuruluşu için özel bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Halbuki İngiltere ve Fransa'nın gerçek amacı ise Cemiyet-i Akvam meselesini komisyona havale ederek konuyu gündemden düşürmektir.²⁰

Paris'teki müzakerelerde İngiltere'yi Başbakan Lloyd George ve Fransa'yı ise Başbakan Clemenceau temsil ederler. Her ikisi de geleneksel Batı bürokrasisini temsil eden güçlü politikacılar. Bu iki devletin temsilcileri Cemiyet-i Akvam için kurulacak komisyona küçük devletlerin de temsilci göndermesini isterler. Amaçları komisyonu mümkün olduğunca geniş tutarak Cemiyet-i Akvam'ın kuruluş sürecini yavaşlatmaktır. Oysa Başkan Woodrow Wilson komisyonun daha dar tutularak bir an önce kuruluş sürecinin tamamlanmasını ister. Sonunda bu iki politikacı Woodrow Wilson'u komisyonun geniş katılımı olması gerektiği fikri konusunda ikna ederler.²¹

¹⁵Mehmet Hasgüler, Mehmet B. Uludağ, *Uluslararası Örgütler: Devlet Merkezli Sistemde Çöküntü, Uluslararası Politikayı Anlamak Ulus Devletten Küreselleşmeye*, Der. Zeynep Dağı, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 407; Tasvir-i Efkar, "Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ekalliyetler", 10 Nisan 1336 (M:10 Nisan 1920), s. 4.

¹⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s. 623-624.

¹⁷Kissinger, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹⁸Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi, -Diplomasi Tarih-, C. III, Çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2009, s. 39.*

¹⁹George Ritzer, *Küresel Dünya*, Çev. Melik Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 171.

²⁰Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

²¹Potyemkin vd., *a.g.e.*, s. 40.

Paris Barış Konferansı heyeti 17 Ocak 1919 Cumartesi günü yaptığı toplantıda Cemiyet-i Akvam meselesi hakkında yapılan teklifleri inceledikten sonra müzakereye başlamıştır.²²

Uzun süren çalışmalardan sonra Cemiyet-i Akvam'ın nizamnamesi ve yetkilerinin detaylarıyla belirlenebilmesi için bir komisyon kurulur.²³ Komisyon Amerikalı, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon delegelerden oluşmaktadır.²⁴ Komisyonun başkanlığına ABD Başkanı Woodrow Wilson getirilir.²⁵ Woodrow Wilson Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada; "*Cemiyet-i Akvam, barış antlaşmasının ayrılmaz bir parçası olmalıdır*" demiştir.²⁶ 23 Ocak 1919 tarihli Zaman Gazetesi'nde konu ele alınmış ve Başkan Woodrow Wilson'un komisyona Cemiyet-i Akvam ile ilgili birkaç maddelik teklif verdiği belirtilmiştir.²⁷ Onun bu teklifi konferans üyeleri tarafından oy çokluğu ile kabul edilmiştir.²⁸ Başkan Woodrow Wilson bundan sonraki süreçte vaktinin büyük çoğunluğunu Cemiyet-i Akvam görüşmelerine ayırmıştır.²⁹

Yukarıdaki belirtilen gelişmeler 27 Ocak 1919 tarihli Zaman Gazetesi'nde "Sulh Meseleleri – Ahvâl-i Siyasiye" başlıklı yazıda ele alınmıştır. Gazete haberinde Cemiyet-i Akvam meselesinin yeniden Paris Barış Konferansı'nın gündemine geldiğini ve burada tekrar ele alınarak önemli kararlar alındığını belirterek alınan kararları yazmıştır. Bunlar:³⁰

1. Devletlerin emniyet ve güvenliğinin devamı için uluslararası bir kuruluşun kurulması zaruridir. Bu cemiyet imzalanan anlaşmaların uygulanmasının güvencesi ve savaşları önlemede bir önlem olacaktır.
2. Cemiyet-i Akvam savaş sonrası imzalanacak barış antlaşmalarının bir parçası olacaktır.
3. Cemiyetin nizamnamesi ve yetkilerinin tespiti için adı geçen hükümetleri temsil eden bir hükümet kurulacaktır.
4. Cemiyet-i Akvam'ın komisyon üyeleri İngiltere adına Lord Robert Sesil ve General Eshot, ABD adına Başkan Woodrow Wilson ve Miralay Havz, Fransa adına Limon Bornova, ve Lando, Japonya adına Ucube ve Vagonet, İtalya adına Orlando ve Ayandan Solona'dır.

Barış müzakerelerinin Cemiyet-i Akvam'la ilgili yapılan oturumun sonuç bölümü ile ilgili gelişmeler 27 Ocak 1919 tarihli Vakit Gazetesi'nde ele alınmış ve gazete Başkan Woodrow Wilson'un konuşmasına yer vererek konu ile ilgili nutkunun sonunda şunları söylediğini ifade etmiştir: "*Biz buraya harp kazanmak için değil, barışı tesis etmek için geldik. Bu maksatla hareket ediyoruz*".³¹

Cemiyet-i Akvam komisyonunun çalışmalarına 27 Ocak 1919 tarihli Zaman Gazetesi'nde de yer verilmiş ve komisyonun 26 Ocak Pazar günü ilk toplantısını yaptığını ve toplantının konusunun Cemiyet-i Akvam'ın programını hazırlamak olduğu belirtilmiştir. Gazete, haberin devamında Cemiyet-i Akvam komisyonunun o günkü toplantısına başkanlık eden Japon temsilci Oçiri Leson'un konuşmasına da değinmiş ve şunları söylediğini ifade etmiştir. "*Başkan Oçiri Leson toplantının açılışında delegasyon heyetine teşekkür etti ve barış konferansının Cemiyet-i Akvam*

²²Alemdar, "Sulh Konferansı Cumartesi Celse-i Umumiyesi", 17 Kânûn-ı Sâni(M: 17 Ocak 1919), Perşembe, s. 1.

²³Zaman, "Sulh Meseleleri –Ahvâl-i Siyasiye", 27 Kânûn-ı Sâni 1335(M: 27 Ocak 1919), Pazartesi, s. 1; Alemdar, "Cemiyet-i Akvam", 3 Şubat 1335(M: 3 Şubat 1919), Pazartesi, s. 3.

²⁴Alemdar, "Sulh Konferansı Cumartesi Celse-i Umumiyesi", 17 Kânûn-ı Sâni(M: 17 Ocak 1919), Perşembe, s. 1.

²⁵İstiklal, "Sulh Konferansı Komisyonu Murahhasları", 27 Kânûn-ı Sâni 1335(M:27 Ocak 1919), Pazartesi, s. 1.

²⁶Potyemkin vd. , a.g.e., s.40.

²⁷Zaman, "Sulh Meseleleri –Ahvâl-i Siyasiye", 25 Kânûn-ı Sâni 1335(25 Ocak 1919), Cumartesi, s. 1; Alemdar, "İngiliz Tebliği", 17 Kânûn-ı Sâni 1335(M:17 Ocak 1919), Perşembe, s. 1.

²⁸Alemdar, "İngiliz Tebliği", 17 Kânûn-ı Sâni 1335(M:17 Ocak 1919), s. 1.

²⁹Potyemkin vd. , a.g.e., s.40.

³⁰Zaman, "Sulh Meseleleri –Ahvâl-i Siyasiye", 27 Kânûn-ı Sâni 1335(M:27 Ocak 1919), Pazartesi, s. 1.

³¹Vakit, "Cemiyet-i Akvam Teessüs Ediyor", 28 Kânûn-ı Sâni 1335(M:28 Ocak 1919), Salı, s. 1.

konusunda attığı adımla verilen sözü tuttuğunu ifade etti". Yine aynı gazete, konu ile ilgili olarak komisyon üyelerinden Wander Walde'nin de sözlerine yer vererek Başkan Woodrow Wilson'un barış görüşmelerinde yaptığı konuşmada bütün milletlerin duygularına tercüman olduğunu belirterek şunları söylediğini yazmıştır: *"Bugün kendi milletlerinin geleceğini belirlemek için cemiyet adına söz söyleyecek olanlar, babalarının çekmiş oldukları meşakkat ve zorlukları çocuklarının yaşamaması için ölmüş olanların güvencesini sağlayacak olanlar yine o milletlerdir"* diyerek Cemiyet-i Akvam üyelerinin bu konuda üstlendiği görevin sorumluluğuna ve kutsiyetine dikkat çekmiştir.³²

5 Şubat 1919 tarihli Zaman Gazetesi'nin haberine göre Cemiyet-i Akvam'ın aynı tarihli oturumuna İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour murahhas üye olarak katılmıştır. Kendisi ile yapılan görüşmede gazetecilere Cemiyet-i Akvam'ın yapısı hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Kendisine geçmişte yapılan ittifaklarla ilgili olarak Cemiyet-i Akvam'ın tavrı ne olacağı sorusuna ise; *"Cemiyet-i Akvam'ın bugün ve geçmişte yapılan ittifakları ve anlaşmaları feshedemez. Yeni ittifaklar konusunda kararı ise barış konferansı verecektir"* diyerek geleneksel batı diplomasisinden de büyük devletlerin kolay kolay vazgeçmeyeceğini ortaya koymuştur.³³ 7 Şubat 1919 tarihli Vakit Gazetesi de Cemiyet-i Akvam komisyonunun çalışmalarına yer vermiş konu ile ilgili haberinde Cemiyet-i Akvam'ın ilk iki maddesinin kabul edildiğini yazmıştır. Ayrıca gazete haberin devamında Cemiyet-i Akvam komisyonuna diğer devletlerin de aza göndermesi meselesinin de ele aldığını belirtmiştir.³⁴

Konu ile ilgili 7 Şubat 1919 tarihli Zaman Gazetesi *"Cemiyet-i Akvam"*, başlıklı haberinde komisyonun dördüncü oturumuna Çekoslovakya, Yunanistan, Lehistan, Romanya'nın temsilcilerinin katıldığı ifade edilerek Cemiyet-i Akvam'ın yapısı ile ilgili yapılan görüşmelerde bu yeni üyelerin komisyonda görev aldıkları yazılmıştır.³⁵

Cemiyet-i Akvam meselesinin Paris Barış Konferansı'nda Başkan Woodrow Wilson tarafından gündeme getirilmesi başta İngiltere ve Fransa olmak üzere savaşa giren büyük devletleri rahatsız etmiştir. Çünkü savaşa giren bu devletlerin savaş sonrası dönem için çok büyük beklentileri vardır. Onun için Cemiyet-i Akvam ile barış görüşmelerinin birlikte ele alınmasını istemediler. Avrupa'da klasik diplomasiyi temsil eden devletlerle ABD Başbakanı Woodrow Wilson arasında barış görüşmelerinde devam eden perde arkasındaki mücadele İstanbul'daki Osmanlı basını tarafından günü gününe takip edilmeye çalışıldığını görülmektedir

"Cemiyet-i Akvam" Fikri Konusunda Büyük Devletler Arasında Görüş Ayrılıkları

Cemiyet-i Akvam'ın fikir babası olan ABD Başkanı Woodrow Wilson kurulacak uluslararası barış örgütünün yapısı ile ilgili o güne kadar bilgi vermemiş ve Barış görüşmeleri için Paris'e geldikten sonra da cemiyetin yapısı ile ilgili ayrıntılara girmemiştir. Başkan Woodrow Wilson başlangıçta cemiyet konusunda müttetikler arasında oluşabilecek anlaşmazlıkların Cemiyet'i Akvam'a zarar verebileceğini düşünür.³⁶

Paris Barış Konferansı sırasında her ne kadar Avrupa'nın büyük devletleri Cemiyet-i Akvam ile ilgili bir komisyonun kurulmasına onay verseler de İngiltere ve Fransa savaş sonrası dönemle ilgili olarak menfaatlerinin zedeleneceği düşüncesiyle cemiyetin kuruluşunun barış müzakerelerinden ayrı tutulmasını isterler. Ayrıca cemiyet'in kuruluşunu uzun bir zaman dilimine yaymak suretiyle

³²Zaman *"Sulh Meseleleri –Ahvâl-i Siyasiye"*, 27 Kânûn-ı Sâni 1335(M:27 Ocak 1919), Pazartesi, s. 1.

³³Zaman, *"Cemiyet-i Akvam İttifak Mukavelelerini Te'dil Etmemiştir"*, 5 Şubat 1335(M: 5 Şubat 1919), Perşembe, s.1.

³⁴Vakit , *"Cemiyet-i Akvam"*, 7 Şubat 1335(M: 7 Şubat 1919), Cuma, s. 1.

³⁵Zaman, *"Cemiyet-i Akvam Komisyonu Bazı Mevadd-ı Mevkuat Sureti te Kabulü"*, 7 Şubat 1335(M: 7 Şubat 1919), Cuma, s.1.

³⁶ Macmillian, *a.g.e.*, s. 90-91.

onun getireceği bir takım sınırlamalardan kurtulmayı arzu ederler. Amaçları geleneksel Avrupa diplomasi metotlarını kullanarak savaş sırasındaki rakipleri ile hesaplaşarak onları tamamen etkisizleştirecek ve mevcut yapıyı koruyacak bir düzenleme yapmaktır.

Amerika Başkanı Woodrow Wilson başından itibaren devam eden barış müzakerelerinin Cemiyet-i Akvam üzerinden götürülmesini istemiştir. Oysaki Avrupalı devletler barış görüşmelerini Cemiyet-i Akvam'ın dışında tutmaya çalışmışlardır. 29 Mayıs 1919 tarihli Sabah Gazetesi taraflar arasındaki bu görüş ayrılığına dikkat çekerek şu ifadelerle yer vermiştir:

*“Taraflar arasında bu şekilde meydana gelen görüş ayrılığının Amerikan halkının Cemiyet-i Akvam'a destek vermeyeceği şeklinde bir kanaat oluştursaydı barış konferansında bir ümitsizlik hâkim olurdu. Cemiyet-i Akvam tasarısı barış görüşmelerinden ayrı tutulmadığı gibi; sulh görüşmeleri de barış görüşmeleri bozulmadan cemiyetten ayrı tutulamaz. Meclis-i Âyan üyelerinin barış antlaşmalarını Cemiyet-i Akvam tasarısından ayrı tutma konusunda aciz oldukları ortadadır. Başkan Wilson'un böyle bir tasarımı Meclis-i Âyan'ın ortada önemli bir hakikat varsa oda Cemiyet-i Akvam'ın barış antlaşmalarına dâhil olmasıdır”.*³⁷

Cemiyet-i Akvam fikrine ülkelerin ve toplulukların yaklaşımında ayrılık olduğunu görülmektedir. Örneğin Fransa'da Cemiyet-i Akvam fikrine solcular ve liberaller sıcak bakarlar. Başbakan Clemenceau ise savaş sonrası Almanların durumu netleşmeden uluslararası bir örgüte sıcak bakmaz. Fakat Cemiyet-i Akvam konusunda da engelleyen ülke konumunda yer almak istemez. Başbakan Clemenceau'nun şu sözü aslında onun bu konudaki fikirlerini göstermesi açısından önemlidir: *“Ben Cemiyet-i Akvam'ı seviyorum, ama ona inanmıyorum”.*³⁸

Fransa Başbakanı Clemenceau'nun Cemiyet-i Akvam konusundaki olumsuz fikri 25 Ocak 1919 tarihli Zaman Gazetesi'nde de yer almıştır. Haberde Başbakan Clemenceau'nun Paris Barış Konferansı'nda yaptığı konuşmada konu ile ilgili olarak şöyle dediği belirtilmektedir:

*“Büyük Fransa haklıdır. Dünyayı Alman istibdat ve vahşetinden kurtaran devletler bugün Cemiyet-i Akvam'ı teşkil etmiş bulunuyorlar. Bu devletler sağlanan barışı koruyabilecek güce sahip bulunmaktadırlar. Dünya mevcut hükümetlerin yerine geçecek ve devletlerarasındaki ilişkileri düzenleyecek uluslararası bir organizasyon için henüz hazır değildir”.*³⁹

Fransa Başbakanı Clemenceau'nun Cemiyet-i Akvam konusuna bu kadar soğuk durmasının nedeni oluşturulacak uluslararası örgütün programının Fransa'nın beklentilerine yeterince cevap vermemesidir. Çünkü Fransa'nın düşündüğü yaptırım gücü olan bir Cemiyet-i Akvam'dır. Özellikle Fransa Almanya'nın bundan sonra kendisine karşı izleyeceği saldırgan politikalara karşı cemiyeti bir koruyucu kalkan olarak kullanmak istemektedir. Onun için Fransa bu teşkilatın oluşumu sürecinde kendisinin bir takım çekincelerine rağmen kurulacak uluslararası örgütün programının hazırlanması sırasında aktif olarak yer almıştır. 4 Şubat 1919 tarihli Vakit Gazetesi konu ile ilgili bir habere yer vermiştir. Haberde Cemiyet-i Akvam komisyonunda bulunan Fransız üyelerin örgütün yapısı ile ilgili bir rapor hazırladığı ifade edilmekte ve raporun içeriği ile ilgili bilgiler verilmektedir. Hazırlanan rapora göre:

1. Milletlerin birleşerek bir cemiyet teşkil etmeleri
2. Bu cemiyetin vazifesini icra etmesi için uluslararası bir mahkeme kurulması,
3. Bütün milletlerin temsilcilerine göre meclis teşkili,
4. Tüzükte belirtilen kararları kabul eden bütün milletlerin Cemiyet-i Akvam'a kabul edilmesi

³⁷Sabah, “Cemiyet-i Akvam ve Amerikalılar”, 24 Mayıs 1335(M:24 Mayıs 1919), Cumartesi, s. 1.

³⁸Macmillan, a.g.e, s. 90.

³⁹Zaman, “Clemenceau'nun Nutku ve Amerikan Matbuatı”, 26 Kânûn-ı Sâni 1335(M: 26 Ocak 1919), Pazar, s. 1.

Haberin devamında Fransa'nın Cemiyet-i Akvam'la ilgili sunduğu rapor hakkında incelemeler de bulunmak üzere itilaf devletleri üyeleri ile dışişleri bakanlarının toplandığı ifade edilmekte, fakat alınan kararlarla ilgili bir bilgiye yer verilmemektedir.⁴⁰

Fransız gazeteleri ise Başbakan Clemenceau'nun aksine Cemiyet-i Akvam'ın kurulmasını çok büyük bir hadise olarak değerlendirmişlerdir. 18 Şubat 1919 tarihli Zaman Gazetesi Fransız gazetelerine dayanarak verdiği haberde şöyle bir alıntıya yer vermiştir:

*“Bugün sulh konferansında bulunmakta olan proje, dünyada hak ve adaletin galebesi tespit edilmiş büyük bir harekettir. Bu büyük projenin kıymetini takdir etmek için en iyi delil şudur ki: Eğer bu Cemiyet-i Akvam projesi beş yıl önce olsa idi dünya 1914 yılındaki cihan felaketini önleyebilirdi”.*⁴¹

İngiltere Başbakan'ı Lloyd George, Cemiyet-i Akvam projesine çok sıcak bakmasa da Başkan Woodrow Wilson'un Cemiyet-i Akvam'ın kurulması konusundaki fikrine destek verir. Fakat cemiyetin üstleneceği misyonu gerçekleştirme konusunda kuşkuları vardır. Ayrıca kendisi Avrupa diplomasi ile uyuşmaz. Savaştan sonraki süreçte İngiltere'nin menfaatlerine zarar vereceğini düşünülmektedir. Başbakanlığı döneminde yaptığı konuşmalarda Cemiyet-i Akvam'a hiç değinmediği gibi merkezini de hiç ziyaret etmez.⁴²

4 Ocak 1919 tarihli İstiklal Gazetesinde “Cemiyet-i Akvam” isimli yazıda İngiliz İttihat Cemiyeti üyelerinin Sulh Konferansı isimli kitapta Lord Grey'in bir mektup gönderdiğini ve bu mektupta şu noktalara dikkat çekildiği belirtilmektedir.

*“Sulh konferansı için Cemiyet-i Akvam'ı kurmağa ihtiyaç yoktur. Konferans bizzat bu cemiyetin canlı bir başlangıcı olacaktır. Meclise veya Cemiyet-i Akvam'a Amerika Birleşik Devletlerinin katılması icap eder. Aksi takdirde bu heyet eski Avrupa Birliği'ne benzeyecektir. Geçmişte kendi içerisinde ittifaklarla kurduğu birliğin entrikalarla ayrıldığı malumdur. Adaletin haksızlığı lağvetmesi için müttefiklerin Amerika Birleşik Devletleri ile birleşmesi zaruridir. Sulhun sürmesi için de bu birleşmenin sürmesi gerekmektedir”.*⁴³

4 Şubat 1919 tarihli İstiklal Gazetesi'nde “Cemiyet-i Akvam Hakkında Mühim İngiliz Teşebbüsleri” isimli yazıda, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un barış müzakereleri için geldiği Paris'ten Londra'ya geçtiği belirtilerek burada bazı sivil toplum kuruluşları ile görüştüğü bildirilmektedir. Bunlardan birisi de İngiliz İttihat Cemiyeti Başkanı Yakonat Grey ve bazı yönetim kurulu üyeleridir. Cemiyet üyeleri sundukları raporda Cemiyet-i Akvam'ın kurulması konusunda Başkan Woodrow Wilson'dan ısrarcı olmasını istemişlerdir. Ayrıca Cemiyet-i Akvam kurulmadan barış görüşmelerinin sonlandırılmasının uygun olmayacağını dile getirmişlerdir. Başkan Woodrow Wilson İngiliz İttihat Cemiyeti üyelerine verdiği cevapta şöyle demiştir: “*Cemiyet-i Akvam lehine her tarafta gösterilen ilgi, onun kuruluşunu zaruret haline getirmiştir. Bu ilgi toplumun tamamına matuf hale getirilmelidir*”.⁴⁴

Alemdar Gazetesi 25 Ocak 1919 tarihli “Cemiyet-i Akvam Projesi” isimli haberinde İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam'a bakışını ele almıştır. Haberde İngiltere Başbakanı Lloyd George, Cemiyet-i Akvam fikrine şüpheyle, fakat ülkesinin menfaatlerini düşünerek bu uluslararası projenin dışında kalmamaya çalıştığı belirtilmektedir. Haberin devamında İngiltere'nin kurulacak uluslararası barış örgütünün kendi menfaatleriyle çatışmaması için Cemiyet-i Akvam projesinde

⁴⁰Vakit, “Cemiyet-i Akvam Nasıl Tesis Edilecek”, 4 Şubat 1335(M: 4 Şubat 1919), Pazar, s.1.

⁴¹Zaman, “Gazetelerin Mütalası”, 18 Şubat 1335(M: 18 Şubat 1919), Salı, s. 1.

⁴²Macmillan, a.g.e., s. 90.

⁴³İstiklal, “Cemiyet-i Akvam”, 16 Ocak 1335(M:16 Ocak 1919), Çarşamba, s. 2.

⁴⁴İstiklal, “Cemiyeti Akvam Hakkında Mühim İngiliz Teşebbüsleri”, 4 Ocak 1335(M: 4 Ocak 1919), Cuma s. 1.

aktif rol alarak kendi projesini hazırlayıp barış komisyonuna sunduğu belirtilmektedir. Cemiyet-i Akvam'ın yapısı ile ilgili İngiliz hükümetinin teklif ettiği projenin detayları ise şunlardır:

1. Cemiyet-i Akvam'ın merkezi Belçika veya Hollanda olmalıdır.
2. Her ülke Cemiyet-i Akvam merkezine bir elçi gönderecektir. Gönderilen elçiler o ülkedeki hükümet üyelerine mensup olacaktır.
3. Elçileri sürekli toplantılara katılacaklar ve almış oldukları kararlar hükümetlerin onayıyla kabul edilecektir.
4. Elçilerin kontrolünde bulunacak fakat bağımsız uluslararası bir mahkemesi olacaktır.
5. İki devlet arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde üçüncü bir ülkenin en yüksek mahkemesi, uluslararası elçi heyeti veya uluslararası mahkeme karar verecektir.
6. Yukarıda belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmezse her iki millet beraber karar verecek. Her ikisi tarafından üçüncü bir karar verilecek. Bu konuda bir ihtilaf olmazsa son kararı Cemiyet-i Akvam verecektir.
7. İhtilaf halindeki devletler umumi kararlara uymazlarsa Cemiyet-i Akvam'a üye bulunan devletlerden bir kısmı hükümleri uygulamaya memur edilecektir.⁴⁵

Cemiyet-i Akvam komisyonunun 5 Şubat 1919 tarihli toplantısında cemiyet projesinin esasları görüşülmüştür. Başkan Woodrow Wilson da aynı toplantıda Cemiyet-i Akvam'ın yapısı ile ilgili düşüncelerini belirtmiştir. Toplantıda cemiyetin yapısı ile ilgili bazı kararlar alınmıştır. Alınan kararlar henüz barış konferansı tarafından onaylanmamakla birlikte Cemiyet-i Akvam için önemlidir. Alınan karar gereği cemiyetin toplantılarını yapabileceği sürekli bir merkezi bulunacak ve üye olan devletler hususi fabrikalarda silah imalini engellemeye söz vereceklerdir. Alınan kararlar üyeler tarafından ittifakla kabul edilmiştir.⁴⁶

Komisyonadaki İngiliz ve Amerikalı üyeler, Fransızların önerilerini Almanya'ya karşı oluşturulmuş askeri bir güç koalisyonu olarak değerlendirmekteydiler. Fransızların cemiyeti güçlü kılma girişimleri müttefikleri İngiltere ve ABD'yi rahatsız eder.⁴⁷ Fransız basını Cemiyet-i Akvam konusunda beklentilerinin gerçekleşmemesi üzerine ABD Başkanı Woodrow Wilson aleyhinde yayın yapmaya başlar. Fransa başbakanı Clemenceau'nun basın toplantısı yaparak "*Fransa'yı soylu ama muğlak ideallere feda edemeyiz*" demesi barış konferansındaki var olan güvensizliği gösterir. Fransızlar 11 Şubat günü yapılan cemiyet komisyonu toplantısında da Cemiyet-i Akvam ordusunun kurulması ile ilgili taleplerini gündeme getirir. Fakat ABD Başkanı Woodrow Wilson "Hem anayasal değil, hem de imkânsız" diyerek Fransa'nın bu teklifine sıcak bakmamıştır.⁴⁸

Vakit Gazetesi'nin 11 Şubat 1919 tarihli "Sulh Konferansı" isimli haberinde Cemiyet-i Akvam komisyonunda üyeler arasında baş gösteren ihtilafa değinmiştir. Komisyon üyeleri arasında bir kısım maddeler tartışılırken çıkan anlaşmazlık üzerine bu maddelerin raporun tanziminden önce yeniden ele alınması kararlaştırılmıştır. Yapılacak olan toplantının Başkan Woodrow Wilson'un Amerika'ya gitmeden önce gerçekleşmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁴⁹ Cemiyet-i Akvam komisyonu üyeleri arasındaki ihtilaf ile ilgili 11 Şubat tarihli İstiklal Gazetesi'nde de bir haber yer almıştır. Gazete, haberinde Crillon Otelinde yapılan toplantıda komisyon üyeleri arasında ihtilaf

⁴⁵Alemdar, "Cemiyet-i Akvam Projesi", 25 Kânûn-ı Sâni 1335(M:25 Ocak 1335, Cumartesi, s. 1; Vakit, "Cemiyet-i Akvam", 25 Kânûn-ı Sâni 1335(25 Ocak 1919), Cumartesi, s. 1.

⁴⁶Vakit, "Sulh Konferansında", 6 Kânûn-ı Sâni 1335(6 Ocak 1919), Pazartesi, s. 4.

⁴⁷Macmillian, a.g.e., s. 96-97.

⁴⁸Macmillian, a.g.e., s. 97-98.

⁴⁹Vakit, "Sulh Konferansı", 11 Şubat 1335(M:11 Şubat 1919), Salı, s. 1

çıkıldığını belirterek konunun yeniden ele alınması için yazı işlerine sevk edildiğini ve pazar günü yapılacak toplantıya yetiştirileceğini belirtmiştir.⁵⁰

Paris Barış Konferansı sürecinde barış müzakeresi sürecini yöneten İngiltere ve Fransa her ne kadar Cemiyet-i Akvam sürecine sıcak bakmasalar da kurulacak uluslararası barış örgütünün dışında kalmak istemedikleri görülmektedir. Onun için bu iki devlet cemiyetin programı hazırlanırken doğrudan müdahil olacak ve cemiyeti kendi çıkarları doğrultusunda yapılandırmaya çalışacaklardır

Cemiyet-i Akvam Programının Paris Barış Konferansında Kabul Edilmesi

Cemiyet-i Akvam komisyonu 13 Şubat 1919'da 26 maddeden oluşan cemiyetin tüzüğünü hazırlamıştır. Cemiyet-i Akvam'ın yapısı belirlenerek bazı önemli kararlar alınmıştır. Bunlar:

1. Cemiyeti Akvam'ın ordusu olmayacak.
2. Mecburi tahkim olmayacak.
3. Silahlanmaya müdahale edilmeyecek.
4. Tüm üyeler birbirlerinin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecekler.
5. Cemiyet-i Akvam'ın kararları oy birliği ile alınabilecek.

Almanya'nın Cemiyet-i Akvam'a üyeliği kabul edilmemiştir. Bunda Fransa'nın talebinin etkili olduğu gibi müttefiklerinin düşünceleri de etkili olmuştur. ABD Başkanı Woodrow Wilson 14 Şubat günü hazırlanan taslağı barış konferansına sunar. Sunulan taslak uzun süre barış konferansında tartışılır. 28 Nisan 1919'da kabul edilir.⁵¹

İstanbul basını Cemiyet-i Akvam programı ile ilgili Batı basınının değerlendirmelerine yer vermiştir. 15 Şubat tarihli İstiklal Gazetesi'nin haberine göre İngiliz basını Cemiyet-i Akvam'ın programının fevkalade memnuniyetle karşılamıştır. Gazete ayrıca Times Gazetesi'nin haberine yer vermekte ve şöyle demektedir: “*Savaşı geride bırakan ve sulh süreci içerisinde kabul edilen Cemiyet-i Akvam programının kabul edilmesi ile ilgili habere pek çok İngiliz de iştirak etti*”.⁵²

Cemiyet-i Akvam'ın programının kabul edilmesiyle ilgili haberler Vakit Gazetesi'nde de önemli yer işgal etmiştir. 16 Şubat 1919 tarihli Vakit Gazetesi konu ile ilgili haberi “Cemiyet-i Akvam Projesi Kabul Edildi” başlığıyla vermiştir. Gazete haberin devamında 26 maddeden oluşan Cemiyet-i Akvam programının hazırlandığını ve bunun Cuma günü başkan Woodrow Wilson tarafından barış konferansına sunulacağını belirtmiştir.⁵³ 17 Şubat 1919 tarihli İstiklal Gazetesi'nde aynı konu ele alınmıştır. “*Cemiyet-i Akvam Projesi*” başlığı ile verilen haberde Cemiyet-i Akvam'ın programına yer verilerek alınan kararlar sıralanmıştır. Bunlar;

1. Program gereği muhtelif devletlerin üyelerinden oluşan bir idare meclisi ile umumi kâtiplik dairesi kurulacaktır.
2. Cemiyet-i Akvam'a ilk katılan devletler İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya ve Japonya olacaktır. Diğer devletler ise daha sonra katılacaktır.
3. Cemiyet-i Akvam üyelerinden herhangi biri savaş tehlikesine maruz kalırsa diğer bütün üyeler bu konu ile ilgilenecektir.
4. Cemiyet üyelerinden hiç biri aralarındaki ihtilafı idare heyetine ve hakem heyetine arz etmeden birbirine savaş ilân etmeyecektir.
5. Uluslararası adaleti tesis için gereken plan idare heyeti tarafından hazırlanacaktır.⁵⁴

⁵⁰İstiklal, “*Cemiyet-i Akvam Komisyonu*”, 11 Şubat 1335(M:11 Şubat 1919), Salı, s. 1.

⁵¹ Macmillian, *a.g.e.*, s. 98, 100.

⁵²İstiklal, “*Cemiyet-i Akvam Programı Kabul Edildi*”, 15 Şubat 1335(M: 15 Şubat 1919”, Cumartesi, s.1.

⁵³Vakit, “*Cemiyet-i Akvam Projesi Kabul Edildi*”, 16 Şubat 1335(M: 16 Şubat 1919), Pazar, s. 1.

⁵⁴İstiklal, “*Cemiyeti Akvam Projesi*”, 17 Şubat 1335(M: 17 Şubat 1919), Pazartesi, s. 1.

Cemiyet-i Akvam programının kabul edilmesinden sonra Vakit Gazetesi'nin yazarlarından Ahmet Emin 17 Şubat 1919 tarihli gazetede bir makale kaleme almıştır. Yazının başlığı "*Cemiyet-i Akvam ve Biz*"dir. Ahmet Emin yazısının başında dünya tarihinde ilk defa oluşturulan uluslararası bir örgütün kurulmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ahmet Emin Bey yazısının devamında Fransız İhtilâlini örnek göstererek bu ihtilâl nasıl Fransız ve Avrupa halklarının hayatında yeni bir devrin başlangıcı ise, I. Dünya Savaşı'nın da savaştan sonraki süreçte uluslararası alandaki keyfi muamelelere, tahakkümlere, eşitsizliğe ve barışa doğru atılmış bir adım olarak nitelemiştir. Yazar Ahmet Emin makalenin bir bölümünde özeleştiri yaparak I. Dünya savaşı sonrası yaşanan gelişmeleri birileri için bayram olarak değerlendirmekte ve bizim için aynı şeyin geçerli olmadığını vurgulayarak yazısında şunları vurgulamaktadır: "*Adeta komşu evinde vaki olan bize şimdilik taalluk etmeyen bir şenliği karşıdan karşıya seyrederek gibi oluyoruz. İhtimal ki İtilaf Devletleri arasındaki aile merasimi bittikten sonra konu komşuya ve bu meyanda muhasımlarda davet tezkereleri gönderilecek ve Cemiyet-i Akvam'ın hakiki manasına sadık bir şekil verilecektir. Fakat bizim elimizde böyle bir davetname olduğu halde Cemiyet-i Akvam'a dahil olsak bile bizi orada tam bir müsavat bekleyeceğini zannetmeliyiz*"

Yazar Ahmet Emin gazetede yazısının sonuç bölümünde ülkenin ve halkının içinde bulunduğu derbederliğe dikkat çekerek ülkesinin Cemiyet-i Akvam'a davet edilse bile buna hazır olmadığını dile getirmiştir.⁵⁵

17 Şubat 1919 tarihli İstiklal Gazetesi de barış konferansına sunulan Cemiyet-i Akvam nizamnamesinin kabul edilerek resmileştiğini belirtmekte ve haberin devamında nizamnamede yer alan kararları vermektedir. Bunlar:⁵⁶

1. Cemiyet-i Akvam icra kuvvetlerinin Akdeniz'e kıyısı olan devletlerden teşkili ve kayıt için daimi bir merkez kurulması.
2. Üyeler gerektiği zaman atanacak ve belirli aralıklarla toplantılara katılacaklar.
3. İcra kuvvetleri Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan oluşacaktır.
4. Meclis üyeleri her türlü diplomatik imtiyaza sahip olacaktır.
5. Bir devletin Cemiyet-i Akvam'a üye olabilmesi için antlaşmayı imzalayan devletlerin yanı sıra çoğunluğun desteğini alması zorunludur.
6. Barışın korunması ve uluslararası güvenliğin sağlanması için kolluk kuvvetleri icra edilecektir. Bununla ilgili çalışmalar devletler arasında görüşmelerle belirlenecektir.
7. Daimi bir komisyon belirlenecek ve bu komisyon muhtelif meselelerden haberdar edilecektir.
8. Cemiyet-i Akvam'ın bütün üyeleri siyasi istiklalini dışarıdan gelecek her türlü tecavüze karşı korumakla mükelleftir.

Cemiyet-i Akvam programı ile ilgili olarak İstiklal Gazetesi'nin yazarlarından Rauf Ahmet tarafından da bir yazı kaleme alınmıştır. 14 Mart 1919 tarihli bu yazıda Cemiyet-i Akvam'ın 26 maddelik programı ele alınmış ve bu maddelerin her biri yazar tarafından yorumlanmıştır.⁵⁷

ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Cemiyet-i Akvam programı ile ilgili basın mensuplarıyla röportaj 18 Mart 1919 tarihli Vakit Gazetesi'nde haberleştirilmiştir. Gazetenin haberine göre Başkan Woodrow Wilson beyanında Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli umumi toplantısında alınan kararların nihai kararlar olmadığını bu kararların değişeceğine dair yapılan

⁵⁵Vakit, "*Cemiyet-i Akvam ve Biz*", 17 Şubat 1335(M: 17 Şubat 1919), Pazartesi, s. 1.

⁵⁶İstiklal, "*Cemiyet-i Akvam Neşri Kabul Edildi*", 17 Şubat 1335(M:17 Şubat 1919), Pazartesi, s.1; Alemdar, "*Cemiyet-i Akvam İlk Dokuz Madde*", 18 Şubat 1335(M: 18 Şubat 1919), Salı, s.1.

⁵⁷Süleyman Ülger, *Paris Barış Konferansı'nın İstanbul Basını (Vakit, İstiklâl, Sabah, Tarik Gazeteleri) 'na Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 33; İstiklal, "*Cemiyet-i Akvam Meselesi*", 14 Mart 1335(M: 14 Mart 1919), Cuma, s. 1.

haberlerin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Başkan ayrıca Cemiyet-i Akvam ile ilgili aynı gün sulh konferansında kabul edilen bazı kararlar hakkında bilgi vermiştir. Bunlar:

1. Uluslararası tehdit ve savaşlara karşı teminat olmak üzere Cemiyet-i Akvam kurulmalıdır.
2. Cemiyet-i Akvam barış antlaşmaları için de ceza ve devamlılık teşkil edecek ve bütün milletlerden oluşacaktır.
3. Cemiyet-i Akvam zaman zaman uluslararası toplantıları yapabilecek bir teşkilata ve idari heyete sahip bulunacaktır.⁵⁸

Başkan Woodrow Wilson'un yukarıdaki maddede belirttiği üzere Paris Barış Konferansı'na Cemiyet-i Akvam meselesini görüşmek üzere tarafsız devletler de davet edilmiştir. İskandinav ülkeleri bu davete icabet ederek Cemiyet-i Akvam meselesini görüşmek üzere Paris Barış Konferansı'na heyetler göndermişlerdir. Bu konu 19 Mart 1919 tarihli Tasvir Gazetesi'nde ele alınmış ve İsviçre hükümetinin barış konferansına gönderilecek kişinin seçildiğini ve konferans heyetine sunulduğunu belirtmiştir. Ayrıca haberde Cemiyet-i Akvam'dan İsviçre hükümetini bağımsızlık talebinin de onaylanması talep edilmektedir. Gazete haberin devamında Hollanda hükümetinin talebine de yer vermekte ve şöyle demektedir: “*Hollanda hükümeti Cemiyet-i Akvam nizamnamesinin bütün milletlerin katılımıyla dört sene zarfında yeniden incelenmesini teklif etmekte ve Hollanda'nın Cemiyet-i Akvam içerisinde daimi olarak kalmasını talep etmektedir*”.⁵⁹

Cemiyet-i Akvam komisyonu, cemiyetin nizamnamesinde yapılacak değişiklikleri görüşmek için 20 Mart 1919 Perşembe günü öğleden sonra saat 3'te tarafsız devletlerin üyelerinden oluşan heyeti toplantıya çağırmıştır.⁶⁰ Bu toplantıya ilk defa İsveç, İsviçre, Danimarka, Hollanda ve İspanya üyeleri de katılmışlardır. Komisyon yeni üyelerle birlikte Cemiyet-i Akvam nizamnamesinde yapılacak değişiklikleri görüşerek karara bağlamıştır.⁶¹

Cemiyet-i Akvam'ın en zayıf tarafı ise ABD senatosunun cemiyete üyeliği onaylamaması ve bu uluslararası organizasyonun dışında kalmasıdır.⁶² Onu dışarıda kalmaya iten neden ise bazı egemenlik haklarını uluslararası bu kuruluşa devretmek zorunda kalmasıdır. Bu durumun kendileri dışında cemiyete üye ülkelerin üçüncü bir ülke ile savaşa sürüklenmesinden çekinmekteydiler. Bu tutum Amerika gibi yeni bir gücü Cemiyet-i Akvam'ın en büyük oyuncusu olabilecek iken, bu organizasyonun dışında bırakmıştır.⁶³ Amerika'nın dışarıda kalması Cemiyet-i Akvam'ın küresel bir örgütlenme olmasını engellediği gibi onu aynı zamanda klasik Avrupa diplomasisinin bir parçası haline getirmiştir.

Cemiyet-i Akvam Merkezinin Belirlenmesi

Cemiyet-i Akvam projesi büyük ölçüde şekillenirken cemiyetin sürekli olarak çalışabileceği bir yere ihtiyaç duyulur. Barış Konferansında genel eğilim cemiyet merkezi ile ilgili olarak tarafsız ve küçük Avrupa devletlerden birinin merkezlik yapması şeklinde idi. Bu konuda ilk talep Belçika'dan

⁵⁸Vakit, “İttihat-ı Akvam Hakkında Mukarrerat”, 18 Mart 1335(M: 18 Mart 1919), Salı, s. 1; Tasvir-i Efkar, “İttihat-ı Akvam Hakkında Wilson'un Beyanati”, 30 Mart 1335(M:30 Mart 1919), Pazar, s. 1; Zaman, “Cemiyet-i Akvam ve Bitaraflar”, 18 Mart 1335(M:18 Mart 1919), s. 1.

⁵⁹Tasvir, “Cemiyet-i Akvam ve Bitaraflar”, 19 Mart 1335(M: 19 Mart 1919), Çarşamba, s. 1; M. Vedat Gürbüz, “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Willson ve Milletler Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, Mayıs- Kasım 2002, s. 87-99.

⁶⁰Tasvir-i Efkar, “İttihat-ı Akvam ve Bitarafların Mülâhazatı”, 21 Mart 1335(M:21 Mart 1919), Cuma, s. 1.

⁶¹Tasvir-i Efkar, “Cemiyet-i Akvam Bitaraf Hükümetler”, 23 Mart 1335(M: 23 Mart 1919), Pazar, s.1.

⁶²David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 1989, s. 396; George Ritzer, *Küresel Dünya*, Çev. Melih Pekdemir, Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s. 171.

⁶³Joseph S. Nye,Jr. David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.154.

gelir. Belçika Dışişleri Bakanlığı Paris Barış Konferansı heyetine Brüksel'in Cemiyet-i Akvam merkezi olması talebini iletmiştir. Aynı şekilde Brüksel Şehir Eminliği tarafından da benzer talep Başkan Woodrow Wilson nezdinde yapılmıştır.⁶⁴ Belçika hükümetinin Paris Barış Konferansı üyesi Haysemam Cemiyet-i Akvam'ın merkezinin Brüksel olması için barış konferansında bir konuşma yapmıştır.

Cemiyet-i Akvam'ın merkezi ile ilgili tartışmalar komisyonda da uzun süre tartışılmıştır. Cemiyet-i Akvam komisyonu başkanı Woodrow Wilson söz hakkı alarak Cemiyet-i Akvam merkezi ile ilgili olarak görüşlerini ifade etmiştir. 3 Mayıs 1919 tarihli Sabah Gazetesi Woodrow Wilson'un cemiyetin merkezi ile ilgili şu görüşlerine yer vermiştir:

“Cemiyet-i Akvam merkezi büyük harbin hatıralarından uzak olmalı ve aynı zamanda tarafsız devletler arasından seçilmelidir. Bunun için savaş sırasında tarafsızlığını asla ihlal etmemiş olan İsviçre'den daha uygun bir yer bulunamaz. İsviçre halkının üç farklı ırktan olması, onun tarafsızlığını bir kat daha artırmaktadır. Ayrıca Cemiyet-i Akvam merkezi bir başkent olmamalıdır. Bu şekilde her türlü siyasi etkiden korunmuş olacaktır.”

Yukarıda belirtilen Başkan Woodrow Wilson'un beyanından da anlaşılacağı üzere kendi tercihinin Cenevre'den yana olduğunu konuşmasında açıkça ifade etmiştir. Ayrıca bu tercihinin makul sebepler ortaya koyarak izah etmeye çalışmıştır. Cemiyetin merkezinin neresi olacağı tartışmaları komisyon üyelerini ikiye bölmüştür. Fransa ve bazı küçük devletler Brüksel'in merkez olmasını desteklerken; İngiltere, ABD ve diğer üyeler Cenevre'yi desteklemişlerdir.

Barış konferansında bulunan Belçikalı üyeler Cemiyet-i Akvam merkezinin seçilmesi konusunda oylama yapılmasını talep etmişlerdir. Komisyon bu talebi kabul ederek oylamaya gitmiştir. Oylama sonucunda Cenevre on sekiz oyun on ikisini alarak Cemiyet-i Akvam'ın merkezi olmuştur.⁶⁵ Belçika hükümetinin bu karara tepkisi 2 Mayıs 1919 tarihli Sabah Gazetesi'nde yer almış ve gazete okuyucularına haberi şu şekilde duyurmuştur: “Cemiyet-i Akvam merkezinin Cenevre seçilmesi Belçika halkını derin bir hüzne sevk etmiştir”.⁶⁶

Cemiyet-i Akvam konusunda olduğu gibi cemiyetin merkezinin belirlenmesi konusunda büyük devletler arasında bir takım ihtilaflar yaşanmıştır. Geleneksel Avrupa diplomasisinde inisiyatif alma konusunda İngiltere ve Fransa arasında yaşanan rekabet burada da ortaya çıkmıştır. İngiltere ABD'nin de desteğini alarak Cenevre'nin Cemiyet-i Akvam'ın merkezi olmasını sağlamıştır.

⁶⁴Zaman, “Bürüksel Cemiyet-i Akvam Merkezi”, 22 Mart 1335(M:22 Mart 1919), Cumartesi, s.1.

⁶⁵Sabah, “Sulh Konferansı”, 3 Mayıs 1335(M: 3 Mayıs 1919), Cumartesi. s. 1; Serpil Sürmeli, “Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti – Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 25-26, Mayıs-Kasım 2000, s. 181-200.

⁶⁶Sabah , “Sulh Konferansı”, 2 Mayıs 1335(M: 2 Mayıs 1335), Cuma, s. 1.

Sonuç

İnsanoğlu tarihi süreç içerisinde milletleri felakete götüren savaş gibi büyük dramların önüne geçebilmek için birçok devleti içine alan uluslararası örgütler kurmaya çalışmıştır. Westfelya Barışı, Kutsal İttifak, Lahey Adalet Divanı gibi uluslararası kuruluşların hiç birisi insanların arzuladığı o barışı ve huzuru getirememişlerdir.

XX. yüzyılın başlarında o güne kadar yapılan barışı koruma çabalarının sonuçsuz kaldığı yaşanan I. Dünya Savaşı ile görülmektedir. Bu savaş ile insanoğlu yeniden büyük bir trajedi ve dramın içerisine çekilmiştir. 1917 Nisanında ABD Başkanı Woodrow Wilson dünyayı yeniden şekillendirecek, barışı ve huzuru getirecek 14 maddelik bir beyanname hazırlamıştır. Bu ilkelerden yola çıkarak Başkan Woodrow Wilson uluslararası yeni bir örgütün kurulması gerekliliğini ortaya koymuştur. İlk defa Paris Barış Konferansı'nda ele alınacak olan Cemiyet-i Akvam projesi Osmanlı Devleti ile birlikte yenilen devletlerde çok büyük beklentilerin oluşmasına neden olmuştur.

Cemiyetin kuruluşu ile ilgili her türlü gelişme İstanbul basını tarafından yakından takip edilmiştir. Fakat Cemiyet-i Akvam ile ilgili gelişmeler, ele alınış biçimi bakımından İstanbul basınına da bölmüştür. Bazı gazeteler başta Sabah olmak üzere hükümet yanlısı yayınlar yaparak izlenen birtakım yanlışlıkları savunurken; Zaman, Vakıf ve Alemdar gibi gazetelerin ülke menfaatleri doğrultusunda yayınlar yaptıkları görülmektedir. İstanbul basını Cemiyet-i Akvam'la ilgili gelişmeleri daha çok Batı basını üzerinden takip etmeye çalıştığı için konu ile ilgili gelişmeleri okuyucularına Batılı ajansların yorum ve açıklamalarıyla sunmak durumunda kalmışlardır.

Cemiyet-i Akvam ile ilgili İstanbul basınında çıkan haber ve yorumlar başlangıçta pozitifdir. Kurulacak bu uluslararası örgütün savaş sonrası dünyada barışı, huzuru, adaleti getireceği ve yenilen devletlerle daha adil bir antlaşma imzalamaya beklentileri vardır. Fakat çok geçmeden İstanbul gazetelerinde bu konudaki iyimser beklentiler yerini endişeye ve korkuya bırakmıştır. Sebebi ise, ABD Senatosunun Cemiyet-i Akvam üyeliğini onaylamaması ve bu ülkenin Cemiyeti Akvam'ın dışında kalmasıdır. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa Cemiyet-i Akvam örgütüne hâkim olacak ve bu organı geleneksel Avrupa diplomasisinin bir parçası haline getirecektir. Bundan sonraki süreçte Cemiyet-i Akvam emperyalist Avrupalı devletlerin elinde kendi ülke menfaatleri doğrultusunda kullandıkları bir siyasi figür haline gelmiştir. Uluslararası alanda güvenilirliğini kaybetmiş bir örgüt olarak Cemiyet-i Akvam gelecekte Avrupa'da kutuplaşmaların önüne geçemeyecek ve II. Dünya Savaşı'nın önlenmesinde üzerine düşen sorumluluğu yerine getiremeyecektir.

KAYNAKLAR

1-Gazeteler

Alemdar Gazetesi
İstiklal Gazetesi
Sabah Gazetesi
Tasvir-i Efkar Gazetesi
Vakit Gazetesi
Zaman Gazetesi

2-DiğerKaynaklar

- Falk, Richard Anderson, *Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Politikası*, Çev. Neşenur Domaniç- Nusret Ardan, Metis Yayınları, İstanbul 2004.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1990)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- Hasgüler, Mehmet B. - Mehmet Uludağ, *Uluslararası Örgütler: Devlet Merkezli Sistemde Çöküntü, Uluslararası Politikayı Anlamak Ulus Devletten Küreselleşmeye*, Der. Dağı, Zeynep, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2007, ss. 392-446.
- Çakmak, Haydar, *Uluslararası İlişkiler'e Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara 2007.
- _____, "Çatışma ve İşbirliğinin Dili" *Uluslararası Politikayı Anlamak, Ulus-Devletten Küreselleşmeye*, İstanbul 2007.
- Fromkin, David, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 1989.
- Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Atilla Kitabevi, Ankara 1993.
- Gürbüz, M.Vedat, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Willson ve Milletler Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, Mayıs- Kasım 2002, s. 87-99.
- Heywood, Andrew, *Küresel Siyaset*, Çev. Nasuh Uslu-Haluk Özdemir, Liberte Yayınları, Ankara 2013.
- Kissenger, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994.
- Knutsen, Torbjon L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul 2006.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2006.
- Potyemkin, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi, -Diplomasi Tarih-*, C. III, Çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2009.
- Ritzer, George, *Küresel Dünya*, Çev. Melik Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Nye, Joseph S. - David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Toklu, Vefa, *Uluslararası İlişkiler*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006.
- Ülger, Süleyman, *Paris Barış Konferansı'nın İstanbul Basını (Vakit, İstiklâl, Sabah, Tarık Gazeteleri)'na Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.

CUMHURİYETİ’NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ANALİTİK BAKIŞ

*THE ANALYTICAL TABLE DURING THE PROCESS FOUNDED REIMBURSED BY THE
TURKISH REPUBLIC OF RELATIONS BETWEEN TURKEY AND POLAND IN THE LIGHT OF
THE TURKISH PARLIAMENT BOOKS*

Yüksel KAŞTAN*

Özet

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında uzun bir tarihi süreç içerisinde kadim bir dostluk oluşmuştur. Her iki devlet arasında oluşan bu dostluk I. Dünya Savaşı’na kadar çeşitli evrelerde devam etmiştir. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na İttifak Devletleri yanında girmiş, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaşa son vermiştir. Ateşkes antlaşması hükümlerine aykırı olarak savaş sonrasında İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti’nin sınırlarını işgal etmiştir. Bu haksız işgal nedeniyle Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından Anadolu’da başlatılan Milli Mücadele’nin başarıya ulaşması sonucunda İtilaf Devletleri ile Lozan Barış müzakereleri başlamış ve 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. İşte bu antlaşmanın imzalandığı gün Polonya’nın Bern Büyükelçisi ile İsmet İnönü arasında başlatılan karşılıklı barış diyalogu neticesinde Türkiye ile Polonya arasında Dostluk, Ticaret ve İkamet olmak üzere üç adet anlaşma imzalanmıştır. Bu üç anlaşma TBMM’de 20.11.1923 tarihinde kanun teklifi olarak komisyonlara havale edilmiş, komisyonlardan gelen olumlu sonuçlar neticesinde 12.12.1923 tarihinde TBMM Genel Kurul’da görüşülerek kanunlaşmıştır. Bu üç anlaşma iki ülke arasında temel kabul edilerek daha sonraki süreçte imzalanan anlaşmalara kaynaklık etmiştir.

Bu çalışmanın amacı TBMM Tutanak Defterleri ışığında Lozan Barış Görüşmeleri sürecinde TBMM Lozan Barış Konferansı delegeleri ile Polonya’nın Bern Büyükelçisi arasında cereyan eden yazışmalar, iki ülke arasında karşılıklı imzalanan anlaşmalar ve TBMM’de Lozan Barış Antlaşması sonrası bu anlaşma metinlerinin görüşülmesi gibi konuları araştırarak iki ülke arasında imzalanan anlaşmalarının önemini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Polonya, Türkiye, dış siyaset, ilişki.

* Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kastanyuksel@hotmail.com

Abstract

Lehistan between the Ottoman Empire and formed a friendship in ancient a long historical process. I. friendship that formed between both states have continued in various stages until World War II. The Ottoman Empire entered the First World War alongside the Central Powers, it puts an end to the war with the Armistice Treaty with the Allies on October 30, 1918. Allies after the war in contravention of the provisions of the ceasefire agreement has invaded the borders of the Ottoman Empire. This is due to the unjust occupation by Mustafa Kemal and his friends as a result of reaching the national struggle's success started in Anatolia, the Allies began peace talks with the Lausanne Peace Treaty of Lausanne was signed on July 23, 1923. That's the day of signing this treaty on mutual peace dialogue initiated as a result of Poland's Ambassador in Berne, with İsmet İnönü friendship between Turkey and Poland, it has signed three agreements, including trade and residence. These three agreements in Parliament has been referred to the commission as a law proposal on 20/11/1923, on 12/12/1923 As a result of my death results from the commission discussed in the Parliament General Assembly has enacted. These three agreements have already lead to an agreement signed between the two countries at a later process was considered essential.

The aim of this study Parliamentary Record Book in the process of peace negotiations in Lausanne in the light of Parliamentary Conference of Lausanne delegates and that took place between the Polish Ambassador in Berne, correspondence between the two countries after bilateral agreements signed and the Parliament in the Lausanne Peace Treaty investigating issues such as the discussion of the agreement text two countries it is to demonstrate the importance of the agreement signed between.

Keywords: Poland, Turkey, foreign policy, relations.

Giriş

Türklerle Polonyalıların tanışmaları 13. yüzyılda Moğol-Tatar ordularının bölgeye gelmeleri başlamış, Altınordu Devleti zamanında Tatar ve Karay Türklerinin Litvanya ve Polonya'ya gelerek yerleşmeleriyle halklar arasındaki ilişkiler devam etmiştir.¹ Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile Türkler ile Avrupalılar arasında siyasi ilişkiler başlamıştır. Selçuklu Devleti zamanında ilişkiler Haçlı seferleri nedeniyle beklenen ölçüde olmamış, daha ziyade karşılıklı dengeler üzerinde kurulmuştur. Zajaczkowski'nin 1971 yılındaki eserinde belirttiği üzere kendisi bir Ortaçağ Tarihçisi olan Franciscain Rahibi Wadding'in 1324 yılında Litvanya'da bir Han'ın memleketinden gelen ve ibadetlerinde Asyalı bir dil kullanan İskitlerin yaşadığı belirtilmiştir.²

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sonrasında hızlı bir şekilde Balkanlar ve Karadeniz'in üst bölgesinden Avrupa'ya doğru genişlemesi doğal olarak Polonya'yı da rahatsız etmiştir. 1387 yılında Boğdan Prensi Petro'nun Polonya-Litvanya Krallığı'nın himayesine girmesiyle Osmanlı- Devleti ile Polonya-Litvanya Krallığı'nın sınırına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti ile Polonya Krallığı arasında ılımlı bir denge siyaseti sürmüştür.³ 1396 yılında gerçekleşen Niğbolu Savaşında Polonyalılar Osmanlı Devleti'ne karşı Macarları desteklemişlerdir.⁴ 1410 yılında bölgede yer alan mücadelelerde

¹ Sabire Arık, *Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi*, KÖKSAV Yayınları, Ankara 2010, s. 159-160.

² Fahir Armaoğlu, "Avrupa Politikası'nda Polonya (Bir Tarihî Perspektif)", *Belleten*, Cilt LVII, Sayı 218, Nisan 1993, s.285; Sabire Arık, agy, s. 161.

³ Muhsin Kadioğlu, *Polonya'da Türk İzleri*, Postiga Yayınları, İstanbul 2011, s.106.

⁴ Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Boyunca Osmanlı Polonya İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 1985,s.251.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

Tatar süvarileri Polonya- Litvanya tarafında yer almışlardır.⁵ Osmanlı Devleti ile Polonya arasındaki ilk resmi irtibat 1414 yılında Polonya Kralı Wladyslaw Jagiello'nun Padişah I. Mehmet'e elçi göndermesiyle başlamıştır.⁶ Bu durum Osmanlı Devleti'nin güçlü oluşu ile Avrupa devletleri arasındaki siyasi mücadelelerden kaynaklanmıştır.⁷

Polonya 1444 yılındaki Varna Savaşı'nda Macarlara yardım etmesine rağmen savaş sonrası tekrar Osmanlı Devleti'ne siyasi olarak elçi göndermeye devam etmiştir.⁸ Osmanlı Devleti'nin Yüksel Dönemi içerisinde de Polonya ile ilişkiler devam etmiş, hatta Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1552 tarihinde yapılan "*Namei Hümayun*" ile Polonya'ya dostluk teminatı verilmiştir. Bu teminatta Hürrem Sultan'ın önemli olduğu belirtilmektedir.⁹ Hürrem Sultan'ın himayesinde Polonyalılar İstanbul'a gelerek bazı eserler vermiştir. Polonya'da Osmanlı vesikalarının tercümesini yapan uzmanlar yetiştirilmiş ve Osmanlı ile yakından ilgilenilmiştir.¹⁰

Polonya 1620 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı Boğdan seferine çıkmıştır. Polonya savaş sonrasında yenilince 1630 yılında yapılan anlaşma ile Kırım Hanlığı'na vergi vermeyi kabul etmiştir. Ancak buna karşılık Osmanlı Devleti de Polonya'yı Tatarlardan koruyacaktır.¹¹ Yaklaşık kırk yıl sonra iki ülke arasında meydana gelen bir başka savaş Polonya tekrar kaybetmiş ve 1672 senesinde yapılan Bucaş Antlaşması gereği Osmanlı Devleti'ne her yıl 22 bin altın ödemeyi, Podolya ve Ukrayna'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Ancak daha sonra her iki ülke arasında 1676 yılında yapılan başka bir anlaşma gereği ödenen yıllık 22 bin altın kaldırılmıştır.¹²

Osmanlı Devleti ile Avusturya, Venedik, Lehistan arasında yapılan savaş Osmanlı Devleti kaybedince bu devletlerle 1699 yılında Karlofça Antlaşması yapılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti ile Polonya arasında tekrar bir barış dönemi başlamıştır. 1711 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Prut Savaşı'nı Osmanlı Ordusu kazanmış ve yapılan anlaşma maddeleri içerisinde Rusya'nın Polonya'nın içişlerine karışmayacağı da yer almıştır. Osmanlı Sultanı III. Ahmet Polonya Kralı II. Auguste'ye 26 Ağustos 1714 tarihinde göndermiş olduğu Namei Hümayun'da iki ülke arasındaki dostluğun devamı vurgulanmıştır.¹³ Rus Çarı I. Petro ülkenin dış siyasetini sıcak denizlere

⁵ Ananiasz Zajaczkowski, *Polonya'da Türk Menşeli Etnik Unsurlar*, Çev. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971, s. 35-36.

⁶ Akdes Nimet Kurat, "*Türk Diplomasisi ve Polonya Merkez Arşivindeki Türkçe Vesikalara Ait Lehçe İki Eser*", *Belleten*, XXX, 119, Ankara 1966, s.444.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 1995, s. 481; Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*: An Annotated Edition of Ahdnflmes and Other Documents, Leiden, 2000.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, III, Birinci Kısım, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.184-185; Jan Reyhman, *Polonya İle Türkiye Arasındaki Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*, Ankara Polonya Büyükelçiliği Yayınları, Ankara 1964, s.1-8.

⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, agy, s. 480-481; B. Sıtkı Baykal, age, s. 251.

¹⁰ A.Nimet Kurat, agy, s. 440; Dariusz Kolodziejczyk "*Komşuluktan Kardeşliğe: Osmanlı- Polonya ve Türkiye- Polonya Tarihi İlişkilerinden Birkaç Manzara*", *600.Yılında Türkiye Polonya İlişkileri Sempozyumu*, 5 Mart 2014, Ankara, s.36.

¹¹ Neşe Talu Yüce, *Özgürlük Peşinde Polonya*, DTCF Yayınları, Ankara 2004, s.35-36; Hacer Topaktaş, "*Osmanlı-Leh İlişkilerinde Realpolitik ve Retorik Bir XVIII. Yüzyıl Değerlendirmesi*", *600.Yılında Türkiye Polonya İlişkileri Sempozyumu*, 5 Mart 2014, Ankara, s.50.

¹² İ.Hakkı Uzunçarşılı, agy, s. 424-427; Selmin Kangal, "*Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler*", *Savaş ve Barış 15-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri*, Ankara, 1999, s. 21-35; Kemal Çiçek, Hasan C. Güzel, S. Koca, "*1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler*", *Türkler*, C. IX, Ankara, 2002, s. 679-685.

¹³ S. Jerzy Latka, *Polonya Türkiye*, Çev. Bogumita choch-linska-Mustafa Turhan, İstanbul 2003, s.3; Nigar Anafarta, *Osmanlı İmparatorluğu İle Polonya Arasındaki Münasebetler İle İlgili Tarihi Belgeler*, İstanbul

inme olarak belirlemesi sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir tutum sergilemeye başlamıştır. Böylece Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bu süreçte savaşlar takip ederken, aynı zamanda Rusya Polonya'nın iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Bu durum Türklerle Polonyalıları birbirine yakınlaştırmıştır.¹⁴

Zaman içerisinde Polonya dış siyasette Rusya'dan başka Avusturya ve Prusya'nın da nüfuz alanına girmiş ve ülke 1772 yılında bu üç ülke arasında paylaşılmıştır.¹⁵ Polonya 1793 yılında Rusya ile Prusya arasında yeniden bölünse de bu bölünmeyi Osmanlı Devleti tanımamıştır.¹⁶ Osmanlı Devleti, Polonya Ordusundan Ruslara karşı Mart-Kasım 1794 tarihlerinde isyan eden Polonyalı General Kosciuszki'ye yardım etmiştir. Polonyalılar bağımsızlıklarını yeniden kazanarak devletini kurabilmek amacıyla Ruslara karşı 1831, 1848 ve 1863 yıllarında isyan etseler de başarılı olamamışlardır. Bu isyanlar sonrası zor durumda kalan birçok Polonyalı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.¹⁷ Polonyalı mültecilerin iadesi söz konusu olunca da, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecit kendisine sığınan Polonyalılar için “*Tahtımı veririm, başımı veririm fakat devletime sığınanları asla geri vermem*” demiştir.¹⁸ Bu zorlu süreçte Polonya'dan Osmanlı Devleti'ne sığınmacılar gelmeye başlamıştır. 19.Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak mühendis, teknisyen, doktor ve diğer mesleklerden gelen birçok Polonyalı Osmanlı Devleti'nde çalışmıştır. Topçu, haritacı, matematikçi, veteriner, öğretmen, ressam, bilim, sanat vb. meslek dallarındaki bu kişiler Osmanlı Devleti'nin sanayisinin gelişmesinde katkı sağlamışlardır.¹⁹

Örneğin Mithat Paşa'nın Tuna vilayetlerinde açmış olduğu Sanayi Mektepleri Polonyalı ve Macar mülteci öğretmenler sayesinde gerçekleşmiş, İstanbul-Trabzon arasındaki yol Polonyalı uzmanlarca yapılmış, Orzechowski 1865 yılında İstanbul'da salgın halde bulunan kolera tedavisinde etkili olmuş, Pszyblski 1867 yılında Osmanlı Matbuat Bürosunu kurmuştur. Ayrıca Polonya'nın ünlü şairi Adam Mickiewicz ile beraber Prens Adam Czartoryski ve Maurice Mochnacki gibi kişiler Avrupa'da Osmanlı lehinde propaganda çalışmaları gerçekleştirmiştir. Polonya Cumhuriyeti kurulunca Osmanlı Devleti'ndeki birçok Polonyalı ülkesine geri dönmüş, bir kısmı ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. İstanbul'da Polonezköy Polonyalıların bir yerleşim yeridir.²⁰

17. Yüzyılda İstanbul'da Lehistan-Ermeni ticaret evleri inşa edilmiş, Polonya'dan Osmanlı Devleti'ne hububat, buradan da Polonya'ya silah, at koşumu, halı, tütün ve portakal gönderilerek iki ülke arasında ticari ilişkiler geliştirilmiştir. İki ülke arasında kültürel ilişkileri de geliştirmek amacıyla 18. Yüzyılda İstanbul'da bir Polonya Okulu açılmıştır. Polonyalılar 19. Yüzyıldan itibaren bilimsel ölçekte Türk dili ve tarihi ile ilgili araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Antoni Muchlinski,

1799, s.19; Halil İnalçık, “*Sunuş*”, 600. Yılında Türkiye Polonya İlişkileri Sempozyumu, 5 Mart 2014, Ankara, s.22.

¹⁴ S. Jerzy Latka, age, s.3; Selçuk Duman, “Atatürk Dönemi Türkiye Polonya İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 38,2003,s.91; A. Muhtar Ataç, *Polonya*, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, 1963, s.14-15.

¹⁵ Muhsin Kadioğlu, a.g.e, s.126; Sabire Arık, “*Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)*”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 38, Ankara, 2005, s.232, 236; Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK, Ankara, 1994, s.58.

¹⁶ Jan Reyhman, “*1794 Polonya İsyanı ve Türkiye*”, *Belleten*, XXXI, 121, Ankara 1967,s.85; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK, Ankara, 2008, s.105-107.

¹⁷ Muhsin Kadioğlu,age,s.129; Selçuk Duman,age,s.92; Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.

¹⁸ Taha Toros, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri*, İstanbul Yayınları, İstanbul 1983,s.20.

¹⁹ Danuta Chmielowska, *Polonya'da Atatürk İmajı*, TTK Yayınları, Ankara 1994,s.2497; Ömer Kürkçüoğlu, *Siyasi Tarih*, I. Ünite, (Ed.Çağrı Erhan-Esra Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.11-12.

²⁰ Sabih Alaçam,,Etem E.Deriş, *Polonya*, Işık Matbaası, İstanbul 1945,s.25,28,32; İlber Ortaylı , “*Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu*”, Haz: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Akademi Yayınları ,İstanbul 2007,s.80; S. Jerzy Latka, age, s.6.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

Jan Reychman, Edward Piekorski ve Ananiaz Zajalczkowski gibi kişiler bu araştırmacılar arasında bazılarıdır.²¹

Birinci Dünya Savaşı'nda Polonyalılar halkını korumak ve devletini kurmak amacıyla İtilaf Devletleri'nin yanında yer almıştır. Polonya temsilcilerinden oluşan "Milli Komite" 15 Ağustos 1917 tarihinde Lozan'da kurulmuştur. Daha sonra Paris'e yerleşen bu Milli Komite'yi Batılı ülkeler resmi Polonya örgütü olarak tanımıştır.²² Böylece Polonya'da 1918 sonrası yerel yönetimler kurulmaya başlayarak Polonya Cumhuriyeti 1918 yılında resmen ilan edilmiştir.²³ Polonya'da ilk Cumhurbaşkanı Mareşal Jozef Pilsudski'dir.²⁴ Ülkede 1921 yılında Anayasa kabul edilmiştir. Polonya Cumhuriyeti kurulduktan sonra Avrupa'da bir süre savaş sonrası durulma ve siyasi antlaşmaların yapıldığı dönem başlayacaktır. Bu dönemde Polonya'nın Rusya ile Baltık Bölgesi ile ilgili sorunları başlayacak ve daha sonraki süreçte devam edecektir. Polonya, devletin kurulmasında kendilerine destek veren Fransa ve İngiltere'nin dış siyaseti ile ortak hareket ederken, aynı zamanda Türkiye ve Balkan ülkeleri ile de siyasi ilişkilerini sürdürecektir.²⁵

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerine yardım amacıyla Güneydoğu Polonya ve Batı Ukrayna Cumhuriyeti içerisinde yer alan Galiçya Cephesi'nde de savaştı.²⁶ 20 Şubat 1922 tarihinde Daily Telgraph gazetesinde çıkan bir habere göre her iki ülke arasında Fransa'nın arabuluculuğu ile gayri resmi görüşmeler başlamıştır. Buradaki temel amaç Türkiye Polonya arasında ilişkilerin yeniden düzelmesi ile olası bir Rus saldırısının önüne geçmektir.²⁷

Yeni kurulan Polonya Cumhuriyeti'nin yöneticileri derhal uluslararası siyasi ilişkilerle başlamıştır. Yöneticiler bu süreçte TBMM Hükümeti temsilcileri ile İtilaf Devletleri arasında gerçekleşen Lozan müzakerelerini yakından izlemiştir. Polonya basını bu Lozan görüşmelerine oldukça önemli bir yer ayırırken görüşmeleri Polonya'nın yakın takibine de değermiştir. Özellikle Emperyalist devletlere karşı başlatılan Milli Mücadele, Atatürk'ün liderlik özelliği, mücadeleliliği, bağımsızlık mücadelesi veren, verecek olan milletlere örnek oluşu, ülke içinde ve ülke dışında kazandığı büyük itibar, sevgi, saygı Polonya halkı tarafından büyük ilgi görmüştür. Polonya Cumhurbaşkanı Stanislaw Wojciechowski'nin yaveri 26 Kasım 1922 tarihinde İsmet Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette yaver Polonya'nın Türkiye ile iyi ilişkiler kurma talebini iletirken, İsmet Paşa da kendilerinden Lozan müzakerelerinde İtilaf Devletleri'ne etkide bulunmalarını istemiştir.²⁸

²¹ Abrahamowicz Zygmunt, "Polonya'da Türkoloji Başarıları ve Gelecekteki Gelişimi İle İlgili Bazı Sorunlar", Çev. Tüten Özkaya, *Belleten*, LI, 200, Ankara 1987, s.1003-1005.

²² İrfan Ünver Nasrattinoğlu, *Bir Türk'ün Gözüyle Bugünkü Polonya*, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Yayını, Ankara 200, s.18; İhsan Şerif Kaymaz, "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt, 23 (67-68-69), Ankara, 2007, s.145-174.

²³ Neşe Talu Yüce, age, s.102; Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998, s.391.

²⁴ Danuta Chmielewska, age, s.2499.

²⁵ Komisyon, *Yeni Polonya*, Ankara Polonya Büyükelçiliği Yayını, Ankara 1947, s.9; Margaret Macmillan, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çevr. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003, s.207-228.

²⁶ Lehistan'dan Bugünkü Polonya'ya, Polonya Büyükelçiliği Yayını, Ankara 2001, s. 15; "Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray", *Koninklijke Brill NV*, Leiden, 2003, s. 245-256.

²⁷ Polonya Basınında Atatürk ve Türkiye (1919-1938), Çevr. Ö. Aydın Süer, Tiydem Yayınları, Ankara, 2012, s.164.

²⁸ İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyasetine gönderilen 27 Kasım 1922 tarihli yazı Bkz. Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, TTK, Ankara, 1990, s.136-138.

Türk Yunan Savaşı sırasında Polonya Kızılhaçı Türkler için tıbbi yardım toplamış ve bu yardımları Ankara'ya ulaştırmak için gerekli girişimlerde bulunmuştur. İstanbul'da bulunan Polonya temsilciliği Mustafa Kemal'e annesinin vefatı nedeniyle üzüntülerini bildirmesi her iki ülke yöneticilerini biraz daha yakınlaştırmıştır.²⁹

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Türkiye ile Polonya arasında gerçekleştirilen Dostluk Antlaşması ile iki ülke arasında siyasi ilişkiler başlamıştır.³⁰ Kısa bir süre sonra yine iki ülke arasında dostluk, ticaret ve oturma anlaşmalarının nüsha sayılarının artırılmasına 11 Ekim 1923 tarihinde yapılan bir anlaşma ile karar verilmiştir.³¹ 6 Aralık 1923 tarihinde Polonya bu anlaşmayı onaylamıştır.³² Her iki ülke arasında yapılan siyasi anlaşmalar sonrasında Türkiye Varşova'ya ilk Türk Büyükelçisini göndermiştir.³³ Polonya'ya gönderilen büyükelçilerden biri de Türk Edebiyatı'nın önde gelen şairlerinden Yahya Kemal Beyatlı'dır. Her iki ülkedeki Büyükelçiler karşılıklı kültürel ilişkilere ciddi katkı yapmışlardır. Hatta Türkiye, Polonya Büyükelçilik binasının yapılması için arsa bağışlamış, Başbakan İnönü tarafından Polonya Büyükelçisi Günther'e arsanın tapusu verilmiştir.³⁴

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SIRASINDA İSMET İNÖNÜ İLE MODZELEFSKI ARASINDAKİ YAZIŞMALAR

Lozan Görüşmeleri sırasında Türk Heyeti I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sonrasında itilaf Devletleri ile barış antlaşması görüşülmesini sürdürürken aynı zamanda yeni kurulan TBMM Hükümeti'nin diğer devletlere ilişkilerini de tesis etmeye çalışmışlardır. İşte bu ülkelerden biri Polonya'dır. Lozan'da İsmet İnönü ile Lehistan Bern Elçisi Modzelefski arasında yapılan yazışmalardan ne denli diplomasi mücadelesi verildiği ve her iki ülke arasındaki ilişkilerin diplomasi geleneğine göre temellendirildiği görülmektedir. Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan hemen sonra İsmet Paşa 23 Temmuz 1923 günü Lehistan'ın Bern Elçisi Modzelefski'ye bir telgraf gönderir. İnönü burada Türkiye ile Lehistan arasında o günkü tarih ile imzalanan İkamet Anlaşma metninin üçüncü maddesinin anlamını açıklamak için 23 Şubat 1914 tarihli Türk Kanunu'nun belirtilen tarihten geçerli olarak Türkiye'de yabancıların bazı sanayi yapımı hususundaki kazanılmış hukuki haklarının korunmasına dair olan geçici maddenin özet metnine yer verir. İnönü telgrafında 23 Şubat 1914 tarihli Kanunun geçici maddesi: İşbu kanunun tarihi yayınında avukat ve hekim ve eczacılık ve mühendislik ve öğretmenlik meslek ve sanatlarıyla uğraşan ve şikâyet dilekçeleri, gazete ve mecmua yayımlayan yabancıların kazanılmış hukuki hakları kanun ve kuralları devlete tabi şartıyla saklı olduğunu belirtir.³⁵ Modzelefski ise İnönü'ye gönderdiği telgrafta Türkiye'de bazı sanayinin yapımı için yabancıların 23 Şubat 1914 tarihinde sahip oldukları hukuku kazanılmış haklarının saklı olduğuna Türk Kanunu'nun geçici maddesinin bildirileceğini söyler. Modzelefski, söz konusu

²⁹ BOA, (HR.İM.), D.N.66, G.N.19, B.N.19-1; BOA, (HR.İM.), D.N.67, G.N.15, B.N.15-1; Danuta Chmielowska, agy, s. 2497-2501.

³⁰ Mihin Eren, "Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde Bulunan Türkiye-Polonya Münasebetlerine Dair Bazı Eserler", *Belleten*, XXIX, 113-116, Ankara 1965, s.363; Danuta Chmielowska, age, s.2498; "1945'den Beri Polonya'da Türk Tarihiyle İlgili Çalışmalar", *Belleten*, C. XXVIII, Ankara, 1964, s. 109-112.

³¹ BCA, 30.10.00.00.245.657.2.

³² BCA, 30.10.00.00.245.657.1.

³³ Jan Reychman, *Polonya İle Türkiye Arasındaki Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*, Ankara Polonya Büyükelçiliği Yayınları, Ankara 1964, s.19.

³⁴ Mihin Eren, age, s.363; İrfan Ünver Nasrattinoğlu, age, s.163-164; Hasan Korkut, "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Çalışmalar", *TALİD*, C. 1, S. 2, İstanbul, 2003, s. 491-511.

³⁵ TBMM Tutanak Defterleri, 2.Devre, Cilt 4, İçtima Senesi 1,66.İçtima, 12.12.1923, s.185; BCA, 030/10/218/474/ 11; Jan Warunkiewicz, *Polonya-Türkiye Antlaşmasının Temelleri*, *Resimli Mecmua Lehistan (Polonya) Sanayi ve Türkiye*, s.72; Danuta Chmielowska, "The Stand of Polish Government Towards the Stabilization of Turkey After the Versailles Treaty, Lausanne Conference in 1923", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.705-709.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

maddenin Lehistan ve Türkiye arasında imzalanmış bugünkü tarihli İkamet Anlaşma metninin üçüncü maddesinin uygulanmasında göz önüne alınacağını bildirir.³⁶

Modzelefski 23 Temmuz 1923'te Hariciye Vekili ve Delege Heyeti Başkanı İsmet Paşa'ya cevabi bir telgraf gönderir. Telgrafta Lehistan ile Türkiye arasında o günkü tarihle imzalanmış İkamet Anlaşma metninin, taraflardan her birinin halkının diğerinin arazisinde şehir ve kasabalar dâhilinde taşınmaz mallarının korunmasına dair olan beşinci maddesinin uygulanmasında, Hükümet yetkililerinin karşılıklı görüşmeleri şartıyla, gayrimenkule sahip olmak veya işletmesi için Türk halkı tarafından beyan edilecek istekleri büyük gayretle tetkik etmeyi taahhüt ettiği yer alır. Modzelefski Lehistan halkının Türk arazisinde şehir ve kasabalar dâhilinde asla taşınmaz mal sahibi bulunmamasını meselesini Türk halkının şehir ve kasabalar dâhilinde taşınmaz mal sahibi olmaları için lazım gelen karşılıklı anlaşmanın olmamasının Lehistan Hükümetince yeterli haklı sebep olarak beyan edilemeyeceğini ifade eder. Kendisi Türk Hükümetinin Lehistan halkından birinin şehir ve kasabalar dâhilinde taşınmaz mala sahip olmasına muhalefet edeceğini belirtir. Böylece taşınmaz mal sahibi olma meselesinde Türkiye Hükümeti tarafından Lehistan halkı yararına verilmiş olan ruhsatnamelerin adedinin Lehistan Hükümetince göz önüne alınmayacağını ve Lehistan Hükümetinin Türk halkının isteklerini daima aynı hayırseverlikle tetkik edeceğini yazar.³⁷

İsmet İnönü ise Modzelefski'ye 23 Temmuz 1923'te cevabi bir telgraf gönderir. Bu telgrafta taraflardan her birinin halkının, diğerinin arazinde, şehir ve kasabalar dâhilinde taşınmaz mal sahip olmaları hususunda İkamet Anlaşma metninin 5. Maddesinin uygulanmasından hükümet yetkililerinin karşılıklı görüşmeleri şartıyla, Lehistan halkı tarafından Türkiye arazisinde şehir ve kasabalar dâhilinde arazi elde etmek veya işletmek maksadıyla kendisine arz edilecek olan isteklerinin memnuniyetle inceleneceği taahhüt edilir. İnönü telgrafında ayrıca Türk halkının Lehistan arazisinde şehir ve kasabalar dâhilinde asla taşınmaz mal sahibi bulunmaması durumunu, Lehistan halkının şehir ve kasabalar dâhilinde taşınmaz mal sahibi olmaları için lazım gelen karşılıklı anlaşmanın olmamasını Türk Hükümetince yeterli haklı sebep olarak beyan edilemeyeceğini yazar. İnönü Lehistan Hükümeti'nin Türk halkından birinin şehir ve kasabalar dahilinde taşınmaz mal sahip olmasına muhalefet ettiğini, halbuki taşınmaz mal elde etme hususunda Lehistan Hükümeti'nin Türk halkı yararına verilmiş olan ruhsatnamelerin adedinin Türk Hükümetince göz önüne alınmayacağını ve Türk Hükümeti'nin Lehistan halkının isteklerini daima aynı hayırseverlikle tetkik edeceğini yazar.³⁸ *Gerek* İsmet İnönü gerek se Modzelefski'nin karşılıklı telgraflarında aynı konu ele alınmış ve her iki taraf konu ile ilgili kendi ülkeleri adına birbirlerine taahhütte bulunmuşlardır.³⁹

İnönü ve Modzelefski arasındaki bu yazışmadan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti zamanında yapılan anlaşmaların yeni kurulan devletle de devam ettirilmek istendiği, Türkiye BMM Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nin bir devamı gibi idrak edildiği, bu nedenle 1914 yılında yapılan anlaşmanın geçerli olacağı görülmektedir. Doğaldır ki tarihi uzun zaman dilime bağlı bu iki devlet arasındaki ilişkiler genç cumhuriyetler arasında da inşa edilmeye çalışılmaktadır. Burada 1914 yılında

³⁶ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre, Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.185; İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyaseti 'ne gönderilen 22 Nisan 1923 tarihli yazı Bkz. Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, II, TTK, Ankara, 1994, s.205-206,2016-217; Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, Hariciye Vekâletine gönderdiği 30 Nisan 1923 tarihli yazısında Polonya'nın Dersaadet Heyet-i Murahhasasını lağv ettiğini bildirmiştir. BOA, (HR.İM.), D.N.8, G.N.88, B.N.88-1; BOA, (HR.İM.), D.N.72, G.N.34, B.N.34-4; Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya gönderilen 24 Nisan 1923 tarihli yazı Bkz. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, II, s.211-212; Jan Warunkiewicz, "Rusya ve Almanya'ya Karşı Türkiye", *Resimli Mecmua Lehistan Sanayi ve Türkiye*, Ankara, 2006, s.s.86-87.

³⁷ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.186

³⁸ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.186.

³⁹ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.187-188.

bahsedilen haklar ikamet ile ilgili olanlardır ve her iki devlet arasında yapılan İkamet Anlaşması bu hakları da deruhte etmektedir.

Burada yeni kurulan TBMM Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı bir subaydır. Kendisi hayatı boyunca askeri okullar ve savaş meydanlarında olan bir kişidir. İsmet Paşa ve diğer Türk delegelerin yeni kurulan bir devlet olmasına karşın ne denli anlaşmasalar da titizlik gösterdiği, anlaşılmayan konuların ısrarla anlaşılması için gayret gösterdiği, her adımın gerek delegelerle ve gerekse Ankara ile irtibat kurarak görüşüldüğü, maddelere bakıldığında sanki yıllardan beri Dışişleri personeliymiş gibi kararların alındığı görülecektir. Bu durum aynı şekilde Polonya temsilcileri için de geçerlidir. Zira Polonya da yeni kurulan bir cumhuriyetti.

Buradan anlaşılmaktadır ki tarihte devlet geleneği olan cihana hükmetmiş devletleri mirasçıları da bu devlet geleneğini sürdürmekte, devlet titizliğini, egemenliği, halkının çıkarlarını, karşılıklılık ilkesinin gözetilmesini, atideki haklarını korumasını bilmektedir. Milli Mücadele sonrası bu anlaşmayı yapan heyet en zor şartlardan bu noktaya gelerek buna benzer anlaşmaları yapmışlardır.

TBMM'DE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SÜRECİNDE POLONYA İLE İMZALANAN ANTLAŞMALARIN GÖRÜŞÜLMESİ

Lozan Barış Antlaşması sırasında Polonya ile imzalanan Dostluk, Ticaret ve İkamet Anlaşma metinleri TBMM'nin Dışişleri ve İktisat Encümenlerinde ayrıntılıca görüşülmüştür. Encümenlerin hazırladığı raporlarda bu üç anlaşmadan ilkinin Dostluk Antlaşması oluşturur. Antlaşmanın birinci ve ikinci maddesinde; Türkiye ve Lehistan arasında pek uzun yıllardan beri tarihî bir zaruret neticesi olarak kurulamayan diplomasi münasebatının devletler hukuku esaslarına uygun olarak yeniden tesis edileceğini ve bu iki devlet içinde mümkün olmayan ihlâlin yerini, sulh ile samimî ve ebedî bir dostluk alacaktır. Ayrıca Lehliler pekiyi bilmelidirler ve takdir etmelidirler ki, kendilerine yeniden uzanan Türk elinin samimiyet ve dostluğu hem tarihî hem de sağlam ve sürekli olduğu belirtilir.⁴⁰

Raporlarda tarihin Lehistan'ın üç kere taksimine şahit olduğu, her üçünde de Türkün asil ve yüksek sesini uluslararası haksızlığa karşı protestosunu beklediği gibi duyurduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca Leh göçmenlerine Türkiye'nin bütün kapılarını daima açık tuttuğu, bu kadarla da kalmayarak Türk Devleti'nin Lehistan'ın taksimini ima yolu ile bile tasdikten sakındığı, taksim eden devletlerle olan dostluğuna rağmen, Lehistan topraklarına konsololar göndermekten daima çekinmediği ifade edilmiştir. TBMM'sinde Encümen tarafından meclise gönderilen anlaşmanın iki genç cumhuriyetin ortak ve içten temennilerini ifade eden, yine tarihin derinliklerinden aldığı kuvvetini halin ve istikbalin ve inkişafında istihdam eden bir dostluk anlaşması olduğu kanaati vurgulanarak kabul etmiştir.

Lozan'da Lehistan Hükümetiyle Türk Hükümeti arasında hazırlanan ikinci anlaşma on beş maddelik Ticaret Anlaşma metniyle ona eklenen bir protokolden ibarettir. Bu anlaşma metni TBMM'de İktisat Encümenine sevk edilmiştir. İktisat Encümeni, Türk Milleti istikbalinin metanetini, iktisadiyatının inkişaf ve emniyetinde gördüğünü ifade ederek Ticaret Anlaşma metnini hemen incelemeye almıştır.

İktisat Encümeni raporunda ilkönce söz konusu anlaşma metnini Lozan'da imzalanan Ticaret Anlaşma metniyle karşılaştırdıklarını, çünkü Lozan Barış Yazılı belgesine sonradan ortaya çıkan zaruretler nedeniyle imzalanmış eklemeler yapılmıştır. Burada imzalanan ilk Ticaret Anlaşma metninde en fazla izin yetkisine sahip millet uygulamasını âkitlere vermiş oldukları için, bu yeni Anlaşma metninde tanınacak her hangi fazla bir müsaade kendiliğinden onlara da verilmiş olacağını yer alır. Encümenin bu konudaki incelemeleri sonucu vardığı neticeye göre anlaşmada yer alan geçerlilik müddetinin beş seneden bire inmesi, genel eşyalar, afyon ve diğer zehirli eşya ve mallara ilişkin yasaklama haklarının bu anlaşma metniyle herkese açık hale geldiğini belirtir. Ayrıca metinde

⁴⁰ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.188-189.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

yasak ve sınırlamaların yer aldığı eşyaların yurtdışında sergisi vasıtasıyla maddenin genişletilmesi gibi milletin arzusuna karşılık gelen kayıt ve hatırlatmanın yenilenmesinin mevcut olduğu yer alır. İlk Ticaret Anlaşma metninde mevcut olmayan ve seyyar ticaret memurlarına yalnız hüviyet kâğıtlarında yer alan tüccar ve sanayiciler için muamele yapmak hakkını veren üçüncü maddenin ikinci fıkrasıyla, herkese açık borçların düzenlenmesi için memleketten para ihracına müsaade verilmiş olan onuncu maddedeki karşılıklılık esasına rağmen, encümen bunların lehten fazla aleyhte çıkması akla gelebilen kayıtlar olarak görüldüğü belirtilir. Çünkü encümen anlaşmada resmî ve görünüşte olduğu gibi karşılıklılık olmakla beraber iki memleketin sanayi durumuna ve ticaretindeki eşitlik bu görünüşte olduğu karşılıklılık ilkesi her iki tarafa karşılıklı heyet esasına göre temin edemeyecek olmasının endişesinde olduklarını ifade eder.

Encümen raporunda ayrıca onuncu maddenin her türlü borcun düzenlenmesi için para ihracına müsaade etmesi, istikbalde her hangi bir kambiyo buhranına karşı almaya mecbur kalınması halinde serbestimizi daha şimdiden az çok kayıt eder olduğu için gelecekte bir engel olması ihtimalinin var olduğu belirtilir.

Encümen, ikinci olarak bu anlaşma metni milletin hayatı yaşamına elzem olan kaynakları muhafaza ettiğini, ekonomik faaliyetlerini koruduğunu, tekel hakkını devam ettirdiğini, yasaklama ve sınırlamaları içerdiğini belirtir. Encümen ilaveten ülke içindeki eşyayı hariciyeye sergilenmesi, altın ihracının yasaklanması, emniyeti devlete ilişkin sebeplerden ve sıhhi kanunlardan doğan yasaklama ve kayıtlar hususlarında devleti asla bağlamadığı gibi ticaret hududunda ve Türkiye'den son anlaşma ile ayrılan memleketlerle yapılan ve yapılacak olan gümrük tarifeleri hususlarında tam serbestliği koruduğunu ifade eder.

Encümen, üçüncü olarak iki devleti karşılıklı bağlayan anlaşma metninin diğer maddeleri bütün devletlerin ticaret anlaşma metinlerinde görülen maddelerim, kayıtların aynısı olduğunu, bunun da delegelerin istiklâl hususunda ne kadar kıskanç, iktisadiyat için ne kadar ileri görüşlü olduğuna değinir.

Encümen Lehistan Hükümetiyle Türkiye arasında asıl olan metnin Fransızcasının memleket ve memurlar için muteber olacak şekilde Türkçesi olduğu ve her iki metnin aynı manayı ifade etmesi gerektiği için Türkçe metninde buldukları bir noksanı tamamlamak ve karışık buldukları birkaç cümleyi açıklayarak ve düzelterek Heyeti Celile'ye takdim etmeyi lüzum gördüklerini belirtir. Bunun üzerine bilhassa aşağıdaki gibi eşyalar üzerine halkın ve Hükümetin dikkatini çekmeyi faydalı gördüklerini ifade eder.

1. Leh seyyar ticaret memurlarının yalnız hüviyet kâğıtlarında yer alan tüccar ve sanayiciler adına muamele yapımına memur olup başkaları adına muamele yapmaya hakları olmadığı,
2. Lehistan'a gidecek sanayiciler ve ticaretle seyyar ticaret memurlarına ve panayır ve pazarlara gideceklere verilecek olan hüviyet kâğıtlarının uygulamasına en iyi şartlarda daireler hemen Türk halkına ve sözleşmenin karşılıkla alınıp verilmesi ile beraber Lehistan Hükümetine bildirilmesi,
3. Onüçüncü madde gereğince Türkiye ve Lehistan arasında demir yolları için tesis edilecek gerekli nakliye ve bilet ücretleri tarifesinin sık sık ilânı,
4. Gemilerin ticari işleyişi için yük hacmi ruhsatı ihracat ticari mallara mahsus ruhsatın menşei örneklerinin sözleşmenin mevki yürürlükteki durumu ve zamanı ile beraber ilânı ve diğer tarafa gönderme.⁴¹

TBMM 20 Kasım 1923 tarihindeki birleşiminde TBMM Hükümeti ile Lehistan Hükümeti arasında 23 Temmuz 1923 tarihli Lozan'da imzalanmış Dostluk, Yazılı belgesi ile Ticaret ve İkamet Anlaşma metinlerinin kabul ve tasdikine dair Kanun tasarısı Dışişleri Encümeni'ne verilir. Bu tasarı

⁴¹ TBMM Tutanak Defterleri, 2. Devre, Cilt 4, İçtima Senesi 1, 66. İçtima, 12.12.1923, s. 189-190.

meclisinin 66.oturumunda 12 Kasım 1923 tarihinde görüşülür. Başbakan İsmet İnönü aldığı sözle: “*Muhterem efendiler Lozan'da meydana gelen siyasi müzakereler sırasında Lehistan Hükümeti'yle de yaptığımız anlaşma ve sözleşmeler imzalarını müzakere ettiğimiz malûmunuzdur. Lehistan Cumhuriyetiyle ilişkilerimizi tesis etmek ve onunla münasebetimizi kararlaştırılmış anlaşma ve sözleşmelere dayandırmak, Meclisi Âlinizin arzusuna tercüman olarak Hükümetin arzu ettiği, biran evvel sonuçlandırmak istediği bir yalandır. Anlaşma ve sözleşme burada Hariciye Encümeni Âlisinde görüşüldü. Dışişlerimizin ilişkisini genişletme ve tesisini amaçlayan böyle bir neticeyi Heyeti Celilelin gündeme dâhil olan diğer maddelere tercihen bugün görüşülmesini Hükümet adına teklif ederim*”⁴² diyerek Türkiye Polonya ilişkileri ile ilgili Meclisten isteğini belirtir.

İnönü konuşmasında Türkiye ile Lehistan arasında imzalanmış Dostluk Anlaşması'nın bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Lehistan'ın geçmiş asırlarda birbirlerine karşı göstermiş oldukları dostluk ve samimiyet ilişkisini tekrar tesis edeceği ve bu ilişkiyi sağlamlaştıracağını söyler. İnönü bu arzuda samimî olduklarını ve Türkiye ile Lehistan arasındaki dostluğun tarihin en sert tecrübelerine mukavemet etmiş olduğunu nazarı itibara aldıklarını belirtir. O, iki devlet arasında karşılıklı ilişki olunca, işbu ilişkinin kendi milletlerinin saadet ve refahiyetine dâhil olacağı kanaati yönünde Bir Dostluk Yazılı belgesi akdine karar verdiklerini ifade eder.

İnönü milletvekillerine hitabında Türkiye ve Lehistan delegeleri tarafından Lozan'da imza edilen üçüncü akdin İkamet Anlaşma metni olduğunu belirtir. İmzalanan Dostluk Anlaşması ile Ticaret Sözleşmesinin pek doğal bir neticesi olan İkamet Anlaşma metnini de Hariciye Encümeninin tetkik ettiğini ve birçok kez farklı noktalardan görüştüğünü söyler. İki tarafa mensup tebaa ve şirketlerin diğer taraf musahibinde ikamet vesaire haklarını tespit eden bu anlaşma metninin imzalanmasında Türk Delege Heyetinin gösterdiği dirayet ve basiret için kendilerine tamamıyla teşekkür edilmesi gerektiği, çünkü ilkönce Türkiye lehinde olan mühim bir nokta ile aleyhte görülen ehemmiyetsiz bir kayıt hariç, Anlaşma metni baştan başa tam ve kâmil bir karşılıklılık esasına dayandırıldığını söyler.

Bahsi geçen bu iki istisnadan birincisi anlaşma metninin onuncu maddesinde “Devamlı bir usul neticesi olarak mahalli vatandaşlığa verilen sanat ve ticaretin” bundan sonra da yalnız mahalli vatandaşlar tarafından yapımı en iyi şekilde yürütülmesinin Türkiye'ye bırakılması, ikincisi de: Yedinci maddenin ikinci fıkrası gereğince “Umumi menfaatlere ilişkin bir mahiyeti sahip olmaları itibarıyla bazı tür sanat ve ticareti icra eden şirketlerin kurulmasını men etmek hususunda» Lehistan'a önde bulunma hakkı tanınması olduğunu belirtir.

İnönü konuşmasında ikinci olarak Lozan'da büyük devletlerle imzalanan İkamet Anlaşma metnine nazaran, fazla yardımlarda bulunulmak şöyle dursun bilâkis bu anlaşma metninin yabancıların taşınmaz mal elde etme hakkını şehir ve kasabalar dâhiline bırakılması yer aldığını ifade eder. İnönü konuşmasının devamında birinci Anlaşma metninin millî ve yabancı şirketleri hukukta birbirine eşit kıldığı halde, uygulamada bu maddenin onları yalnız vergilerde birbirine eşit kıldığına değinir. Yine öbür Anlaşma metninin kanun ve kuralları şahsi ve hukuku aile meselelerinde adli olarak en iyi şekilde haklarına sahip olmaları, anlaşma metninde tam bir karşılıklılık kabul etmesi ve nihayet yedi senelik müddetin bir seneye tenzili gibi sadece Türkiye lehinde yapılan düzeltmelerin yapıldığına yer verir.

İnönü konuşmasında anlaşma metninin beşinci maddesi gereğince taraflardan her birinin halkına diğerinin arazisinde şehir ve kasabalar dâhilinde taşınmaz mal edinmesi ve böylece yedinci madde gereğince her iki taraf şirketlerinin muameleyi yerine getirmeleri için lâzım olan taşınmaz malları mülk edinme veya tasarruf etmesi hakkının korunmasını tanıdığını söyler. Ancak İnönü Lehistan Hükümeti'nin bu hakkı bir kanunla yabancılardan kaldırmış olmasına rağmen Türkiye'de

⁴² TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre, Cilt 4,İçtima Senesi 1,39. İçtima 20 Teşrinievvel 1339 Cumartesi; BCA, 030/18/01/01/7/36/18.;İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945)*, TTK, Ankara, 2000, s.253.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

yabancıların taşınmaz mal tasarruf veya mülk edinmemesinin yer alması nedeniyle, her iki maddenin taşınmaz malın mülk edinme veya tasarrufu hakkındaki hükümleri kendiliğinden son bulduğunu belirtir. İnönü taşınmaz mal tasarruf veya mülk edinmesi hususunda birisi şirketlere, diğeri kişilere ilişkin teati edilen karşılıklı ikişer mektupla bu hakkın kayıtlı olarak tanındığını, şahıs ve şirketler tarafından taşınmaz mal mülk edinme veya tasarrufu hususunda meydana gelecek taleplerin tetkik edileceğini karşılıklı olarak vaat olunduğunu belirtir. Bununla beraber İnönü anlaşma metninin onaylı karşılıklı alışverişiyle beraber yalnız anlaşma metninin anlaşılabilirliğine bakarak vazgeçme ve intikal uygulaması yapılamayacağı ve Hükümetin izni gerekeceği hususlarında alâkadar memurların açıklamasının bir görev olduğunu söyler.

İnönü TBMM'nde genel kurula hitabında her iki tarafın şeref ve istiklâlini ve ekonomik menfaatlerini temin ettiğinde ve daha büyük münasebet ve inkişafta zemin hazırladığında şüphe caiz olmayan söz konusu yazılı belge ile anlaşma metinlerine ilişkin üç kısım kanun tasarısını kabul ve tasdiki Heyeti Celile'ye arz olunduğunu ifade eder.⁴³

Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri İzmir milletvekili Şükrü B. Saraçoğlu mecliste söz alarak Anadolu'da Türk Milletinin ruhundan doğan genç Türk Devleti'nin dört beş sene evvel boğazına sarılan idam iplerini nasıl kopardığını, etrafında asırlardan beri çevrilen köhne siyasi tuzakları ve kapitülasyonları nasıl parçaladığını, anlatır. Saraçoğlu, Türk Devleti'nin yeryüzündeki bütün milletlere şimdiye kadar inkâr edilen saygı ve bağımsızlığı nasıl tanıttıysa, bundan sonra da birbirine eşit haklar, birbirine eşit vazifelerle ait olduğu devletler ailesinde bir medeniyet unsuru, bir sulh unsuru ve en iyi şekilde olmaya aynı azimle çalışacağıının bütün dünya tarafından bilinmesi gerektiğini ifade eder.

Şükrü B. Saraçoğlu konuşmasının devamında Lehistan ile Türkiye arasında imzalanmış olan Dostluk Anlaşması'nın köklerinin hem çok derin hem çok sağlam olduğunu söyler. Ayrıca vaktiyle hudut komşuluğu yapılan Lehistan Hükümetiyle çoğu zamanın ittifakla geçtiğini ifade eder. Saraçoğlu 18. Asrın sonlarına doğru Lehistan'ın başına her defa taksim felâketi geldiğini ve bu durumu Türk Devleti ve Türk Milleti'nin bütün kuvvet ve kudretiyle protesto ettiğini söyler. Saraçoğlu Türk Devleti'nin vatanlarından kovulan, kaçan Leh göçmenlerine memleketin bütün kapılarını açtığını ve kendilerine her yerde hüsnükabul gösterildiğini belirtir. Saraçoğlu ayrıca Habshurların Avusturya, Çarların Rusya ve Prusya arasında Lehistan topraklarının hudutlarını tespit edici anlaşmalar akdedildikçe bu durumu Babıali'nin daima protesto ettiğini ve Türk Devleti'nin bugüne kadar Lehistan'ın taksim edilmiş olan topraklarına mümessil, konsolos göndermekten daima kaçınmış olduğunu ifade eder.

Saraçoğlu konuşmasının devamında Avrupa'nın, Viyana Kongresiyle taksim keyfiyetini tereddütsüz şekilde kaydettiğinde ve bu suretle Lehistan'ın taksimi bir emrivaki haline getirildiğinde Türk Devleti ve Türk Milleti'nin Lehistan'ın taksimini asla kabul etmek istemediğini belirtir. Saraçoğlu, Lehistan'ın Uluslararası taksimi suretiyle elde edilen haksızlığa karşı Türk Devlet ve Milletinin göstermiş olduğu tezahürün o kadar çok olduğunu ve İstanbul'da Teşrifat Nâzırı merasim esnasında bütün büyük devletlerin elçilerine hitaben “Efendiler! Aranızda bugün Lehistan Elçisini göremiyorum”, dediğini belirtir. Saraçoğlu bu durumun, bugün bütün Batılılar tarafından söylenen bir hakikat olduğuna değinir. Saraçoğlu Kırım muharebeleri zamanında Leh milliyetçilerinden oluşan bir gönüllü alayının bayrağında hem Türk ay yıldızı hem de Lehistan salibinin var olduğunu belirtir. Saraçoğlu, ayrıca o gün bütün bunların dışında Lehistan'ın içinde iki yüz bini aşan İslâm ahalinin mevcut olduğunu ve bu halkı vaktiyle Lehistan'ın imdadına koşan Asyalı Türk beyleriyle,

⁴³ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre, Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.189-190; BCA, 030/18/01/ 01/7/36/19.

onların evlât ve ahfadının oluşturduğunu, bu adamların hars itibariyle Lehlileştikleri halde dinlerini korumaya devam etmekte olduklarını ve Başkanlarının Viyana'da oturduğunu söyler.

Saraçoğlu tarihin bu iki milleti aradaki zamana ve mesafeye rağmen pek çok rabtalarla bağlamış ve istikbalde âdeta dost yaşamaya mahkûm eylemiş olduğunu, işte tarih ve mazinin yapmış olduğu bu bağlardan dolayı Lozan'da Türk ve Lehistan delegelerini buluşturmuş ve Lehistan Hükümeti arasında Dostluk Yazılı belgesi akdedilmiş olduğunu söyler. Her iki devletin diplomasi münasebatının uluslararası hukuku, her iki devlet arasında bir Ticaret Anlaşma metniyle bir de İkamet Anlaşma metni yapıldığını tespit etmektedir.

Lozan'da akdedilmiş olan ikinci anlaşma metni, Ticaret Anlaşma metnidir. Asrın bir ticaret ve iktisat asrı olduğunu idrak eden ve göz önüne alan encümen bu konudaki Anlaşma metnini lââyık olduğu ehemmiyet ve dikkatle tetkik etmiştir. Bu konuda İktisat Encümeninin reyi alınmıştır. Gümrük idaresi dairesinin ne düşündüğü bilinmek istenmiştir. Bundan sonra memleketin seyir ve harekâtı iktisadiyesi mümkün olduğu kadar yakından tetkik edilmesi kanaatine varılmıştır. Bu tetkik ve gözlemin vereceği neticeler sağlam rakamlara ve sağlam istatistiklere bağlanması kararına varılmıştır. Ta ki, istikbalde bu gibi sözleşme akdetmek için gidecek arkadaşlar kendilerini yeterli derece teşhis edebilme sebebini, silahlanma sebebini kendilerinde rahatça bulabilmeleri istenmiştir. Öyle olmakla beraber encümen anlaşma metnini tetkik ettiği zaman Ticaret Anlaşma metninin gerek Lehistan'ın ve gerek Türkiye'nin inkişafı iktisadiyesini temin edici bir mahiyette olduğuna katıyen kanaat getirmiştir. Bu Anlaşma metninin doğal olarak ilkönce taraflara verdiği şey, ticaret ve seyahat hürriyetidir. Her iki taraf diğer memlekette ticaret ve seyahat hürriyetini sahip oluyor. Fakat bu tanınan durum birkaç kayıt ile tahdit ediliyor. Bu kayıtlardan ilki milletin hayati yaşamına elzem olan menfaatlerini koruma ve ekonomik faaliyetlerini korumak için, ikincisi devletin emniyetine dair nedenlere ilişkin, üçüncüsü sıhhiyenin korunmasına ilişkin sebeplerden dolayıdır. Kayıtlardan dördüncüsü devlet tekeline tâbi eşya için, beşincisi dâhilde yasak maddeler ve eşyaların üretimine, satışına, nakline veya tüketimine ilişkin olarak kanunlarla tesis edilmiş veya edilecek olan yasak ve sınırlamaların yabancı eşyalara tatbiki içindir. Kayıtlardan altıncısı altın ve sikkenin veya altın madenin ihracını yasaklamak için iki tarafın vermiş olduğu hakkı içermektedir.

Bu anlaşma metninin sonuna ilâve edilen üçüncü bir protokol ile ayrıca üçüncü bir kayıt ilave ediliyor. Buna göre her hangi bir taraf bu gibi kayıtları ve sınırlamaları kaldırırken üçüncü bir devletin menfaatine ve diğer tarafın aleyhine hareket etmeyeceğini temin ediyor ve seyahat hürriyeti ile beraber her iki taraf diğer tarafa transit yoluyla geçiş hakkını verir. Bu geçiş hakkı da kayıt ile tespit ediliyor. Bunlardan birincisi kamu ve devletin emniyetine ilişkin nedenlere dair, ikincisi sıhhi nedenler için, üçüncüsü de devlet tekeline tâbi ticari mali ticareti için... Bu hususta her iki taraf isterlerse bu eşya için; transit hakkından iki tarafı mahrum edebilir ve serbestisini korur. Taraflardan memleketine gidecek olan tüccar, fabrikacı, sanatkâr ile seyyar ticaret memurları hakkında karşılıklı ve müsait ahkâm mevcuttur. Yalnız seyyar ticaret memurları hakkında anlaşma metninin koyduğu kayıt şudur: Seyyar ticaret memurları 'yalnız hüviyet kâğıtlarında yer alan olan ticarethaneler hesabına iş yapabileceklerdir' deniliyor. Encümen tetkikat neticesinde biraz evvel sizlere arz ettiği veçhile her iki memleket arasındaki iktisat şartlarının birbirine eşit olmamasından ötürü maddenin karşılıklılığına rağmen her iki memlekete faydalı karşılıklılık edemeyeceği endişesinde olduğunu belirtir.

Sözleşmede bundan sonra kanun ve kuralların denizlere ilişkin şartlarına geçilir. Kanun ve kuralların denizde de diğer mevadda olduğu gibi tam ve kâmil bir karşılıklılık esasına dayanır. Hatta daha ileri gidilir. Denilir ki; taraflardan birisi diğerine havuzlarda, mersalarda, limanlarda ve kendi diğer tarafı gemilerine veremeyeceği ayrıcalık ve taahhüdatı kendi milli gemilerine de veremeyecektir. Memleketin geniş bulunması ve limanların pek çeşitli olması ve nihayet Polonya'da limanların pek az bulunması maddedeki karşılıklılık ilkesi lâfzî bir şekle sokuyorsa da mevcut devletlerin tamamının tanımış olduğu her hangi bir hakkın Polonya Devleti'nden esirgenmesinin

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

imkânı olmadığı, bundan başka Polonya'nın gemilerinin seyrine tâbi dâhilî nehirleri bulunduğu ve Danzig limanı üzerinde kendisinin hakkını koruma ve tasarruf hakkı bulunduğu nazarı itibara alınacak olursa, bu maddenin de, bu kanun ve kuralları denizin de Türkiye için kabul olduğu kanaati elde edilir. Pazarlara, panayırlara gidecek olan şahıslar hakkında da karşılıklı şartlar mevcuttur. Ve her iki taraf diğer tarafın göndereceği numunelik eşya ile sergi ve müsabakalara gönderilecek eşyayı bir sene içinde tekrar gönderme ve tekrar ithal olunmak kayıtlarıyla Gümrük Harcından hariç tutuyor ve uygulamayı harcıye ve idariyede ve rüsum hususunda her iki taraf birbirlerine en fazla izin yetkisine sahip millet uygulaması kılıyor.

Yalnız en fazla izin yetkisine sahip millet uygulamasında yer alan ve bir diğerine verilmiş olunacak olan faydalar, bir gümrük birliği veya iktisadi birlikten ileri gelen özel izinlere tabidir. Yukarı Silezya'nın Leh ve Alman kısımları içindeki geçici gümrük usulüne ve Türkiye ile 1923 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan memleketleri arasında gümrük tarifeleri ve herkes hakkında diğer bütün ticaret türünde hâlen mevcut ve gelecekte tesis edilecek olan menfaatler ve faydalı mahsusaya tatbik olunmayacaktır. Bu en fazla izin yetkisine sahip millet uygulamasından hariç kalacaktır deniyor.⁴⁴

İzmir milletvekili Mahmud Celal Bey Saraçoğlu'nun açıklamalarına ilişkin mecliste söz alarak Ticaret Anlaşma metninin birinci maddesinde yasak ve sınırlamalar açıklanırken milletin hayatı yaşamına elzem olan kaynakların korunması ve ekonomik faaliyetlerini korumak tabirinin yer aldığını belirtir. Celal Bey, milletin hayatı yaşamına elzem olan kaynakların ne demek olduğunu az - çok takdir ettiğini, fakat “ekonomik faaliyetlerini koruma etmek” kelimesini gayet müphem ve gayet genel ve kapsamlı bulduğunu ve Encümenin bunu maddi örneklerle açıklamasını talep eder.⁴⁵

Şükrü Saraçoğlu, Mahmud Celal Beyin sorusuna cevabında Encümenin doğal olarak bundan Heyeti Celile'nin anlayacağı manayı anladığını, amacın memleketin iktisadi hayatını muhafaza etmek olduğunu, pek tabii olarak bundan başka bir şey anlaşılmasının lâzım gelmediğini söyler. Saraçoğlu memleketin iktisadi hayatı için Heyeti Celile'nin tasvip edeceği her şeyin bu maddenin içinde yer aldığını da belirtir.⁴⁶

Mahmud Celal Bey ilaveten bir soru daha yöneltir: “*Müsaade buyurun efendim, Eğer Lehistan'da kömür çıkıyor ise veyahut Lehistan'da mensucat vardır; biz de memleketimizin ekonomik faaliyetlerini gözetmek için farz ediniz ki, memleketimizin, birçok yerinde mensucat fabrikaları yaptık. Hariçten mensucat sokmayacağız, dediğimiz zaman bu göz önüne alınacak mıdır? Bu Anlaşma metni gereğince «koruma» kelimesini maddi delillerle bilmek ve görmek istiyoruz.*”⁴⁷

Saraçoğlu Mahmud Celal Beyin sorusuna “*Yani. Heyeti Celile'niz eğer memleketimize kömür girmemesini milletin iktisadi hayatı adına zararlı bir hareket zannediyorsa - öyle zannediyorum - bu kaydı koymak hakkına sahiptir.*”⁴⁸ cevabını vermiştir.

Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey de söz alarak Lehistan'da asırlardan beri yerleşmiş olan on binlerce Türk'ü, bir Türk'ün kanının sıcaklığı ile on binlerce Müslümanı selamlaştığını ifade eder. Bu Müslüman ve Türklerin kendilerine mutluluklar dilekleriyle gönderdikleri selamları aldıklarını ve kendilerini de aynı şekilde selamladığını söyler. Tunalı Hilmi daha sonra Allahtan kendisinin bu

⁴⁴ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre, Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.191-194; BCA, 030/18/01/ 01/7/36/20.

⁴⁵ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre ,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.194; *Lehistan'dan Bugünkü Polonya'ya*, Buluş Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, Ankara, 2003, s.5-18.

⁴⁶ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.195; BCA, 030/10/245/ 657/1.

⁴⁷ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.195.

⁴⁸ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.195.

galip millete al kanlar içerisinde bile sözleşmeler, anlaşmalar imzalamayı nasip etmiş olduğu gibi muzaffer olduktan sonra da nasıl nasip etmekte ise, en umulmaz milletlerle de böyle anlaşma metinleri, yazılı belgeleri imza etmeyi nasip etmesini dua ettiğini ifade eder. Tunalı Hilmi konuşmasında öyle milletleri tahayyül etmek istediğini ki, kendilerinin onlara kıyamete kadar kin bağlanmasının lâzım geldiğini, hâlbuki Leh milletiyle Türk Milletinin arasında kardeşlik derecesindeki bağın asırlık olduğunu, o halde bu anlaşma metninin ruhun maddiyatça tecelli yatından ibaret olduğunu, yani bunların ruhlara asırlarca evvel yazılmış şeyler olduğunu söyler. Tunalı Hilmi Bey sözlerine devam ederek gerek Celâl Beyin gerekse Şükrü Beyin anlaşma metnindeki bazı noktalara ayrıntılıca bakmalarının mazur görülmesi gerektiğini belirtir. O, bunları bu zavallı milletin canının pek yanmış olduğunu, yani süttan ağzı yanan ayrıntı üfleyerek içer misali atasözüne birer misal olduğunu, kendilerinin bu ufacık tereddütlerini Leh kardeşlerinin mazur görmeleri gerektiğini söyler. Tunalı Hilmi, Leh milletin Türkiye Millet Meclisine karşı yapmış oldukları tezahürata karşı Leh ve Leh Meclisi'ne (Diyet) bir mukabele yapmak istediğini söyler. Tunalı Hilmi Lehlerin tarihin güzel parçalarını hatırlayarak Türklere son zamanda bir hediye gönderdiklerini, kendilerinin de o hediyeyi kendilerine mukaveleyi tasdik etmeden, imza etmeden evvel göndermeleri teklifinde bulunarak, Onların "Yaşasın Türkiye" dediklerini, kendilerinin de "Yaşasın Lehistan Cumhuriyeti" demeleri teklifinde bulunur.⁴⁹

Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey söz alarak gazetelerde okuduklarına nazaran Varşova'daki Âyan ve diğer meclisler, Türk - Lehistan sözleşmelerini imza ettiğinin yer almasının kendilerini pek fazla duygulandırdığını ve kendilerini müteessir edecek çok güzel kelimeler sarf edilmiş olduğunu ve bütün iki Meclis ve bütün fırkalar buna iştirak ederek bu suretle Türkiye hakkında büyük tezahürat olmuş olduğunu,. Türk Milleti ve Meclisi Âli'nim bundan duygulandığını ifade eder.

Celal Nuri Bey, Lehistan Cumhuriyeti'nin bir buçuk asır kadar evvel bir istiklâl küsufuna uğradığını, Türklere kendilerinin ortak düşmanları olan Romanof Rusyası ve Habsburgların Lehistan'ı da kendilerine hedef kabul etmiş olduklarını belirtir. Celal Nuri ortada iki hasta adam telâkki edildiğini ki, bunlardan birinin Lehistan, ikincisi de Osmanlı Hükümeti olduğunu, Lehistan Cumhuriyeti Türkiye'den daha fazla mağdur olduğunu ifade eder. Celal Nuri, Lehistan yazarlarından İstanbul'da vefat eden Mislkeviç'in Lehlilerin milletlerin Hüseyin'i olarak ifade etmiş olduğunu, Lehlilerin bütün, mahıv ve münkarız bir hale gelmiş olduklarını, fakat Lehistan'ı kurtaranın yalnız milliyet fikrinin olduğunu vurgular. Celal Nuri, Lehistan'ın bundan katıyen kırgın olmadığını, o günden itibaren istiklâlini geri alacağı güne kadar son derecede çalıştığını ve kabiliyetini takviye ettiğini, vaktiyle birtakım Lehistan'da da milliyet aleyhinde ufak tefek dedikodular olduğunu ve herkesin milliyetten uzaklaştığını, onun için en büyük felâketin de Lehistan'ın başına geldiğini söyler. Celal Nuri, Lehistan bir kere darbeyi yedikten sonra milli bağımsızlığına tekrar kavuşmak için son derece çalıştığını, hatta devletin sona ermesine de bakmadıklarını söyler. Lehliler ona göre, yine her tarafta Fransa'da, İtalya'da hususiyle Osmanlıda da vatanperverlerini toplarlar ve milliyet fikrinin devamına gayret ederler. O, işte bu mücadele sonrasında bir buçuk asırlık Lehistan esaretinden Lehistan'ın sıyrıldığını ve ortaya zinde, tüvana, otuz milyona yakın nüfusu sahip bir büyük Cumhuriyet çıktığını ifade eder. Celal Nuri bugün kendisiyle münasebata giriştikleri büyük Lehistan Cumhuriyeti yalnız milliyet hususunda ileri gitmiş, yalnız ateşi milliyeti idame etmiş bir millet olmayıp, aynı zamanda Lehistan bir irfan safhasında dahi dünyanın en büyük akvamıyla müsabaka edecek derecede ehemmiyet göstermiş olduğunu anlatır.

Celal Nuri, Lehistan'ın edebiyatının, üniversitelerinin, fenninin diğer ülkelerin üniversitelerinden ve edebiyatından aşağı kalmadığını söyler. O, örneğin dünyanın en büyük keşiflerinden olan yerkürenin ve gökyüzünün keşfini yapan Kopernik'in bir Lehli olduğunu, Lehistan'daki Varşav ve Krakow üniversitelerinin o civardaki üniversitelerden ve hatta Almanya'daki üniversitelerden daha

⁴⁹ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.195.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

eski ve daha yüksek bir dereceye sahip olduğunu belirtir. O, bununla birlikte kendisiyle münasebet kurulacağı devletin bir buçuk asırdan sonra tümünü alkışlar ve o günü (Diyet) Meclisinde ve (Senato) da vuku bulan tezahürat için mukabele olunmasını ve Lehistan Cumhuriyetinin alkışlanmasını ve sözleşmenin bu suretle kabul edilmesini Heyeti Celile'ye arz ettiğini ifade eder.⁵⁰

Kazım Vehbi Bey de söz alarak kendisinin beyit bilmediğini, bir Leh şairinin “Lehistan bir gün istiklâlini tekrar kazanacaktır. Türk süvarilerinin atları Vistül nehrinin kenarında yıkandığı zaman...» demiş olduğunu, tarihin garip bir cilvesi olarak, Türk Milletinin Galiçya zirvelerinde eski hatıratı kahramanlığını ihya ederken, Lehistan'ın istiklâlini kazandığını, fakat Türk Milletinin aynı zamanda istiklâlini tehlikeye maruz bir bina içinde ve ağaç olmayan arazi bulmuş olduğunu, ama Türklerin ruhlarındaki ulvî ve edebî mefkurenin heyecanı ile duygulanmış olarak kendilerini kuşatılmış olan bütün bir cihanı husumete karşı muharebe ettiklerini ve istiklâllerini elde ettiklerini, bu itibarla Lehistan'la da akdi mukavele yaptıklarını, kendisinin bu sözleşmenin Lehistan ve Türkiye'nin siyasi hayatında daima bir sulh amilî ve sükûn olmasını ve daima aynı samimiyeti tarihiye baki ve aralarında samimilik ve dostluk daim olmasını temenni ettiğini ifade ederek sözlerini “Yaşasın Lehistan ve Polonya Cumhuriyeti!” sözleriyle bitirmiştir.⁵¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle Lehistan Hükümeti'nin delegeleri arasında 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da akit ve imza edilen Dostluk Yazılı Belgesi, Ticaret ve İkamet Anlaşma metinlerinin kanun tasarısı TBMM genel kurulunda 12.12.1923 tarihinde görüşülerek kabul edilmiştir. Mecliste oylamaya 163 Milletvekili katılmış ve hepsi evet oyu vermiştir.⁵² Bu anlaşma tarihi bazı kaynaklarda 20.11.1923 şeklinde yer almaktadır, ancak bu tarih TBMM'de Kanun Layihasının Dışişleri Encümeni'ne sevk edilme tarihidir.⁵³

TÜRKİYE İLE POLONYA ARASINDA İMZALANAN ANTLAŞMALAR

a. Dostluk Anlaşması

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hariciye Vekili ve aynı Mecliste Edirne Mebusu İsmet Paşayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Sağlık ve Sosyal Yardım Vekili ve aynı Mecliste Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Beyin, Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin eski İktisat Vekili ve aynı Mecliste Trabzon Mebusu Hasan Beyi ve Lehistan Cumhuriyeti Bern'de Fevkalâde Delege ve Ortaelçi Mösyö Jan Modaelefsfai'yi, Ortaelçilik Müsteşarı Hariciye Nezareti Şube Reisi Mösyö Aleksandr Lâdos' u, ve Sanayi ve Ticaret Nezaretinde Daire Müdürü Mösyö Hanrifc Tenenbavm'i tayin etmişlerdir. Bildirilmiş olan meselenin usulüne uygun görülen yetki belgelerini yayımlanır yayımlanmaz yürürlüğe girmesini kararlaştırmışlardır.⁵⁴

Madde 1: Türkiye ile Lehistan Cumhuriyeti arasında ve böylece iki devletin vatandaşları arasında imkânsız olan ihlâl, sulh, samimî ve ebedî dostluk geçerli olacaktır.

Madde 2: Anlaşmayı yapan her iki taraf, iki devlet arasındaki diplomasi münasebatını devletlerarası hukuk esaslarına uygun olarak tekrar tesis hususunda ittifak etmişlerdir. Her iki taraf, her birinin Büyükelçileri, elçileri ve diplomasi ajanlarının, diğerinin arazisinde en fazla izin yetkisine sahip olan milletin memur temsilcilerine verilmiş olan ayrıcalık, ilgi, hariçiyet ve istisnalar karşılıklı şartıyla olmasını kabul ederler.

⁵⁰ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.195-196.

⁵¹ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923s.196.

⁵² TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s1.185.

⁵³ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 2,İçtima Senesi 1,39.İçtima,20.11.1923,s1.804.

⁵⁴ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.177-178.

Madde 3: Anlaşmayı yapan taraflardan her biri bugünkü tarihli bir Ticaret Sözleşmesi ve bir İkamet Sözleşmesi akdetmek hususunda kendilerine verilmiş olan sözlere mutabık kalmışlardır.

Madde 4: İşbu yazılı belge tasdik olunacak ve tasdiknameler hızlı bir şekilde «Bern» de karşılıklı alımıp verilecektir. Söz konusu yazılı belge, tasdiknamelerin karşılıklı el değiştirilmesinden on beş gün sonra yürürlüğe girecektir.

Tasdik suretiyle tarafların delegeleri işbu yazılı belgeyi imza ve resmileştirmişlerdir.

23.07. 1923 Günü Lozan'da iki nüsha olarak tanzim olunmuştur.

b. Ticaret Anlaşması

Türkiye ve Lehistan arasında imzalanmış Ticaret Anlaşma metni bir taraftan, Türkiye ve diğer taraftan Lehistan, karşılıklılık esasına göre ticari ilişkilerinin düzenlenmesi arzusunda buldukları yönünde; Bir Ticaret Anlaşma metni akdine karar vermişler ve bu konuda delegeleri olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hariciye Vekili ve aynı Mecliste Edirne Mebusu İsmet Paşaya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Vekili ve aynı Mecliste Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Beyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin eski İktisat Vekili ve Aynı Mecliste Trabzon Mebusu Hasan Beyi ve Lehistan Cumhuriyeti Bern'de Fevkalâde Delege ve Ortaelçi Mösyö Jan Modzelefski'yi, Ortaelçilik Müsteşarı Hariciye Nezareti Şube Reisi Mösyö Aleksandr Lâdos'u ve Sanayi' ve Ticaret Nezaretinden Daire Müdürü Mösyö Hanrik Tenenbavm'ı tayin etmişlerdir.

Bildirilmiş olan meselenin usulüne uygun görülen yetki belgelerini yayımlanır yayımlanmaz yürürlüğe girmesini kararlaştırmışlardır :⁵⁵

Madde 1: Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri, toprakları arasında karşılıklı ticaret ve seyahat hürriyeti geçerli olacaktır. Binaenaleyh Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri karşılıklı ticari ilişkilerine, ithalât, ihracat ve transite ilişkin hiç bir suretle memnuniyet ve tasdik ile engel etmemeyi taahhüt ederler.

Bununla birlikte taraflardan her biri,

1-Milletin hayatı yaşamına elzem olan kaynakların muhafazası ve ekonomik faaliyetlerini korumak için;

2-Emniyeti Devlete ait kimselere ilişkin;

3-Sıhhati Zabıtaya ait nedenlerden dolayı veya hayvanat ve yararlı hastalıklara yararlı bitkilerin, sağlığı bozan haşerat ve tefeyle karşı himayesi bilhassa bu konuda devletlerarasında kabul edilmiş olan kanunlara uygun olarak halkın sağlığının temini için;

4-Devlet tekeline tâbi eşya için;

5-Dâhilde üretilen mahalli eşya gibi, satışına, nakline veya tüketimine ait olarak iç imkânlar ile tesis edilmiş veya edilecek olan memnuniyet ve sınırlamaların yabancı eşyalara tatbiki için;

6-Altın sikkenin veya altın madeninin ihracını yasaklamak için;

İthalât ve ihracat için memnuniyet ve sınırlamalar tesis etmek hakkını korurlar.

Madde 2: Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri milletler arası transite en fazla müsait olan yollarda kişilere, özel eşyalara, ticari mallara ve her tür eşyaya, nakliyata, seyahat ve binek vasıtalarına, arabalara, vagonlara veya diğer nakliye araçlarına transit suretiyle geçiş hakkını bu hususta her birine en fazla müsaade edilen millet uygulaması temin ederek karşılıklı olarak uygulamayı taahhüt ederler. Taraflardan her biriden birinin gümrük vergisinden geçen her tür ticari mal, istatistik, koruma vergileri hariç olmak üzere her şekil Gümrük Harcından hariç olacaktır. Bununla birlikte Anlaşmayı

⁵⁵ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.178-182; **BCA**, 030/10/245/ 657/2, s.1-8.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ANALİTİK BAKIŞ

imzalayan taraflardan hiçbirini kendi arazisine giriş yasak olan kişilerin transit olarak geçişlerini temine mecbur olmayacaktır.

Ticari malın transiti:

A-Emniyeti kamuya ve emniyeti Devlete ait nedenlere ilişkin;

B-Sihhi nedenlere ilişkin veya hayvan hastalıkları ve bitkilere karşı korunmak maksadıyla;

C-Buna benzer eşya ve anlaşmayı imzalayanlardan her birinin arazisinde Devlet tekeline tâbi ticari mal hakkında men olunabilecektir.

Madde 3: Memleketlerinin yetkilileri tarafından kendilerine verilmiş olan bir hüviyet kâğıdının ibrazıyla orada ticaretlerini ve sanatların icraya izinli olduklarını ve orada kanunla tayin olunan harç ve vergilerin ödediklerini ispat edecek olan, Anlaşmayı imzalayan taraflardan her birinin tüccarı, fabrikacıları ve diğer sanayicileri, gerek bizzat ve gerek hizmetlerinde bulunan gezici ticareti memurları vasıtasıyla diğer tarafın arazisindeki tüccar veya üreticiler nezdinde veyahut umumi satış mahallerinde mallara iştirak etmek hakkına sahip olacakları gibi ticaret veya sanatlarında örnekler cinsinden olan eşyayı kullanan tüccar veya diğer kimseler nezdinde işbu numunelik eşya üzerine dahi siparişler alabileceklerdir.

Memleketlerin harcı daireleri tarafından kendilerine verilmiş olan hüviyet kâğıtlarına sahip olan anlaşmaya imza atan taraflardan birinin seyyar ticaret memurları yanlarında ticari eşyayı değil, fakat yalnız numune veya modeller bulundurma hakkına karşılıklı olarak sahip olacaklardır.

İşbu hüviyet kâğıdı belge içerisinde yer alan (A) işaretli numuneye uygun olarak tanzim edilecektir. Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri hüviyet kâğıtlarını vermeye memur harcı daireler ve böylece seyyar ticaret memurlarının ticareti icra hususunda uygun harekete mecbur oldukları kanun ve kuralları karşılıklı olarak birbirlerine bildireceklerdir. Bununla birlikte şurası bildirilmiş ki, yukarıda yazılı seyyar ticaret memurları künyesi hüviyet kâğıtlarında açıklanmış olanlardan başka ticaret ve sanayiciler için muameleye girişmek hakkını sahip olmayacaklardır.

İthal yasak olan eşya hariç olmak üzere bir gümrük harcına veya buna benzer diğer herhangi bir harca tabi olup seyyar ticaret memurları tarafından numune veya model olarak ithal edilecek olan eşya her iki tarafça ithalât ve ihracat harcından haricen kabul edilecektir. Şu şartla ki, eşyayı söz konusu kanuni süresi içinde tekrar ihraç olunmuş ve ithal olunan eşya ile tekrar ihraç olunan eşyanın hüviyeti ihraçları esnasında geçecekleri gümrük dairesi hangisi olursa olsun açık bir surette tayin olunmuştur.

Numunelik eşya ve modellerin tekrar ihracı, ithal gümrüğü dairesinde ya nakden bir kefalet ücretiyle veya muteber bir kefil iradesiyle temin edilecektir. Tüccar ile sanayicilerin (Seyyar ticaret memurları) Anlaşmayı imzalayan devletlerin her birinin topraklarında tabi oldukları uygulama hususunda, iki memleketin her birine karşı en fazla izin yetkisine sahip millet uygulamasını karşılıklı olarak temin etmeyi taahhüt ederler.

Madde 4: Taraflardan her birinin halkından olup ticaretlerini icra için diğer tarafın arazisinde panayı ve pazarlara gidenler, halkından buldukları memleketin yüksek makamlarınca kendilerine verilmiş olan ve belge içerisinde yer alan (B) işaretli numuneye uygun bir hüviyet kâğıdı ibraz edebildikçe tebaayı mahalliyeden daha az müsait bir muameleye tabi tutulmayacaklardır. Anlaşmayı imzalayan devletlerin her birinin başlangıç fıkrasında beyan olunan hüviyet kâğıtlarını vermeye memur harcı daireler birbirlerine karşılıklı olarak bildireceklerdir. Kanun ve kuralları başlangıçta seyyar sanayicilere tatbik olunmadığı gibi çerçiliğe ve ne sanat, ne ticaret icra etmeyen kimseler nezdinde sipariş aratmaya da mabihit tatbik değildir.

Madde 5: Bir sene içinde tekrar gönderme ve tekrar ithal olunmak ve hüviyeti ispat edilmek mecburiyeti karşısında ve gerektiğinde Gümrük Harcına karşı depozito ücreti veya (kefalet ücreti ödenmesi veya Gümrük Harcının emaneten ödenmiş olunması kaydı çekincesiyle ve bir sureti umumiyede bu konuda yürürlükteki nizamata riayet şartıyla her tür ithalât ve ihracat harcından muafiyet:

İlk olarak: Seyyar ticaret memurlarına ait olanlar dahi dâhil olmak üzere bir Gümrük Harcına tabi olan numunelik eşyaya,

İkinci olarak: Sergilere ve müsabakalara mahsus olan eşyaya karşılıklı verilen izin olmuştur.

Madde 6: Taraflardan her birisinin bayrağına sahip olup yüksüz veya yüklü vasıta olarak diğer tarafa ait sulara ve limanlara girecek olan seyahat ve binek vasıtaları mahalli hareket veya mahalli varış yerleri neresi olursa olsun gerek girişlerinde ve gerek çıkışlarında ve geçişlerinde milli seferlerine, elhaletü hazihi havale edilmiş olan veya ileride havale edilecek olan ve Devlet, vilâyetler, nahiyeler veya her hangi bir heyet adına alınmış olunan harç veya harçlardan başka veya daha ağır bir harç veya harca her ne nam ile olursa olsun tabi tutulmayacaklardır. Yükleri, varacakları yerler neresi olursa olsun, millî bayrak altında ithal edildikleri takdirde tabi olacakları ithalât harcından başka veya daha yüksek harçlara ve yükümlülüklerle tabi olmayacaktır.

Yolcuları ve bunların özel eşyalarını illî bayrak altında seyahat eden ve sevk olunan yolcular ve özel eşyaları gibi muamele göreceklidir. Gemiler limanlarda, yük alam ve indirme yerlerinde, havuzlarda durması havale ve tahliyeleri konusunda taraflardan her birine ait gemileri milliyete, ahvali buna benzer diğer tarafın gemilerine de verilen hizmet ve ayrıcalıklar karşılıklı olacaktır. Kanun ve kuralları başlangıçta taraflardan her birinin karasularında kabotajı ve denizlerinde seyahati ve böylece römorkör işletmeyi ve diğer liman hizmetlerini sadece gemileri milliyete tahsis etmesine mâni olamaz.

Taraflardan her birinin birinin bayrağı altında seyrüsefer edip söz konusu bayrağın memleketi kanunlarınca üretimi izinli olan gemilerin evrakı ve diğer vesikalara sahip bulunan seyahat ve vasıtalar diğer delillerin ibrazına lüzum kalmaksızın diğer tarafın karasularında, dâhilî sularında ve limanlarında tamamıyla söz konusu memleketin tabiiyetini sahip olarak tanınacaklardır. Taraflardan her biriden birinin gemilerine Marsonu usulüne göre verilen yük hacmi ruhsatı, bu hususta tatbiki mümkün olan nizamnamelerin karşılıklı el değiştirilmesinden sonra tayin olunacak suretler dairesinde karşılıklı olarak tanınacaklardır.

Madde 7: Taraflardan her birinin arazi harçlarından oluşan veya oradan meydana gelip diğerinin arazi harcına ithal olunan ve gerek boş yere harcanması gerek iadedden ihraca ve gerek transite mahsus bulunan bütün mahsuller ve imal edilmiş mallar işbu anlaşma metninin müddeti devamınca en fazla izin yetkisine sahip millete verilmiş olunan uygulamaya tabi olacak bilhassa içinde bina ve ağaç olmayan arazi en fazla izin yetkisine sahip milletin mahsulleri ve eşyasına havale olunan harçtan başka veya daha yüksek harca tabi tutulamayacaklardır. Taraflardan her birine mahsus ihracat, diğeri tarafından aynı eşyanın bu hususta en fazla izin yetkisine sahip memlekete ihracından istifade olunan harçtan başka veya daha yüksek harca tabi tutulmayacaklardır.

Madde 8: Taraflardan her biri ithal edilen eşyanın menşei olan memleketi ihraç etmek üzere işbu eşyanın söz konusu memleket üretim ve imalâtı milliyetinden olduğunu veya söz konusu memlekette uğradığı değişmeler dolayısıyla o suretle telâkki edilmek lâzım geldiğini olumlu resmî bir ruhsatın ibrazına ithalâtta bulunan şahıslardan talep edilebilecektir. Taraflardan her birinin bilahare bir diğerinin tebliğ edecekleri numuneye uygun olarak tertip olunacak menşe ruhsatları gerek ticaret veya ziraat nezareti, gerek gönderilenlerin mensup olduğu ticaret odası ve gerek kendisine bir şey gönderilmiş olan memleketin uygun göreceği diğer her teşkilât veya heyet tarafından uygulanacaktır. Kendisine bir şey gönderilmiş olan memleketin Hükümeti menşe ruhsatlarının siyasi mümessili ve şehbenderi tarafından doğrulanmış olmasını talep etmek hakkına sahip olacaktır.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ANALİTİK BAKIŞ

Madde 9: 7. madde kanun ve kuralları:

- 1-Taraflardan her birinin sınır memleketler ile olan hudut ticareti için verilmiş olunan veya bilâhare verilecek olunacak olan faydalar;
- 2-Bir gümrük birliği veya iktisadi birlikten ileri gelen özel izinlere;
- 3-Yukarı Silezya'nın Leh ve Alman kısımları içindeki gümrük usulü geçici anlaşmasına;
- 4-Türkiye ile 1923 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan memleketler arasında gümrük tarifeleri ve herkes hakkında diğer bütün ticaret yapılanlar halen mevcut veya gelecekte tesis edilecek olan menfaatler' ve faydalı şeylere ilişkin;

Tatbik olunmayacaktır.

Madde 10: Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri topraklarında sermayelerin ihracına ilişkin tedbir sınırlamalarının devam ettiği müddetçe taraflardan her biri diğerinin şirket ve firmalarına ve işbu diğer taraf sermayelerinin alâkadar bulunduğu millî şirket ve firmalara birinci maddenin 6 numaralı bendine hâlel gelmemek şartıyla kar paylarını, hisseler ve tahvil kuponlarının borçlanma faiz ve sermayelerini veya diğer borçları ödemek ve böylece eşya satın almak için kendilerine lüzumu olacak parayı memlekette serbestçe ihraç etmeye müsaade edecektir.

Madde 11: Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri kendi topraklarında işbu Anlaşma metninde yer alan kanun ve kuralların tatbikinin icap ettirdiği muhtelif idari uygulama ve diğerleri hususunda birbirlerine karşılıklı en fazla izin yetkisine sahip millet uygulaması verilmesini teklif ederler.

Madde 12: Taraflardan her birinin arazisinde devlet, vilâyetler, nahiyeler veya her hangi bir heyet hesabına olarak istifade olunan ve eşyanın üretimine veya imaline veya bir maddenin boş yere harcanmasına havale olunan veya olunacak olan dâhilî harç ve harçlar, diğer tarafın ürün, eşya veya türlerine aynı cinsteki ürün, eşya ve türleri mahalliyeden daha ağır ve daha rahatsız eden bir surette havale olunmayacaktır.

Madde 13: Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri içinde demir yolu vasıtasıyla eşya nakliyatı, demir yolu ile nakliyata dair 14 Teşrinievvel (Ekim) 1890 tarihli Devletler Sözleşmesinin tayin ettiği usul ve o sözleşmeye iştirak eden bütün devletler tarafından beraberce katılan ve ilâve edilen tamamlamalar ve şartlar içerisinde icra olunacaktır.

Taraflardan her biri, kambiyo rayicinin müsaadesi nispetinde hiç olmazsa yolcuların ve en alışılmış şekilde münasebatta önemli olan eşyanın, nakli için mümkün olduğu kadar hızla, doğrudan doğruya ücretler tesis etmeye dikkat edeceklerdir. Taraflardan her biri demir yolu idareleri, iki memleket içinde demir yolu ile nakliye ve ulaşımın seri ve emin bir surette yapımını temin için gerekli bütün tedbirleri kabul edeceklerdir. Ticari mal nakline dâhil olup Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri içindeki nakliye ve ulaşım ve transitte kullanılmış olan vagonlar, arabalar ve diğer vesait, vagonların karşılıklı kullanımına dair olan Devletler Sözleşmesi kanun ve kurallarına ve onun tamamlayan kanun ile sözleşmesine tâbi olacaktır. Öyle olmakla beraber arabalar uluslararası nakliye ve ulaşımına araba ve vagonların karşılıklı kullanımına dair olan Sözleşmenin kanun ve kuralları şartlarına ve tamamlayan sözleşmeye tâbi olacaktır.

Şurası bildirilmiş ki, fıkra başlangıçta beyan olunan bütün kanun üçüncü bir devletle olan nakliyatta tatbik olunmayacaktır. Meğerki, o devlet ile demir yolu vasıtasıyla doğrudan doğruya nakliye ve ulaşımın yapımı gayesinde bir itilaf akde olunmuş ola. Taraflardan her birinin toprağında nakliye araçlarına teslim ve diğer tarafın toprağına ve oradan geçişi üçüncü bir devletin toprağına niyetlenerek sevk edilecek olan yolcular, özel eşya ve ticari mal, ne sevk ve gönderme hususunda, ne nakliyat ücretleri ve demir yolu vasıtasıyla korunmuş olan gönderilen mallara havale edilen genel vergiler hususlarında, aynı şartlar içerisinde ve aynı mesafe ve aynı istikamet için sevk olunan

mahallî ve diğer her hangi bir memlekete ait yolcular, özel eşya ve ticari maldan daha az müsadekârane bir muameleye tabi tutulmayacaklardır,

Madde 14: İşbu Anlaşma metni tasdiknameleri teatisi tarihinden bir ay sonra yürürlüğe girecek ve yürürlükteki süresi bir sene olacaktır. Şayet Anlaşma metni, Söz konusu bir senelik müddetin bitiminden altı ay evvel taraflardan biri veya diğeri tarafından fesih olunmazsa fesih olununcaya kadar yürürlükte kalacaktır. İşbu fesih keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin bitiminden sonra hüküm sahibi ve tesir olacaktır.

Madde 15: İşbu Anlaşma metni tasdik olunacak ve tasdiknameleri hızlı bir şekilde (Bern) de karşılıklı alınıp verilecektir. Tasdik suretiyle her iki tarafın delegeleri işbu Anlaşma metnini imzalayarak harcileştirmişlerdir. Lozan'da 23 Temmuz 1923 senesinde iki nüsha olarak tanzim olunmuştur.

Birinci maddeye ilâve, Taraflardan her biri memnuniyetleri hiçbir suretle fark gözetmeksizin tatbik etmeyi ve yasaklanmış eşyanın ithali veya ihracı için istisnalar veya ruhsatlar bahsedildiği halde diğer tarafın ticareti zararına olarak rastgele her hangi bir devlet ticaretini asla izin yetkisine sahip etmemeyi taahhüt eder.

Yedinci maddeye ilâve, Yukarıda adı geçen Ticaret Anlaşma metninin 7. maddesi Anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri mahsulâtı tabiiye ve mamulesine en fazla izin yetkisine sahip millet uygulaması verilmekte olduğu yönünde taraflardan her biri, kambiyo rayicinin tenezzülü hasebiyle, diğer tarafın mahsulâtı tabiiye ve mamulesine havale olunan ve diğer umumiyetler güçlüklerle tatbik olunmayan ithalâta mahsus resmî ilave edilen veya emsal tezyit yazılmış ve tesisi işbu Anlaşma metninin ruhuna aykırı olmuş olacağını ispat ederler.

23 Temmuz 1923 te Lozan'da iki nüsha olarak tanzim olunmuştur.

c. İkamet Anlaşması

Türk halkının Lehistan'da ve Lehistan halkının Türkiye'de ikamet şartlarını tayin arzusuyla duygulanmış oldukları yönünde; bir Anlaşma metni akdine karar vermişler ve bu maksatla delegeleri olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hariciye Vekili ve aynı Mecliste Edirne Mebusu İsmet Paşayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili ve aynı Mecliste Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Beyi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin eski İktisat Vekili ile aynı Mecliste Trabzon Mebusu Hasan Beyi, Lehistan Cumhuriyeti: (Bern)de Fevkalâde Delege ve Ortaelçi Mösyö Jan Madzelefski'yi, Ortaelçilik Müsteşarı, Hariciye Nezareti Şube Reisi Müsyö Aleksander Lâdos'u, Sanayi ve Ticaret Nezaretinde Daire Müdürü Müsyö Hanrik Tennnebavm'ı tayin etmişlerdir. Bildirilmiş olan meselenin usulüne uygun görülen yetki belgelerini bade tebliğ harcileşmesini kararlaştırmışlardır.⁵⁶

Madde 1: Taraflardan her biriden her birinin halkı tarafı diğerinin arazisinde ikamet ve durmak hakkına sahip olacaklar ve binaenaleyh memlekette mer'i kanun ve nizamata uygun serbestçe gidip gelebilecekler ve seyrüsefer edebileceklerdir.

Madde 2: Şurası bildirilmiş ki, göçmenler meselesi iş bu Anlaşma metni kanun ve kurallarının mevzuunu teşkil etmediği kanun ve kuralları söz konusu taraflardan her birinin, memleketine göçmeleri durumunda serbestçe müsaade veya onu meni hususunda sahip olduğu hakka halel getirmez.

Madde 3: Taraflardan her birinin halkı diğerinin arazisinde kanun ve nizama gereğince ve Türkiye'de devamlı bir usul neticesi olarak (deniz ameleliği, mavnacılık ve saire gibi) mahalli vatandaşlığa kayıtlı olanlar hariç olmak üzere mahalli vatandaşlığa birbirine eş değerde her türlü

⁵⁶ TBMM Tutanak Defterleri,2.Devre,Cilt 4,İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923,s.182-185.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ANALİTİK BAKIŞ

sanat ve ticareti icra ve rastgele bütün meslek ve mesleklere girmek hakkına sahip olacaklardır. Taraflardan her birinin halkı diğerinin arazisinde durma ve ikamet için ve böylece işbu arazide her tür ticaret, sanat, meslek icra veya mesleğe girmek için her ne nam ile olursa olsun mahalli vatandaşlıktan istifade olunanlardan başka veya daha yüksek hiçbir vergi, harç veya mükellefiyete tâbi olmayacaklardır. Taraflardan her birinin halkı diğerinin arazisinde şahısları, malları hukuk ve menfaatlerince ve mallarının söz konusunu emin hale getirmek, tasarrufu ve faydalanma ve böylece vazgeçmek ve intikal veya miras yoluyla diğerine devri dolayısıyla mahalli vatandaşlığa havale olunabilenlerden başka veya daha yüksek hiçbir mükellefiyete, vasıta olarak veya vasıtasız hiçbir harç veya vergiye tâbi tutulmayacaklardır.

Madde 4: Taraflardan her biri, gerek bir hükmü kanunî üzerine, gerek ahlakı zabıta, sıhhi zabıta veya dilenme hakkındaki kanun ve nizamata uygun olarak ve gerek devletin emniyeti dahiliye veya hariciyesine ilişkin nedenlerden dolayı ferden tatbik olunacak tedbir ile taraflardan diğerinin halkını sürdürdüğü takdirde iş bu taraf diğer anlaşmaları kabul etmeyi taahhüt eyler. Sürülmüş kişilerin hududa kadar nakilleri masarifi sürgün eden tarafa ait olacaktır.

Madde 5: Taraflardan her birinin halkı, diğerinin arazisinde şehir ve kasabalar haricindeki taşınmaz mal hariç olmak üzere her çeşit malları menkule veya gayrimenkule memleketin kanun ve kurallarına uygun olarak elde etmek, tasarruf ve vazgeçme etmek hakkına karşılıklılık şartıyla sahip olacaklardır. Vatandaşlardan bahsi geçene bey, mübadele, hibe, vasiyet veyahut diğer her suretle adı geçen malları tasarruf edebilecekleri gibi icabına göre kanun veraset yoluyla veya hibe veya vasiyet suretiyle malları söz konusu şeye sahip olabileceklerdir. Vatandaş söz konusu başlangıçta bahsedilen durumların hiçbirinde her ne nam ile olursa olsun mahalli vatandaşlar için tarh olunanlardan başka veya daha yüksek mükellefiyet vaz geçme veya vergilere tabi tutulmayacaklardır.

Madde 6: Anlaşmayı imzalayan taraflardan her birinin halkı, diğerinin arazisinde gerek kara kuvvetleri ve deniz kuvvetleri ve gerek millî veya milis alaylarında hiçbir hizmeti askeriye ve hizmeti askeriye yerine mevcut olan hiçbir mecburiyet veya mükellefiyete tâbi olmayacaklardır. Vatandaş söz konusu her şekil mecburi borçtan hariç alacaklarıdır. Bunlar maksadı harbiye için matrah olup kanunen mahalli vatandaşlığa havale edilmeyen diğer tüm mükellefiyatı ödemelerden dahi hariç olacaklardır.

Madde 7: Merkezleri taraflardan her birinin arazisinde bulunan ve işbu tarafın kanunlarına uygun olarak alelusul teşekkül eden ticarî ve sınaî anonim veya diğer şirketler diğer tarafın arazisinde usulen teşekkül etmiş gibi tanınacak ve ehliyetleri ve ikamei dâva hakkı menşeleri olan memleketin kanunlarıyla tayin olunacaktır. Söz konusu şirketler, karşılıklılık şarkiyle ve kanuni memlekete tabi olmak üzere, diğer tarafın arazisinde kurulamayan etmek, her tür sanat ve ticaret icra eylemek ve her şekil taşınmaz malları ve muameleyi yerine getirmeleri edebilmeleri için lâzım olan taşınmaz malları ihraz eylemek hakkına sahip olacaklardır. Bu halde taşınmaz mal ihrazı keyfiyeti şirketin hedefi mahsusunu teşkil etmiş olmaması bildirilmiş olacaktır.

Şurası bildirilmiş ki Lehistan, toplumun menfaatlerine ilişkin bir mahiyeti sahip olmaları itibarıyla bütün memleketler hakkında kabili tatbik bazı sınırlamaları mahsusaya tâbi olan veya olacak olan bazı tür sanat ve ticareti icra eden şirketlerin kurulmasını men etmek hakkına sahip olacaktır. Bu takdirde Türkiye yukarıda beyan olunan karşılıklılık şartına göre aynı tür sanat ve ticareti icra eden Lehistan şirketlerini memlekete kabul etmemek hakkını sahip olacaktır. Taraflardan her birinin ticari ve sınaî anonim veya diğer şirketleri diğer tarafın arazisinde ticaret ve sanat yapımı hususunda her ne isim ile olursa olsun millî şirketlerden talep olunan veya olunacak olanlardan başka veya daha yüksek harçlara, vergilere veya mükellefiyetlere hiçbir halde, tâbi olmayacaklardır.

Madde 8: Toplum yararına dayanan olduğu kanunen olumsuz bir sebep bulunmadıkça ve evvelce haklı tazminat verilmedikçe taraflardan her birinin halkının diğer tarafın arazisinde malları istimplâk

veya velev geçici olsun bunlar mallarındaki hakkı intifalarından mahrum edilmeyeceklerdir. Evvelce ilân edilmedikçe hiçbir istimplâk uygulaması icra olunamayacaktır.

Madde 9: Taraflardan her birinin halkı diğer tarafın arazisinde şahıs ve mallarının, kanunu himayesi ve adliyesi hususunda mahalli vatandaşlarının mazhar olduğu himayenin aynından istifade edeceklerdir. Bundan dolayı; mahkemeler serbestçe ve kolayca müracaat ve mahalli vatandaşlardan ne gibi şartlar içerisinde dâvayı ortaya çıkardıkları ve dâvayı bitirdikleri ise onlar da ol veçhile dâvaları ortaya çıkarma ve davayı bitirmeye sahip olacaklardır. Şu kadar ki kefalet ücreti ve parasız destek olma adliye hakkındaki ahkâm hariç olup taraflar içinde imzalanacak bir özel sözleşme ile işbu mesaili tanzim olununcaya kadar bunlar kanuni mahalliyeyle hallolacaktır.

Madde 10: Anlaşmayı imzalayan taraflardan her birinin halkının, kanun ve kuralları şahsi kısımlarda, yani nikâh, eşlerin mallara iştiraki, boşanma, soyundan ayrılma, cihaz, babalık, evlatlık, şahsi ehliyet, rüşd, vesayet, kayımlık, haciz ve menkul mallara ilişkin vasiyet veya mirasa sahip olma veyahut taksim ve mirasın tasfiyesi ve umumiyetle hukuk aile işlerinde söz konusu halkın mensup oldukları memlekette müteşekkil milli mahkemelere veya diğer milletlerin harcı dairelerine hasran en iyi şekilde iyattar olacaktır. İşbu hüküm devletler hukuku arasında veya özel imzalanabilecek sözleşmelere nazaran konsolosların nüfus vukuatına ilişkin mevadda sahip oldukları görevleri mahsusayı haleldar etmediği gibi tarafların milli mahkemeleri veya diğer milli daireleri en iyi şekilde iyatlerine dâhil olduğu yüksek makama kararı verilen meseile ait delillerin ve ispat vesikaları Türk mahkemelerinin talep, kabul ve istima hususundaki haklarına da hâlel vermez.

Madde 11: İşbu Anlaşma metni, tasdiknamelerin karşılıklı el değiştirilmesinden bir ay sonra elde yürürlüğe girecek ve müddeti bir sene olacaktır. Şayet Anlaşma metni taraflardan biri tarafından müddeti söz konusu iken bitiminden en az altı ay evvel fesih olunmaz ise fesih olununcaya kadar yürürlükte kalacak ve işbu fesih ancak altı aylık bir müddetin bitiminden sonra hüküm sahibi ve tesir olacaktır.

İşbu Anlaşma metni tasdik olunacak ve tasdiknameler hızlı bir şekilde (Bern) de teati kılınacaktır. Tasdik suretiyle lilmakâl Taraflar delegeleri işbu Anlaşma metnini imza ve harcileştirmişlerdir. 1923 senesi Temmuzunun yirmi üçüncü günü Lozan'da iki nüsha olarak tanzim olunmuştur.

Her iki ülke arasında yapılan anlaşmalar sonrasında Polonya Roman Knoll'u Elçi statüsünde Ankara'ya görevlendirmiştir. Knoll 25 Haizran 1924 ile 24 Mart 1926 tarihleri arasında her iki ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye ise İbrahim Tali Bey'i 21 Haziran 1924 ve 1 Şubat 1926 tarihleri aarsında Büyükelçi statüsü ile Varşova'ya görevlendirmiştir.⁵⁷ Ülkeler arasında kısa sürede önemli ilişkiler kurulur. Bunlardan birini İş Bankası'nın önderliğinde yürütülen Türkiye Polonya ortak girişimi oluşturur.⁵⁸ 26 Eylül 1929 tarihinde Diyarbakır Milletvekili Zekai Bey, Burdur Milletvekili Mustafa Şeref Bey ve Dışişleri Müsteşarı Menemenli Numan Bey ticari ilişkileri geliştirmek için yurtdışına görevlendirilirler ve görevlendirildikleri ülkeler arasında Polonya da yer alır.⁵⁹ Daha sonra 17 Ağustos 1931 tarihinde Milli Savunma Bakanı Zekai Bey iki ülke arasında Ticaret ve Seyrisafain sözleşmesi imzalanarak 13 Mart 1932 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 1931 yılında Türkiye Polonya arasında Ticaret ve Denizcilik sözleşmesi de imzalanmıştır.⁶⁰

⁵⁷ BCA 030/18/01/01/09/24/18.

⁵⁸ BCA 030.10.00.00.4.24.19

⁵⁹ BCA 30.18.010.02.5.48.17

⁶⁰ BCA 30.18.010.02.22.58.17; BCA 30.18.010.02.23.61.14; BCA 030.18.01.02.26.18.3.

CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANALİTİK BAKIŞ

SONUÇ

Türklerle Polonyalıların tarihte tanışmaları her ne kadar 13.Yüzyıla başlasa da daha çok ilişkiler Osmanlı Devleti zamanında ve özellikle de Polonya'nın bağımsızlığını kaybettiği dönemlerde daha fazla gelişmiştir. Özellikle 19. Yüzyılda birkaç defa bağımsızlıkları için giriştikleri mücadelenin başarısız olması sonucu Polonya halkının Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlaması ile halklar arsında da sıcak ilişkiler başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Polonyalı meslek erbapları önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrasında Polonya yeniden bağımsızlığına kavuşarak anayasal düzene ve cumhuriyet rejimine geçmiştir. Polonya'nın bağımsızlığını kazanması sonrasında Polonyalıların büyük kısmı ülkelerine geri dönerken bir kısmı ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.

Milli Mücadele sonrasında İtilaf Devletleri ile imzalanan Lozan Barış Anlaşması sonrasında Polonya'nın Bern Büyükelçisi ile İsmet İnönü arasında başlatılan karşılıklı güven içinde başlatılan görüşmeler neticesinde her iki ülke arasında geçmişten gelen dostluk çerçevesinde Dostluk, Ticaret ve İkamet olmak üzere üç adet anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaların meclislerde görüşülerek yürürlüğe girmesi sonrasında iki ülke arasında siyasi, ekonomik, ticari, kültürel, askeri ve eğitim alanında önemli anlaşmalar gerçekleştirilmiştir.

Bu üç anlaşma iki ülke arsında temel kabul edilerek daha sonraki süreçte imzalanan anlaşmalara kaynaklık etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Lehistan Cumhuriyeti arasında Kanun 23.05.1927 tarihinde Şehbenderlik Mukavelenamesinin Tasdiki Kanunu, Ankara'da 29.8.1931 tarihinde Türkiye Lehistan ikamet mukavelenamesinin tasdiki ve 28.06.1932 tarihli Kanun, Tecavüzün tarifi hakkında Türkiye ile Lehistan, arasında Londra'da 3 Temmuz 1933 tarihinde imza olunan mukavelename ile üçüncü maddesinin lahikasının ve aynı tarihli imza protokolünün tasdikine dair 23.12.1933 tarihli Kanun, Türkiye ve Polonya Hükümetleri arasında Ankara'da imzalanan ticaret ve seyrüseferin mukavelenamesinin tasdikine dair 28.05.1933 tarihli Kanun ve Türkiye ile Lehistan arasındaki Konsolosluk Mukavelesinin Tadiline Mütedair Ankara'da 19 Ocak 1938 tarihinde imzalanan Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun 20.06.1938 tarihinde kabul edilmiştir.

Türkiye ile Polonya arasında imzalanan anlaşmalar Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında daha önceleri imzalanmış olan anlaşmaların devamı niteliğindedir. Buna göre Osmanlı Devleti dışişlerinde ne kadar başarılı olduğu ve her konuyu en ince yarıntısına kadar incelediği, ele aldığı ve maddeleştirdiği açıkça görülmektedir. İşte bu ciddiyet ve sorumluluk Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında da aynı şekilde takip dildiği karşılıklılık ilkesi çerçevesinde ülkenin hakları korunurken aynı zamanda ekonomik, ticari, eğitim ve kültürel alanlarda gelişmesi için çok önemli adımlar attığı görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında 1923 tarihinde Polonya ile yapmış olduğu üç adet anlaşma Cumhuriyet sürecinde iki ülke arasında siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin kurulmasında mihenk taşı olmuş ve daha sonraki anlaşmalara rehberlik etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BCA, 30.10.00.00.245.657.2.
BCA, 30.10.00.00.245.657.1.
BCA, 030/10/218/474/11.
BCA, 030/18/01/01/7/36/19;
BCA, 030/18/01/01/7/36/18.
BCA, 030/18/01/01/7/36/20.
BCA, 030/10/245/657/1.
BCA, 030/10/245/657/2, s.1-8.
BCA 030.10.00.00.4.24.19
BCA 30.18.010.02.5.48.17
BCA 30.18.010.02.22.58.17
BCA 30.18.010.02.23.61.14
BCA 030.18.01.02.26.18.3
BOA, (HR.İM.), D.N.66, G.N.19, B.N.19-1.
BOA, (HR.İM.), D.N.67, G.N.15, B.N.15-1.
BOA, (HR.İM.), D.N.8, G.N.88, B.N.88-1;.
BOA, (HR.İM.), D.N.72, G.N.34, B.N.34-4.

Diğer Kaynaklar

- ALAÇAM, Sabih- DERİŞ, Etem E., *Polonya*, Işık Matbaası, İstanbul 1945.
ANAFARTA, Nigar, *Osmanlı İmparatorluğu İle Polonya Arasındaki Münasebetler İle İlgili Tarihi Belgeler*, İstanbul, 1979.
ARIK, Sabire, *Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi*, KÖKSAV Yayınları. Ankara 2010.
....., “Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 38, Ankara, 2005.
ARMAOĞLU, Fahir, “Avrupa Politikası’nda Polonya (Bir Tarihi Perspektif)”, *Belleten*, Cilt LVII, Sayı 218, Nisan 1993.
ATAÇ, A. Muhtar, *Polonya*, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, 1963.
BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Tarih Boyunca Osmanlı Polonya İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1985.
CHMIELOWSKA, Danuta, “Polonya’da Atatürk İmajı”, *XI. Türk Tarihi Kongresi*, Ankara, 5-9 Eylül 1990, TTK, 1994.
....., “The Stand of Polish Government Towards the Stabilization of Turkey After the Versailles Treaty, Lausanne Conference in 1923”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005
ÇİÇEK, Kemal, GÜZEL, Hasan C.ve KOCA, S., “1795’e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler”, *Türkler*, C. IX, Ankara, 2002, s. 679-685.
DUMAN, Selçuk, “Atatürk Dönemi Türkiye Polonya İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 38, 2003.

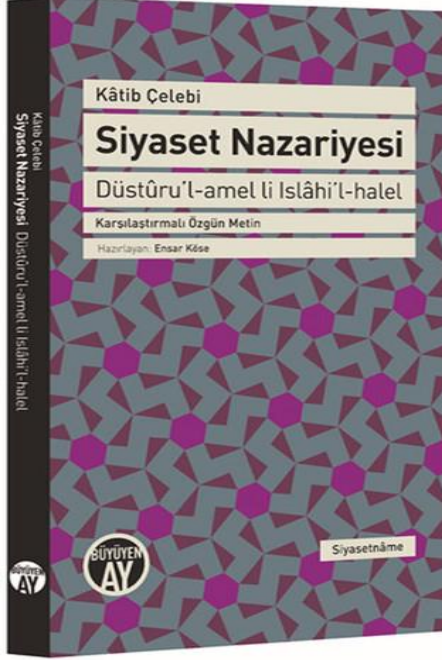
CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE OLUŞTURULAN TÜRKİYE POLONYA İLİŞKİLERİNE TBMM TUTANAK DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ANALİTİK BAKIŞ

- EREN, Mihin, “*Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde Bulunan Türkiye-Polonya Münasebetlerine Dair Bazı Eserler*”, *Belleten*, XXIX,113-116, Ankara, 1965.
- GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK, Ankara, 1994.
- "1945'DEN BERİ POLONYA'DA TÜRK TARİHİYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR", *Belleten*, C. XXVIII, Ankara, 1964.
- İNALCIK, Halil “*Sunuş*”, *600.Yılında Türkiye Polonya İlişkileri Sempozyumu*, 5 Mart 2014, Ankara.
- KADIOĞLU Muhsin, *Polonya’da Türk İzleri*, Postiga Yayınları, İstanbul, 2011.
- KANGAL, Selmin, "*Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler*", *Savaş ve Barış 15-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri*, Ankara, 1999.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, “*Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt, 23 (67-68-69), Ankara, 2007.
- KILIÇ, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.
- KOLODZIEJCZYK, Dariusz, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*, An Annotat ed Edition of Ahdnflmes and Other Documents, Leiden, 2000.
-, “*Komşuluktan Kardeşliğe: Osmanlı- Polonya ve Türkiye- Polonya Tarihi İlişkilerinden Birkaç Manzara*”, *600.Yılında Türkiye Polonya İlişkileri Sempozyumu*,5 Mart 2014, Ankara.
- KOMİSYON, *Yeni Polonya*, Ankara Polonya Büyükelçiliği Yayını, Ankara 1947.
- KORKUT, Hasan, "*Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Çalışmalar*", *TALİD*, C. 1, S. 2, İstanbul, 2003.
- KURAT, Akdes Nimet, “*Türk Diplomasisi ve Polonya Merkez Arşivindeki Türkçe Vesikalara Ait Lehçe İki Eser*”, *Belleten*, XXX, 119 , Ankara, 1966.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Siyasi Tarih*, I. Ünite, (Ed.Çağrı Erhan-Esra Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- LATKA, S. Jerzy, *Polonya Türkiye*, Çev. Bogumita choch-linska-Mustafa Turhan, İstanbul 2003.
- LEHİSTAN'DAN BUGÜNKÜ POLONYA'YA, Buluş Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, Ankara, 2003.
- MACMILLAN, Margaret, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, (Çevr.Belkıs Dışbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver, *Bir Türk'ün Gözüyle Bugünkü Polonya*, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Yayını, Ankara 200.
- NAZIR, Bayram, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
- ORTAYLI, İlber, “*Tanzimat adamı ve Tanzimat Toplumu*”, Haz: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Akademi Yayınları, İstanbul 2007.
- OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE LEHİSTAN (POLONYA) ARASINDAKİ MÜNASEBETLERLE İLGİLİ TARİHİ BELGELER, Haz. Nigar Anafarta.
- POLONYA BASININDA ATATÜRK VE TÜRKİYE (1919-1938), (Çevr. Ö. Aydın Süer), Tiydem Yayınları, Ankara, 2012.
- POLONYA CUMHURİYETİ ANKARA BÜYÜKELÇİLİĞİ, *Lehistan’dan Bugünkü Polonya’ya*, Polonya Büyükelçiliği Yayını, Ankara 2001.

- REYCHMAN, Jan, *Polonya İle Türkiye Arasındaki Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*, Ankara Polonya Büyükelçiliği Yayınları, Ankara 1964.
-, "1794 Polonya İsyanı ve Türkiye", *Bellekten*, XXXI, 121, Ankara 1967.
- "SEMİOTİCS OF BEHAVİOR İN EARLY MODERN DİPLOMACY: POLİSH EMBASSİES İN İSTANBUL AND BAHÇESARAY", Koninklijke Brill NV, Leiden, 2003.
- ŞAŞMAZ, Musa, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri*, Altıpost Yay., 2013.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları*, I, TTK, Ankara, 1990.
-, *Lozan Telgrafları*, II, TTK, Ankara, 1994.
- SOYSAL, İsmail *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945)*, TTK, Ankara, 2000.
- TOPAKTAŞ, Hacer, "Osmanlı-Leh İlişkilerinde Realpolitik ve Retorik Bir XVIII. Yüzyıl Değerlendirmesi", *600. Yılında Türkiye Polonya İlişkileri Sempozyumu*, 5 Mart 2014, Ankara.
- TOROS, Taha, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri*, İstanbul Yayınları, İstanbul 1983.
- TBMM TUTANAK DEFTERLERİ, 2. DEVRE, CİLT 2, İÇTİMA SENESİ 1,39.İÇTİMA, 20 TEŞRİNİEVVEL 1339 CUMARTESİ.
- TBMM TUTANAK DEFTERLERİ, 2. Devre, Cilt 2, İçtima Senesi 1,39.İçtima,20.11.1923.
- TBMM TUTANAK DEFTERLERİ, 2. Devre, Cilt 4, İçtima Senesi 1,66.İçtima,12.12.1923.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK, Ankara, 2008.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C, II, III, Birinci Kısım, TTK Yayınları, Ankara 1988.
-, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 1995.
- WARUNKIEWICZ, Jan, "Rusya ve Almanya'ya Karşı Türkiye", *Resimli Mecmua Lehistan (Polonya) Sanayi ve Türkiye*, Ankara, 2006.
-, "Polonya-Türkiye Antlaşmasının Temelleri", *Resimli Mecmua Lehistan (Polonya) Sanayi ve Türkiye*, Ankara, 2006.
- YÜCE, Neşe Talu, *Özgürlük Peşinde Polonya*, DTCF Yayınları, Ankara 2004.
- ZAJACSKOWSKI, Ananiasz, *Polonya'da Türk Menşeli Etnik Unsurlar*, Çev. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1971.
- ZYGMUNT, Abrahamowicz, "Polonya'da Türkoloji Başarıları ve Gelecekteki Gelişimi İle İlgili Bazı Sorunlar", Çev. Tüten Özkaya, *Bellekten*, LI, 200, Ankara, 1987.

Vural Genç*

Ensar Köse, *Kâtib Çelebi Siyaset Nazariyesi: Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel (Karşılaştırmalı Özgün Metin)*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016, 168 s., (ISBN: 978-605-9268-48-6).

16. yüzyılın ortalarına kadar ilk örnekleri Farsça'dan Türkçe'ye tercüme şeklinde görülen ve İran devlet yönetme pratiği ve felsefesi geleneğini temel alan, ardından erken dönem Osmanlı entelektüel sahasında bu tarzda müstakil eserlerin verilmeye başlandığı siyasetname literatürünün, ideal hükümdar fikri ve yönetim anlayışını konu aldıkları bilinmektedir. Osmanlı devrinde erken dönemlerden itibaren kaleme alınan

siyasetname türü eserlerin, esasen 17. yüzyıla gelindiğinde daha spesifik bir şekle dönüştüğü görülebilir. Şöyle ki; başlangıçta padişahlar için bir el kitabı niteliği taşıyan ve ideal yönetimi ve hükümdar tasavvurunu tartışan bu metinler, ıslahat fikri gibi daha somut meseleler üzerine odaklanan ve bunlara çözüm öneren bir tarzı da vücuda getirmiştir. *Kitâb-ı Müstetâb* ve *Koçi Bey Risalesi*'nin yanı sıra Kâtib Çelebi'nin *Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel* adlı eseri, bu yönüyle bahsedilen tarzın örneklerindedir. Seleflerinin siyasetname türündeki eserlerini ve içindeki teorik fikirleri sıkıca takip eden Kâtib Çelebi'nin söz konusu eseri, klasik siyasetnamelerden daha farklı hususiyetler taşır.

Üzerine çok sayıda çalışma bulunan *Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel*'in, Ensar Köse tarafından yapılan yeni neşri, metni anlamaya rehber olacak mufassal girişle bu literatürün ne derece önemli olduğunu gözler önüne serer. Bu çalışma esasen yazar tarafından Kâtib Çelebi, eseri *Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel* ve son olarak

* (Dr.) İstanbul Üniversitesi

metnin transkripsiyonu ve sadeleştirilmesini içeren üç ana bölüm şeklinde tertip edilmiştir. Köse, ilk bölümde hakkında fazlaca malumat bulunduğunu belirttiği Kâtib Çelebi'nin hayat hikâyesini, onun geldiği fikri arkaplan ve beslendiği entelektüel ağı resmetmek maksadıyla özetler. Ardından mevcut eserleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra onun tarihçiliğine, takip ettiği eleştirel metoda ve özellikle ıslahat fikri noktasında etkisi altında kaldığı Mustafa Âli gibi Osmanlı entelektüellerine değinir. Köse, *Düstûr*'un modern çalışmalarda kendisine bulduğu yer ve olumlu yankıları yanında içerdiği bilgilerin sıhhatine dair günümüz tarihçilerinin tartışmaları ile bu bölümü sonlandırır.

Köse, ikinci bölümü tamamen *Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel*'e ayırmıştır. Öncelikli olarak eserin yazıldığı konjontürü resmetmesinin, okuyucu için faydalı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu konjontür tasviri, hem Kâtib Çelebi'yi hem de *Düstûr*'u anlamak için bir rehber niteliği taşır. Köse, burada (s. 31-38) eserin kaleme alınmaya başlandığı dönemi mufassal olarak "siyasi ve iktisadi bir buhran dönemi" şeklinde tasvir eder. Eserin, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın bütçe çalışmalarının devam ettiği, bunun getirdiği tartışmaların gölgesinde ve Kadızâdeliler hareketinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde; böyle ağır siyasi ve sosyal konjontür altında kaleme alındığını belirtir. Bu bölümde tartışılan bir başka husus da, yaşadığı dönemin devlet idaresine dair meselelerine kafa yoran ve bu konudaki düşünce ve analizlerini kıymetli bir eser içinde toplayan bir Osmanlı entelektüeli olarak Kâtib Çelebi'nin kendisinden sonrakiler üzerinde bıraktığı izlerdir. Köse'nin, Kâtib Çelebi'nin beslendiği entelektüel ağı resmetmesinin ardından onun fikrî anlamda takipçilerine yer vermesinin, Kâtib Çelebi'nin takip ettiği fikir ağının ortaya çıkarılmasına yardımcı olduğu muhakkaktır. Vak'anüvis Nâimâ Mustafa Efendi ile Hezarfen Hüseyin Efendi gibi devrinin seçkin entelektüellerini bu listenin başına koyması, Kâtib Çelebi'nin fikrî anlamdaki tesirlerinin kabulü ve ehemmiyetini ortaya çıkarır. Bu bölüm, *Düstûru'l-amel* üzerine yapılmış olan çalışmaların ve eserin çeşitli kütüphanelerdeki yazma nüshalarının bir özet tanıtımı ile devam eder. Köse, bu bölümün sonunda Kâtib Çelebi'nin düşünce dünyasını anlamaya yönelik analizler sunarak, eserin salt bir ıslahat lahiyası olmanın ötesinde aynı zamanda müellifin düşünce dünyasını ve dünya görüşünü anlamaya yönelik fikir verici detaylar içerdiğine ve eserde takip ettiği ilmi metodun modern çalışmaların metodunu aratmayacak derecede

bütüncüllüğüne dikkat çeker. Yazar ayrıca burada Kâtib Çelebi'nin fikirsel anlamda beslendiği entelektüel ağı resmetmeye de gayret eder. Sosyolojik çözümlerinde İbn Haldun'u, *Düstûr*'un insan organizması ile devlet mekanizması arasındaki benzerlik üzerine kurgulanan kısımlarında ise İbn Sina yanında Antik Yunan düşünürlerini müellifin etkilendikleri listesinin başına koyar. Okuyucuya faydalı olacağı düşüncesiyle Katib Çelebi'nin bu kurgusunda yer alan ve insan organizması ile devlet mekanizması arasında paralellik kurulma yolunda istifade edilen *anâsır-ı erbaa*, *ahlât-ı erbaa*, *daire-i adalet* gibi bazı kavramlar, yazar tarafından detaylı bir şekilde açıklanmıştır. İnsan ömrü ile devlet ömrü arasındaki benzerliğe dair felsefik görüşlerin tartışıldığı bu bölüm, Kâtib Çelebi'nin determinizmle açıklanabilecek görüşleri, İbn Halduncu felsefik ön kabul tartışmaları ve son olarak da Hint-İran menşeli *dâire-i adalet* tasavvurunu benimseyen bir aydın olarak bu kadim geleneğin takipçisi olduğu düşünceleriyle sona erer.

Kitabın son bölümünü *Düstûru'l-amel*'in bir mukaddime üç bölüm ve iki neticeden oluşan sadeleştirilmiş metni ile transkripsiyonu oluşturur. Köse, eserin müellif hattı olarak tanımladığı bir nüshasını (Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail, nr. 343) bu çalışmasına esas almış, bu nüshayı eserin yazma kütüphanelerde bulunan altı farklı nüshasıyla karşılaştırma yoluna gitmiş ve farklılıkları dipnotlarda belirterek okuyucuya fazlalıkları ve eksiklikleri göstermiştir.

Sonuç olarak kitap bu haliyle bir transkribe metin olmanın ötesinde, *Düstûru'l-amel*'i ve müellifi Kâtib Çelebi'nin dünya görüşünü ve beslendiği fikrî arkaplanı anlamaya yardımcı olacak mufassal girişi ile ideal bir metin değerlendirmesi vasfını taşır.